T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNGİLİZ OKULU PERSPEKTİFİNDE BULGARİSTAN'IN TÜRK AZINLIKLARA YÖNELİK POLİTİKASI (1945-1991)

SİNEM BASTIK

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. SİBEL TURAN

EDİRNE 2019

T.C.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

.....PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sinem BASTIK tarafından hazırlanan **İngiliz Okulu Perspektifinde Bulgaristan'ın Türk Azınlıklara Yönelik Politikası (1945-1991)** konulu **Yüksek Lisans** tezinin Sınavı, Trakya Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 19-6 maddeleri uyarınca **27 Aralık Cuma** günü saat **15.00** 'da yapılmış olup, yüksek lisans tezinin *Kabul edilmesine..... **OYBİRLİĞİ/OYÇOKLUĞU** ile karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYELERİ	KANAAT	İMZA
Prof. Dr. Nibel TURAN	Kabul Edilmesine	
Dr. Öğr. Ü. Emre KALAY	Kabul	
Dr. Öğr. Üyesi Latif PINAR	Kabul	

* Jüri üyelerinin, tezle ilgili kanaat açıklaması kısmında "Kabul Edilmesine/Reddine" seçeneklerinden birini tercih etmeleri gerekir.

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOĞRULUK BEYANI

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında, tüm verilerin bilimsel ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini, kullanılan verilerde tahrifat yapılmadığını, tezin akademik ve etik kurallara uygun olarak yazıldığını, kullanılan tüm literatür bilgilerinin bilimsel normlara uygun bir şekilde kaynak gösterilerek ilgili tezde yer aldığını ve bu tezin tamamı ya da herhangi bir bölümünün daha önceden Trakya Üniversitesi ya da farklı bir üniversitede tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

27 / 12 / 2019

Sinem BASTIK

Tez Konusu: İngiliz Okulu Perspektifinde Bulgaristan'ın Türk Azınlıklarına Yönelik Politikası (1945-1991)

Hazırlayan: Sinem BASTIK

ÖZET

1877-78 yıllarında gerçekleşen 93 Harbi sonrasında imza edilen Berlin Antlaşması Bulgaristan'da yaşayan Türklerin uzun yıllar sonra azınlık konumuna düşmelerine sebep olmuştur. Türkler bu tarihten itibaren Bulgaristan tarafından sistemli olarak baskı, zülüm ve asimilasyon politikaları ile eritilmeye ve Bulgarlaştırılmaya çalışılmış bu gerçekleşmediğinde ise göçe zorlanmıştır. Bulgaristan topraklarında azınlık olarak yaşayan Türklerin hakları Berlin Antlaşması dahil ikili ve uluslararası antlaşmalarla garanti altına alınmıştır. Bu antlaşmalar anayasal normlarının üstünde olmasına karşın, Bulgaristan azınlığın bütün hukuki güvencelerini görmezden gelerek sistemli uyguladığı asimilasyon politikalarına Soğuk Savaş döneminde daha yoğun bir şekilde devam etmiştir.

Çalışmada Bulgaristan'ın asimilasyon politikaları ve uluslararası toplumun Soğuk Savaş Dönemi'nde gerçekleştirilen bu asimilasyon politikalarına tepkisi araştırılmak istenmiştir. Bu kapsamda İkinci Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan, uluslararası politika, adalet, hukuk, insan hakları ve uluslararası toplum kavramlarını daha da ön plana çıkaran İngiliz Okulu kuramı çalışmanın ana konusunu oluşturmuştur.

Soğuk Savaş Dönemi Bulgaristan'ın asimilasyon politikalarını Türk azınlık üzerinde en yoğun şekilde uyguladığı zaman dilimi olarak bilinmektedir. Doğu ve Batı Bloku'nun ekseninde şekillenen düzende Bulgaristan'ın içerisinde yaşanan insan hakları ihlalleri uluslararası toplumun tarafından dikkate alınıp alınmadığı çalışmada cevap aranan soruların başında gelmektedir.

Anahtar Kelimeler: Azınlık, Uluslararası toplum, İngiliz Okulu, Asimilasyon, Uluslararası hukuk, Bulgaristan, İnsan Hakları

Name of Thesis: Bulgaria's Policy Towards Turkish Minorities in the Perspective of the British School (1945-1991)

Prepared by: Sinem BASTIK

ABSTRACT

The Treaty of Berlin, which was signed after the 93 War in 1877-78, caused the Turks living in Bulgaria to become a minority after many years. Since then, the Turks have been systematically tried by Bulgaria to be melted down and Bulgarianized by repression, persecution and assimilation policies, and when this did not happen, they were forced to emigrate. The rights of Turks living as minorities in the territory of Bulgaria are guaranteed by bilateral and international treaties, including the Berlin Treaty. Although these treaties exceeded their constitutional norms, Bulgaria continued its systematic assimilation policies more intensively during the Cold War, ignoring all legal guarantees of the minority.

The aim of this study was to investigate the assimilation policies of Bulgaria and the response of the international community to these assimilation policies during the Cold War period. In this context, the british school theory, which emerged after the Second World War and further emphasized the concepts of international politics, justice, law, human rights and international society, was the main topic of the study.

It is known as the period during which Bulgaria implemented its assimilation policies most intensively on the Turkish minority. Whether the human rights violations in Bulgaria were taken into account by the international community in the order shaped in the axis of the Eastern and Western Bloc is one of the most important questions in the study.

Key Words: Minority, International community, English school, Assimilation, International law, Bulgaria, Human Rights

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
İÇİNDEKİLER ..... **iii**
KISALTMALAR ..... **vi**
TABLO LİSTESİ ..... **vii**
GİRİŞ **1**

1. BÖLÜM
KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE
1.1. Analitik Yapı 3
1.2. Yazın 7
1.3. Yöntem 8
1.4. Kavramlar 8
1.5. Kuramsal Çerçeve 10
1.5.1 Yeni Gerçekçilik 10
1.5.2 Sosyal İnşacılık 11
1.5.3 İngiliz Okulu 12

2. BÖLÜM
TARİHSEL PERSPEKTİF
2.1 Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılması ve Bağımsızlığı 15
2.1.2 Balkan Savaşları 17
2.1.3 Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan 19
2.2 İki Savaş Arası Dönem 22
2.3 Soğuk Savaş Dönemi 27
2.3.1 Kutuplaşmalar ve Gelişmeler 29
2.3.2 Bled Paktı ve Bulgaristan 32
2.3.3 Stoica Planı ve Türkiye 34
2.3.4 Stalin'in Ölümü Sonrası Gelişmeler 34
2.4.2 Nüfus 37

3. BÖLÜM
İNGİLİZ OKULU KURAMI

3.1 İngiliz Okulu'nun Ortaya Çıkışı ve Temsilcileri 41
3.1.1 Martin Wight Üç Gelenek ve Kavramları 44
3.2 İngiliz Okulunu Temsil Eden Kavram "Uluslararası Toplum" 46
3.2.1 Düzen Eşittir Adalet ve İnsani Müdahale 47

4. BÖLÜM
İNSAN HAKLARI ve BULGARİSTAN'DAKİ AZINLIĞIN HUKUKSAL HAKLARI

4.1 İnsan Hakları 50
4.2 Uluslararası Alanda İnsan Hakları ve Azınlıklar 54
4.3 Bulgaristan Türklerinin Uluslararası Hukuksal Hakları 57
4.3.1 1878 Berlin Barış Antlaşması 57
4.3.2 1909 İstanbul Protokolü ve Ek Sözleşme 61
4.3.3 1913 Antlaşması ve Müftülüklerle İlgili Sözleşme 63
4.3.4 Neuilly Antlaşması 64
4.3.5 Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması (1925) 65
4.3.6 10 Şubat 1947 Bulgar Barış Antlaşması 67

5. BÖLÜM
SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ BULGARİSTAN'DA ASİMİLASYON POLİTİKALARI

5.1 Bulgaristan'da Yaşanan Hak ihlalleri 69
5.2 Yaşanan Göçler 77
5.2.1 1950-1951 Göçü 77
5.2.1.1 1950-1951 Göçünün Nedenleri 79
5.2.2 1968 Göç Antlaşması (Yakın Akraba Göçü) 80

6. BÖLÜM

İNGİLİZ OKULU KURAMI VE KURAMLAR ÇERÇEVESİNDE BULGARİSTAN'DAKİ HAK İHLALLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

6.1 Kuramlar ve Soğuk Savaş Dönemi'nde Bulgaristan'da Yaşanan İnsan Hakları İhlallerinin Analizi 83

6.2 İngiliz Okulu Kuramı ve Soğuk Savaş Dönemi'nde Bulgaristan'da Yaşanan İnsan Hakları İhlallerinin Analizi 86

SONUÇ 93

KAYNAKÇA 97

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri
AİHEB : İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi
AİHM : Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS : Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
BKP : Bulgar Komünist Partisi
BM : Birleşmiş Milletler
COMECON : Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
ICISS : Müdahale ve Devlet Egemenliği Üzerine Uluslararası Komisyonu
MC : Milletler Cemiyeti
NATO : Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
OECD : Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü
R2P : Koruma Sorumluluğu
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: 1915 yılı itibariyle Bulgaristan'ın Genel Durumu 20
Tablo 2: 1900-1992 yılları arası Bulgaristan Türk nüfus sayısı 37

İNGİLİZ OKULU PERSPEKTİFİNDE BULGARİSTAN'IN TÜRK AZINLIKLARA YÖNELİK POLİTİKASI (1945-1991)

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşının bitmesiyle beraber uluslararası toplumda yeni anlayışlar ortaya çıkmış bu anlayışların temelinde "insan hakları" teorisyenler tarafından da desteklenen ve geliştirilmeye çalışılan bir kavram olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla, Balkanların etnik ve dinsel çeşitliliğe sahip yapısı azınlık politikalarını daha fazla ortaya çıkarmaya başlamıştır. Balkan ülkelerinden olan Bulgaristan'da yaşanan azınlıklara karşı uygulanan insan hakları ihlalleri de birçok araştırmacının dikkatini çekmiştir. Özellikle Soğuk Savaş dönemindeki Bulgaristan'da nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan Müslüman azınlığın yaşadığı asimilasyon politikalarının etkisi günümüze dahi gelen bir tartışma konusu olmuş, Bulgaristan'ın iç ve dış politikasının da gündemini oluşturan meselelerin arasında yerini almıştır.

Bulgaristan hükümetini Soğuk Savaş döneminde iç politikada azınlıklar konusuna bu kadar çok önem vermesine iten sebep neydi? Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'da bulunan Müslüman azınlıkların en büyük kısmını Türk azınlık oluşturmaktadır. Müslüman Türk azınlığın nüfusunun büyük kısmının Bulgaristan'ın güneyinde yaşadığı bilinmekle beraber bu bölgenin Bulgaristan'ın diğer bölgelerine kıyasla gelişmişlik yönünden zayıf bırakıldığı araştırmacılar tarafından gözlemlenmiştir. Gözlemlenen bu gerçeğin yanı sıra Soğuk Savaş dönemi öncesinde de azınlıklar üzerinde asimilasyon politikalarının uygulandığı tespit edilmiştir. Ancak Bulgaristan Soğuk Savaş dönemi sona ermeden asimilasyon politikalarını daha ciddi bir şekilde uygulamaya başlamış ve bunda da başarılı olmuştur. Bulgaristan'ın uyguladığı asimilasyon politikaların ne kadar etkili olduğu bu çalışmada açıklanmaya çalışılacaktır.

Yazarın bu konuya ilgisi 2016 eğitim-öğretim döneminde Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Balkan Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Programının Ders Döneminde Bulgaristan üzerine aldığı dersler ile şekillenmeye başlamıştır.

Bu çalışmanın konusu Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlalleri ve uluslararası toplumun bu ihlallere bakışı sürecini çalışmanın analitik yapısı bölümünde ortaya konulan soru ve hipotez doğrultusunda çözümlemektir.

1. BÖLÜM

KURAMSAL VE KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Analitik Yapı

Bu çalışma, Bulgaristan'da Soğuk Savaş döneminde azınlıkların yaşadığı insan hakları ihlallerinin çok yönlü sorunlarını, yaşanan bu ihlallere karşı uluslararası toplumun tepki ve varsa müdahalelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bunu gerçekleştirebilmek için öncelikle Soğuk Savaş dönemindeki Bulgaristan'ı ve Bulgaristan'ın Komünist dönem uygulamalarının azınlıklara bakış açısının çözümlenmesi gereklidir. Bu kapsamda çalışmada Bulgaristan'da Soğuk Savaş döneminde etnik guruplar arası sosyo-kültürel farklılıklar araştırılmak istenmektedir. Bu çerçevede aşağıdaki sorular irdelenecektir: Bulgaristan'daki Komünist rejim ülkede bulunan azınlıkların kültürel ve sosyal gelişimini desteklemiş midir? Yoksa daha çok engel mi olmuştur? Bulgaristan Komünist rejimi ülkede resmi dil ve eğitim konusunda ayrım yapmış mıdır? Bu çerçevede azınlıkların kullandığı dili veya aldıkları eğitimi engellemiş midir? Azınlıkların dışlanması söz konusu olmuş mudur? Bulgar kimliğinin öteki imgesi kimdir? Bulgaristan'da Türk azınlık nüfusuna yönelik ötekileştirme gerçekleşmiş midir? Azınlıklar insan hakları boyutunda değer görmüş müdür? Yaşanan insan hakları ihlallerinin dış basın tarafından tespit edilmesi konusunda Bulgar hükümeti engelleme yaparken uluslararası toplum yaşananlara karşı sessiz kalmış mıdır?

Bu soruların incelenmesi ile amaç, Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlallerinin uluslararası toplumu nasıl etkilediği ve uluslararası toplumun buna tepkisinin olup olmadığı konusunda fikir vermektir. Bu kapsamda öncelikle Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlalleri boyutlarının ne derecede olduğu anlatılacaktır. Ancak bundan önce Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan rejiminin SSCB etkisinde nasıl bir yapıda olduğu izah edilecektir.

Soğuk savaş döneminden sonra dönemin azınlıklarından olan ve Bulgaristan'dan sürgün edilmiş, insan hakları ihlallerine maruz kalmış birçok bilim adamı bulunmakta ve yaşanan insan hakları konusunda çalışmalar ortaya koymaktadır. Yapılan bilimsel çalışmalarda asimilasyon politikalarının incelemesi ve insan hakları ihlalleri araştırılmakta bunun etkileri de incelenmektedir.

Bu çalışmanın amacı sadece insan hakları ihlallerinin durumunu ortaya koymak değil aynı zamanda yaşanan bu insan hakları ihlallerinin bir daha tekrar edip etmeyeceği sorunsalını araştırmaktır. Bulgar Hükümeti, Soğuk Savaş döneminde sadece Türkleri mi asimilasyon politikalarına maruz bırakmak istemiştir yoksa Türk azınlığı diğer azınlıklarla beraber ulus-devlet çatısı altında toplamaya mı çalışmıştır. Eğitim-öğretim alanında azınlıklar açısından Türk kimliği mi yoksa Bulgar kimliği mi öne çıkarılmak istenmiştir? Bu soruların cevaplarını aramaktaki hedeflenen amaç, Bulgar hükümetinin azınlıklara yönelik insan hakları ihlallerini gerçekleştirirken yapılan uygulamalarda devletin otoriter gücünü göstermek mi yoksa azınlıkları asimile etmek mi olduğunu cevaplamaktır.

Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan Devlet Başkanı Jivkov'un "Bulgaristan'da Türk yoktur" açıklaması Türk azınlıkların varlığının devlet bazında reddedildiğini gösterirken idare anlayışında baskıcı tutum net bir dille ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada Bulgaristan'daki Komünist rejimin azınlıkları nasıl asimile etmeye çalıştığı ya da insan haklarının Türk azınlıkları üzerinde nasıl ihlal edildiği sorusu araştırılacaktır. Türk azınlık, yapılan asimilasyon politikaları sürecinde isimlerin değiştirilmesi, dini özgürlüklerin kısıtlanması, kılık kıyafetlerinin yasaklanması gibi yaptırımlara karşı durmuştur. Azınlık tarafından yapılan toplu eylemeler ve protestolara Bulgar hükümeti sonu ölümlü biten sert müdahalelerde olmuştur.

Bu çalışma da Bulgaristan'ın yaptığı asimilasyon politikaları ve uluslararası toplumun yapılanlara nasıl tepki verdiği ya da tepki verip vermediği sorusu

araştırılacaktır. Bu soruyla bağlantılı olarak bu çalışmanın temel hipotezi şu şekildedir: Bulgar hükümeti Komünist rejim bünyesinde bulundurduğu azınlık nüfusunun demografik olarak büyüme hızını tehdit olarak görmüş, bu nüfusu entegre etme yerine asimile etmeye; eritme, yok etme ya da eritemediği nüfusu göçe zorlayarak başından atma yoluna gitmiştir. Soğuk Savaş döneminde, sistematik yapının ABD ve SSCB'nin etrafında şekillenmesiyle insan hakları geri planda tutulmuş daha çok mevcut düzen üzerinde durulmuştur. Uluslararası toplum asimilasyon, işkence ve zorunlu göçün kapsadığı insan hakları ihlallerine düzeni korumak adına sessiz kalmayı tercih etmiştir.

Yukarıda anlatılan çerçevede yaşanan insan hakları ihlallerine Türk azınlığın ne derece tepki verdiği, uluslararası toplumun sessiz kalmasının ne kadar doğru olduğu tartışılacaktır. Uluslararası toplum, bu gibi insan hakları ihlallerine karşı Bulgaristan dışındaki yerlerde aynı dönemde ve aynı şekilde tepkisiz kalmış mıdır? Müslüman azınlığa yaşatılan asimilasyon politikaları sadece azınlıklar içerisinden bir etnik gruba mı yaşatılmıştır yoksa hepsini mi kapsamaktadır? Bu sorulara verilecek cevaplar sonuç kısmında yapılan çözümlemede analiz edilecektir. Fakat diğer Balkan ülkelerinin Bulgaristan'da yaşanan bu olaylara karşı varsa tepkilerinin neler olduğu ele alınmayacaktır.

Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlalleri ve uluslararası toplumun yaşanan ihlallere bakışı konulu çalışmanın araştırılmasının siyaset bilimi açısından önemi, verilen hipotezin sınanması ve dünyanın popüler yükselen konularından biri olan insan haklarının Bulgaristan'da Soğuk Savaş dönemi boyunca azınlık üzerinde değerlendirilip değerlendirilmediğin araştırılmasıdır. Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'da yapılan asimilasyon ve göç politikalarıyla ilgili eserler bulunsa da insan hakları ihlalleri ve uluslararası toplumun buna bakışı, bu dönemde tepkisiz kalışı, bu tepkisizliğinin nedeni yeterince ele alınmamış gerçeği ile karşılaşılmaktadır. Bu çalışma, mevcut alandaki boşluğu doldurulmayı ve daha sonraki çalışmalara ön ayak olmayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın yukarıda ortaya konulan hipotezinin çözümlenmesi için aşağıda açıklanan yol haritası incelenecektir:

Birinci bölümde sorunsalın ve yöntemsel çerçevesinin açıklanmasından sonra konuya alt yapı oluşturabilmesi için çözümlemenin kuramsal alt yapısını; yeni gerçekçilik, sosyal inşacılık ve İngiliz Okulu kuramları ele alınacak ve konuyla ilgisi ortaya konulup sentezlenecektir.

İkinci bölümde konunun bütünlüğünü sağlamak ve alt yapı oluşturmak adına Bulgaristan'ın tarihsel perspektifine ve Soğuk Savaş dönemindeki komünist yapısına, iki kutuplu sistemde Doğu Blokunda yer alarak SSCB'nin uydusu olma özelliği ele alınarak, Bulgaristan'ın bünyesinde bulundurduğu azınlık nüfusunun yapısına bakılacaktır.

Üçüncü bölümde çalışmanın başlığında da yer alan İngiliz Okulu kuramı incelecektir. Kuramın tarihsel perspektifi irdelenmesinin yanında İngiliz Okulu kuramı savunucularına ve kuramı temsil eden uluslararası toplum incelenecektir.

Dördüncü bölüm Türk azınlığa karşı gerçekleştiren asimilasyon politikalarına ayrılmıştır. Ancak asimilasyon konusuna girmeden önce insan hakları kavramı ve bu kavramın gelişimi analiz edilecektir. Ayrıca bölümde bütünlüğü sağlamak adına Türk azınlığın geçmişten günümüze sahip olduğu hukuksal hakları, hem uluslararası hukuk hem de ikili anlaşmalar çerçevesinde incelenmesi hedeflenmiştir.

Beşinci bölüm bir sonuca varmak adına Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'da yaşananların incelendiği kısmın İngiliz Okulu kuramı kapsamında irdelenmesine ayrılmıştır.

Sonuç kısmında giriş bölümünde ortaya konulan sorunun çözümlenmesi neticesinde kaydedilen neticeler bir bütünlük çerçevesinde yeniden değerlendirilecek bu sonuçların Soğuk Savaş dönemi Bulgaristan'daki asimilasyon politikalarını açıklamak adına kabul edilebilir olup olmadığı tartışılacaktır. Uluslararası toplumun olaylar karşısındaki tutumu tekrar irdelenecektir.

1.2. Yazın

Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan konusunda yeteri kadar bilimsel eser bulunmaktadır. Ancak bu dönemde Bulgaristan'daki Türk azınlığa yönelik yapılanların insan hakları ihlalleri konusunda az sayıda eser vardır ve bunların büyük kısmında uluslararası toplumun bakış açısı ayrıntılı olarak irdelenmemiştir. Bu konuda genel olarak Bulgaristan'da Türk azınlığa yapılmış olan asimilasyon politikaları ve zorunlu göç olayları ele alınmıştır. Bu bağlamda Komünist Bulgaristan'ı inceleyen bir eser de 1986 yılında yayınlanmış Refik Korkud 'un "Komünist Bulgaristan Dosyası" adlı kitabıdır. Öte yandan Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından bu yana, Bulgaristan Türkleri konusunda önemli tarihsel bilgiler veren, Bulgaristan Türklerinin Türkiye ile olan münasebetleri inceleyen Bilal Şimşir'in "Bulgaristan Türkleri" isimli eseri çalışmada tarihsel perspektifin oluşturulmasında yardımcı olacak bir eserdir. Mevcut yazında Bulgaristan tarihi ile ilgili yazılmış bir kaynak eserde Jeopolitika yayınlarının çıkarmış olduğu çevirisi yapılmış R.J. Crampton'ın "Bulgaristan Tarihi" adlı çalışması Bulgaristan'ın komünizm öncesi ve sonrası iç ve dış politikasını ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bulgaristan'da Soğuk Savaş döneminde azınlıklara yönelik yapılan insan hakları ihlallerine ve uluslararası toplumun bunlara karşı tepkisine ait hiç eserde yok değildir. Birgül Demirtaş Coşkun "Bulgaristan'la Yeni Dönem, Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri" adlı kitabında insan hakları ihlalleri konusuna ve Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası toplumun tepkilerine az da olsa değinmiştir.

Çalışma da yararlanılan kitaplardan başka ikincil kaynak olarak makalelerde bulunmaktadır. Kullanılan makaleler Bulgaristan'ın azınlığa yönelik asimilasyon politikaları, zorunlu göç konusunda bilgiler içermekte ve genellikle Soğuk Savaş sonrası dönemi konusunda bilgiler vermektedir. Ancak Mehmet Hacısalihoğlu'nun "1989 Yılı Göçü ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları" isimli makalesinde Bulgaristan Türklerine yönelik yapılan asimilasyon politikalarına ve göçü hazırlayan iç siyasi dinamiklere ayrıntılı olarak değinilmiştir.

Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan yüksek lisans ve doktora tezleri de bulunmaktadır. Çalışmada bu kaynaklardan da faydalanılmıştır.

1.3. Yöntem

Çalışmada araştırma aşamasında genel olarak ikincil kaynaklardan yararlanılsa da analitik yapıda verilen hipotez doğrultusunda istatiksel bilgilere de yer verilmiştir. Özellikle Bulgaristan'da yapılan asimilasyon politikaları sonucunda Türkiye'ye göç eden Bulgaristan Türkülerinin sayısı, dönenlerin sayısı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda Bulgaristan'da yapılan nüfus sayımları da incelenmeye çalışmış bu bilgilere tam net olmasa da Bulgaristan'da daha önce yapılan istatiksel çalışmalara Türkiye'deki çevrimiçi veri kaynaklardan da elde edilmeye çalışılmıştır.

1.4. Kavramlar

Çalışmada konuyla alakalı, Soğuk Savaş, asimilasyon, insan hakları ve uluslararası toplum kavramları açıklanacaktır. Çalışmanın başlığını taşıyan dönemde Bulgaristan rejimini anlayabilmemiz için Soğuk Savaş teriminin üzerinde durulması yerinde olacaktır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yeni bir sistem iki kutuplu olarak uluslararası arenada kendini göstermiştir. Bu sistem üç, beş ya da daha fazla devletin aralarında yaptığı ittifaklarla değil iki blokun ve bu blokların liderleri olan devletlerin ulusal güçlerini arttırmak için ortaya koyduğu mücadeleyi göstermektedir. İki kutuplu sistemde güç olgusu nükleer silahların geliştirilmesiyle daha fazla önemli hale gelmiştir. Bu dönemin başlarında ABD'nin nükleer silah gücü daha yüksek olmasına karşın, 1949 yılında Sovyetler Birliği'nin atom bombası denemesini yapması sonrasında Soğuk Savaş kendini etkili şekilde göstermeye başlamıştır. Ancak ABD'nin 1952'de tekrar hidrojen bombasını keşfetmesi bundan 1 yıl sonra da

SSCB'nin hidrojen bombasını envanterine katmasıyla Soğuk Savaş Dönemi daha da şekillenmiştir.[1]

Çalışmada öne çıkan kavramlardan bir tanesi de "asimilasyon" kelimesidir. Bir toplumda var olan etnik azınlıkların egemen etnik yapı tarafından yok edilmesi sürecinin yanında egemen kültür ile etkileşime girdiklerinde kendi etnik özelliklerini kaybetmesine asimilasyon denir.[2] Dünya literatürüne girmiş bu kelime ABD'nin kurulduğu ilk dönemlerde ortaya çıkmıştır. Kızılderililer zaman içerisinde etnik yapısını kaybetmeye başlamış ve daha sonra da Kızılderili örneğine benzer dünyanın çeşitli yerlerinde de bu gibi vakalar görülmeye devam etmiştir. Soğuk Savaş dönemi Bulgaristan'da ise bu durum Bulgaristan tarafından bilinçli, baskıcı bir şekilde artarak devam etmiştir.

Üçüncü olarak "insan hakları" kavramı karşımıza çıkmaktadır. Esas itibariyle İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra yaygınlık kazanan bu kavram çok eskiden beri var olmasına rağmen 20. yüzyılın ikinci yarısında bir hukuk terimi olarak kurumsallaşmıştır. Hiç ayrım gözetmeksizin her insanın kendisinin sahip olduğu haklar için kullanılan bu kavram temel haklar, temel hak ve hürriyetler gibi terimlerle de kullanılmaya devam etmiştir.[3] 1948 yılında Birleşmiş Milletler tarafından İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde insana ait bazı haklar düzenlenmiştir. Bunlardan bazıları yaşama hakkı, vatandaşlık hakkı, eğitim-öğretim hakkı, özel hayatın gizliliği hakkı şeklindedir. Böylelikle bu belge büyük ölçüde doğal hakları temel kavram olarak alan "hürriyet ve eşitlik" terimlerini evrensel bir nitelik olarak ortaya çıkaran ve bunu da "herkes" ile bağdaştıran bir belge olarak sunulmuştur.[4]

Çalışmanın kuramsal çerçevesinde de ele alacağımız İngiliz Okulunun Akılcılar Geleneği tarafından geliştirilen uluslararası toplum terimi, Martin Wight, Hedley Bull, Tim Dunne, Barry Buzan vb. teorisyenleri tarafından savunulmuştur.

---

[1] Faruk Sönmezoğlu, Hakan Güneş, Erhan Keleşoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4.Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2011, s. 23-24.
[2] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 5.Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2017, s. 48.
[3] Halil Kalabalık, *İnsan Hakları Hukuku*, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2015, ss. 25-26.
[4] Halil Kalabalık, *a.g.e.,* s. 82.

Hugo Grotius'un rasyonalist fikrinden esinlenerek ortaya çıkan uluslararası toplum kavramı devletlerarasındaki ortak kuralların ve ortak kurumların korunmasını, bu gibi ortak kurumların yaratılmasını ifade eder.[5]

1.5. Kuramsal Çerçeve

Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlalleri bu çalışmada; Yeni gerçekçilik, Sosyal inşacılık kuramları çerçevesinde ele alınsa da konuyla ilgili öne çıkan kuram İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra etkili olmaya başlayan İngiliz Okulu kuramıdır. Çalışmanın bu bölümünde öncelikle verilen kuramlardan bahsedilecek öne çıkan kuram olan İngiliz Okulu kendi ait bir bölümde ele alınacaktır.

1.5.1 Yeni Gerçekçilik

Yeni gerçekçilik kuramının kurucusu olan Kenneth Waltz uluslararası sistemi tanımlarken diğer öğeler ve siyasi yapıyı da her şeyi ile bir bütün olarak ortaya koyar. Bu bütünlük realizme aslında bir katkı niteliğindedir çünkü uluslararası ilişkiler sadece devletlerin birbiriyle olan münasebetlerini kapsamaz. Bunu yanında bu ilişkileri etkileyen birçok unsur bulunmaktadır. Bu kapsamda uluslararası ilişkilerde sosyal, kültürel ve siyasi olgular görmezlikten gelinemez.[6] Yeni gerçekçiler iki kutuplu sistemi daha ılıman ve barışçıl olarak görürler çünkü iki büyük başat güç mekanizma da uluslararası ilişkide bir denge yaratır bunun sonucunda da sistem istikrarla ilerler. Zayıf devletler böylelikle büyük devletlere boyun eğerler ve tabii olurlar.[7] Yeni gerçekçilikte güç ve nüfuz kavramları birbirinden ayrılmalıdır. Buna göre güç

[5] Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası *İlişkilere Giriş*, s. 46.
[6] İskender Serdar, "Neorealizm, Neoliberalizm, Konstraktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış", *The Journal Of Europe - Middle East Social Science Studies,* Volume 1, Issue 1, Ankara 2015, s. 20.
[7] Sibel Turan, "Neo-realist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Der: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, 1.Baskı, Dora Yayınları, Bursa 2015, s. 23.

uluslararası sistemdeki başarıya göre ortaya çıkar. Nüfuz ise uluslararası çevreyi kontrol etmek için devletlerin aldığı bir önlemdir. Bir devlet nüfuz elde etme politikası güdüyorsa diğer devletlerle olan ilişkilerle de kendi çıkarına olacak şekilde davranmalıdır. Böylelikle güçlü devlet tanımında otonomi arttırmaya yönelmiş politikaya sahip hem de nüfuz arttırıcı politikalara yön veren bir yapıda olur.[8] Yeni gerçekçilik çerçevesinde güç gerektiğinde başvurulabilecek bir araçtır. Uluslararası alanda devletlerin varlığını sürdürebilmesi adına zayıf olmak ne kadar tehlikeliyse çok güçlü olmak da bir o kadar tehlikeli sayılmaktadır. Bir devletin çok güçlü olması neticesinde diğer devletlerin ona karşı silahlanabilme ya da ittifak oluşturabilme tehlikesi ortaya çıkmaktadır.[9]

Yani gerçekçiler, devletler arasında "karşılıklı bağımlılığın" fazlalaştığını, artık askeri güçten çok ekonomik gücün ön plana çıkarak, devletlerin birbirleriyle yaptığı işbirliği sürecinde ekonomik alanda daha başarılı olduklarını savunmaktadır. Gerçekçiliğin güç odaklı olgusu askeri gücü ön plana çıkarırken, Yeni gerçekçi kuramcılar güç olgusunun sadece askeri güç olmadığını, ekonomi, eğitim, teknoloji, sosyal ve kültürel faaliyetlerin de güç kavramına dahil olduğunu savunurlar.[10]

1.5.2 Sosyal İnşacılık

Soğuk Savaş döneminin sona ermesiyle ortaya çıkan Sosyal inşacılığın temsilcisi Alexander Wendt'tir. Kimlik, dış politika etkisini daha kuramsal hale getirmiştir. Wendt uluslararası kimliğin ve uluslararası toplumsal yapıların karşılıklı olarak inşa edildiğini ve bunların da çıkarları ve dış politikayı etkilediğini varsaymıştır. Sosyal inşacılığa göre, uluslararası ortamda iki aktör arasındaki çatışma ya da iş birliği için ilk bakılacak olan kimliktir. Sosyal inşacılık düşmanca niyete bakarken, insan doğasını sosyal bilim araştırması olarak yeterli kaynak görmektedir.

---

[8] Fahri Türk, *Türk Kültür Dış Politikası,* 1. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul 2014, ss. 29-30.
[9] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği,* 8. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa 2013, ss. 159-160.
[10] İskender Serdar, *a.g.e.,* s. 21.

Sosyal inşacılığa göre yapı-birim karşılıklı olarak birbirini inşa eder, çıkarlar ve normlar soysal kimlikler tarafından belirlenir. Sosyal inşacılıkta neden-sonuç ilişkisi yoktur. Nasıl sorusu vardır yalnızca süreçle ilgilenir. Sosyal inşacılığı diğer disiplinlerden ayıran kimlik ve çıkar kavramlarını ele alışıdır.[11] Ben ve öteki önemlidir. Tehdit algısı siyaseten değiştirilebilir. Unutulmamalıdır ki her şey zıttı ile var olmaktadır. Siyah kendini beyaza göre tanımlar. Bunun için ötekinin yaratılması gerekmektedir. Sosyal inşacılık var olanı açıklar. Gelecek ile ilgili tahmin yapmaz. İnşacılık Yaklaşımı'nda kimlikten sonra en önemli öğe söylemdir.

1.5.3 İngiliz Okulu

İngiliz Okulu, Soğuk Savaş'ın patlak verdiği dönemde ABD'nin dışındaki Batı ülkelerinde İngilizce konuşulan yerlerde oluşan farklı görüşler üzerine Britanya'da inşa edilmiştir.[12] Bu okula mensup kişiler, bir olay karşısında tarihi göz önünde bulundurarak veri toplamışlar ve kendi görüşlerini ekleyerek uluslararası politikayı ifade etmişlerdir. Ayrıca devletleri uluslararası politikanın başat süjesi olarak kabul etmişlerdir. Bu okula mensup kişilere göre; diğer uluslararası süjeler devletlerin biçtikleri rolleri almaktadırlar. Ayrıca uluslararası politikada adalet ve hukuk gibi kavramlar çok önemli yer teşkil etmektedir.[13] Bunun sebebi de Soğuk Savaş patlak vermeden önceki dönemde İngiltere dünya sisteminde başat güç olarak yerini korumaktayken Soğuk Savaş'ın patlak vermesiyle İngiltere gücünün başatlığı kaybolmuş ve yeni dönemin güç olarak parlayan yıldızları ABD ve SSCB olmuştur. Artık dünya giderek etki alanını genişleten ABD süper gücünün etrafında dönmeye başlamıştır. İngiltere çok kutuplu dünyada başat güçken yeni kurulan bu iki kutuplu

[11] Nergiz Özkural Köroğlu, "Konstrüktivist Yaklaşım Bağlamında Avrupa Komşuluk Politikası Örnek Olayın Analizi", Uluslararası İlişkilerde Teori' den Pratiğe Güncel Yaklaşımlar Derleyen: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Dora Yayınevi, 2015 Bursa, s. 77.
[12] Onur Ağkaya, "İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 71, Sayı 4, Ankara 2016, s. 1060.
[13] Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 6.Baskı, Der Yayınları, İstanbul 2014, s. 145-146.

dünyada etkisiz kalmıştır. İngiltere bundan sonraki dönemde uluslararası hukuk, adalet, diplomasi, insan hakları gibi kavramların üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır.[14]

İngiliz Okuluna göre devletlerin amacı; anarşik olan uluslararası toplumda çatışmacı tavrından uzak bir şekilde, üst güce ihtiyaç duymadan, devletlerarası hukuk çerçevesi içerisinde varlıklarını sürdürebilmektir.[15] Bu bağlamda İngiliz Okuluna göre; uluslararası toplumun sistematik bir şekilde işleyebilmesi için başka bir yapıya ihtiyaç duymadan, başat güç olan devletler birlikte hareket ederek hukuk, adalet gibi bazı şartlar belirlemişlerdir. İngiliz Okulunun çözüme ulaştıramadığı sorunsal uluslararası toplumun anarşik şekli olmamakla birlikte anarşik olan uluslararası toplumun içerisindeki sistematik yapıdır. Bu noktada İngiliz Okulunun çözüme kavuşturamadığı cevaplayamadığı soru: "anarşik sistemin içindeki düzendir."[16]

Hedley Bull, İngiliz Okulunda iki önemli terime çok özel bir anlayışla yaklaşmaktadır. Bu terimlerden bir tanesi uluslararası düzen diğeri ise uluslararası adalettir. Bull'a göre uluslararası düzen ülkelerin izlemesi zorunlu bazı kaideleri barındırırken, uluslararası adalet ise (self determinasyon)[17] daha çok ülkelerin izlemesi gereken ahlaki durumlara ve görevlere önem vermektedir. Bu da iç işlerine karışmama ve eşit haklara sahip olma kavramlarıdır. John Vincent düzen ve adalet konusunu daha bütüncül bir yaklaşımla anlatmaktadır. Ona göre düzen ve adalet ayrılmaz birer ikilidir. Bu yüzden ülkeler "bağımsızlık" ve "insan hakları" konularına önem vermelidirler. Devletler bazında bu iç işlerine karışmama olarak nitelendirilirken, insan hakları hususunda ise; uluslararası ilişkiler disiplini yalnızca ülkeleri değil, ülkelerin üyeleri olan bireyleri de hedef alarak hangi ülkeden olduklarını

[14] İskender Serdar, a.g.m s. 24.
[15] Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği,* 8. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa 2013, s. 512.
[16] Bahar Rumelili, "İnşacılık/Konstrüktivizm", *Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler,* Der: Evren Balta, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 153.
[17] "Self Determinasyon": Kendi geleceğini belirleme hakkı ilkesi. Self Determinasyon ile ilgili bkz. Ali Hüseyin Ali, *Uluslararası Hukukta Kendi Geleceğini Belirleme (Self Determination) Hakkı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013, s. 4-5.

önemsemeden insan haklarına önem vermektedir.[18] Buna göre, bir ülkede insan hakları ihlalleri yaşanıyorsa adalet kavramını göz önünde bulundurarak o ülkeye uluslararası toplum tarafından "müdahale edilmeli midir?" yoksa düzeni korumak adına "müdahale edilmemeli midir?" sorusu karşımıza çıkmaktadır. İngiliz Okulu bu iki soru arasında sıkışıp kalmaktadır.

[18] Fahri Türk, "İngiliz Okulu(Uluslararası Toplum): Özbekistan'da İnsan Hakları Örnek Olayı", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Der: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, 1.Baskı, Dora Yayınları, Bursa 2015, s. 144.

2. BÖLÜM

TARİHSEL PERSPEKTİF

2.1 Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayrılması ve Bağımsızlığı

Viyana Kuşatması başarısızlığı sonrasında Osmanlı Devleti gerileme dönemine tamamen girmiştir. Osmanlı Devleti'nin gerilemesi Balkanlar'da Halsburg devletinin[19] ilerlemesinin de önünü açmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun bozulan ve gerilemeye yönelik yapısının etkisi sebebiyle milliyetçi odaklı gelişmeler ayaklanmaları da beraberinde getirmiştir.

500 yıla yakın Osmanlı İmparatorluğu'nun altında yaşayan Bulgarlar, 1789 yılından yaşanan Fransız İhtilali, değişen güç dengeleri, dışarıdan doğrudan ve dolaylı gelen yardımlar sonucunda 1876 yılında milliyetçi ayaklanmalar zincirine katılmışlardır. Ancak 1877-1878 yılında Ruslarla yapılan 93 Harbi Bulgarlar ve Bulgar topraklarında yaşayan azınlıklar içinde bir dönüm noktası olmuştur. Savaş sonucunda artık Bulgaristan bağımsızlığını elde etmiş, 1878 yılında imzalanan Ayastefons Antlaşması ile Büyük Bulgaristan kurularak sınırları[20] belirlenmiştir.

Yeni kurulan Bulgar Devleti'nin Rusların güdümünde bir imaj çizmesi Avrupa Devletlerini endişelendirmiş, İngiltere ve Avusturya Macaristan, Osmanlı Devleti için ağır sonuçlar içeren Ayastefons Antlaşması'nı tekrar görüşmek üzere Berlin Antlaşması'nın yapılmasını kararlaştırmışlardır. 13 Temmuz 1878 yılında

---

[19] Halsburg Devleti'nin o dönemindeki durumu için ayrıntılı olarak bakınız. David F. Good, *The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750-1914,* University Of California Press, Los Angeles 1984.

[20] Bugün ki sınırlardan fazla olmak üzere, Makedonya, Batı Trakya ve Kırklareli bölgesini kapsamaktaydı. R. J Crampton, Bulgaristan Tarihi, 1. Baskı, Jeopolitika Yayınları, İstanbul 2007, s. 71.

Berlin Antlaşması ile Bulgaristan sınırları yeniden çizilmiş buna göre Büyük Bulgar Devleti bir Prenslik olarak kabul edilmiştir. Makedonya ve Batı Trakya'da Osmanlı Devleti'ne iade edilerek Bulgaristan'ın Sofya merkezli bir Eyalet olarak varlığına devam etmesi kararlaştırılmıştır. Ayastefanos yürürlüğe girmese bile yaklaşık 500 yıl Osmanlı Devleti egemenliğinde kalan Bulgarlar halen daha Bulgaristan'da Ayastefanos Antlaşması'nın imzalanma gününü bir yeniden diriliş günü ve kurtuluş günü olarak anmaktadır. 93 Harbi'nin sonuçları Osmanlı Devleti için çok yıkıcı olmuştur. Bu sonuçlardan şüphesiz en önemlisi bölgede değişen demografik yapıdır. Bu tarihten itibaren Türkler 500 yıl aradan sonra azınlık durumuna düşmüştür. Ayrıca bu savaş ile Türklere ait birçok eser zarar görmüş, yıkılmış veya tahrip edilmiştir. Yapılan saptamalara göre 1.000.000'un üzerinde yaşayan insanın bölgeden göç etmek zorunda kaldığı belirlenmiştir.[21]

Kurulan Bulgar Prensliği 'nin bundan sonraki amacı Balkanlar'da değişen dengelerde tam bağımsızlığını elde etmek olmuştur. Kurucu bir meclis ve demokratik bir anayasa ile yönetilmek istenen Prensliğin başına Rus Çarı'nın da yeğeni olan Alexander getirilmiştir. Bu dönemden sonra sırasıyla Stambolov, Ferdinand Prensliğin başına geçmiş ancak Prenslik dönemi iç karışıklıklar ve bağımsızlık için fırsatların kollandığı yıllar olmuştur. Ayastefanos Antlaşması'nın çizdiği sınırlara ulaşmak isteyen Bulgar Prensliği ilk olarak 1885 yılında Doğu Rumeli Vilayeti'ni ele geçirmiştir. 1900'lü yılların başında Makedonya'da yaşanan olayları fırsat bilerek bölgeyi ilhak etmeye çalışan Bulgar Prensliği başarısız olsa da 1908 yılında Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu fırsattan yararlanarak tam bağımsızlığını ilan etmiştir.[22]

Balkan Savaşları gerçekleşmeden önce Bulgaristan'daki Türk azınlık 93 Harbi sırasında ve sonrasında azalmakla kalmamış, Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'daki nüfusu sistemli bir şekilde eritilmiştir. Justin Mccharty'in tespitlerine göre: Rusların ve Bulgarların müdahaleleri sırasında hastalıktan, yeme, içme ve

[21] Kader Özlem, Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk- Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2010, s. 10.

[22] Nuray Ekici, "Bulgar Devleti'nin Gelişmesi (1878-1908)" Balkanlar El Kitabı Cilt:1, Der: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam- Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 529-540.

olumsuz hava koşulları sebebiyle ölenler, katledilenler, mülteci olup bölgeyi terk edenler ile bu mültecilik sırasında hayatını kaybedenler yer almaktadır. Yapılan tespitlerde 260.000 Müslüman katledilmiştir. Özet olarak Bulgaristan'daki Müslümanların yarısı çeşitli sebeplerle bölgeden uzaklaştırılmıştır. Uzaklaştırılanların %34'lük kısmını baskı sonucunda göç edenler oluşturmuştur.[23]

2.1.2 Balkan Savaşları

Balkanlar'da yaşanan bağımsızlık hareketleri birtakım gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Özellikle Rusya'nın uyguladığı politikalar ve İtalya'nın Trablusgarp cephesini açarak Osmanlı'yı zor durumda bırakması Balkan devletlerinin fırsatı değerlendirip ittifak olmalarını sağlamıştır. Yapılan gizli ittifakların içinde etkin rol üstlenen devletlerin başında ise Bulgaristan gelmektedir. Oluşturulmak istenen Slav Birliği Balkan devletlerinin birbirileriyle yaşadığı anlaşmazlıklar dolasıyla yapılamasa da Osmanlı Devleti'nin Trablusgarp Savaşı'na girmesi Osmanlı'nın Balkanlar'daki topraklarını paylaşılabileceği umudunu arttırmıştır. İlk safhada Bulgaristan-Sırbistan yakınlaşması gerçekleşmeye başlamış, Yunanistan gözünü Ege Adalarına çevirmiş [24] ve yaşanan Girit Sorununun kendi lehine sonuçlandırılma fırsatını beklemiştir. Osmanlı Devleti'ne ilk olarak Karadağ savaş ilan etmiştir. Arkasından sırasıyla Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan saldırıları ile Osmanlı Devleti'ni dört cephede mücadele edeceği Balkan Savaşları'nı başlatmışlardır.[25]

Yaşanan Birinci Balkan Savaş'ının sonucu Osmanlı Devleti için çok ağır olmuştur. Balkan devletleri ise savaştan sonra kendi aralarındaki anlaşmazlıklar ile karşı karşıya kalmıştır. Bu da İkinci Balkan Savaşı'nın gerçekleşmesine sebep olmuştur. Savaş sonucunda Osmanlı Devleti Midye-Enez çizgisinden öte var olan

[23] Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün, 2.Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 110.
[24] Cem Turan, Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunları, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2016.
[25] Mehmet Okur, "Balkan Savaşları", Balkanlar El Kitabı Cilt:1, Der: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam- Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 613-615.

topraklarını kaybetmiş, Ege Denizi Adaları ise Avrupalı devletlerin kararına bırakılmış, Selanik Yunanlılara verilmiş, Sırbistan sınırlarını genişletmiş, Bulgaristan ise Edirne'yi ele geçirerek sınırını Ege Denizi'ne dayandırmıştır. 1913 Londra Antlaşması Balkan devletleri için tatmin edici olmamıştır. Makedonya konusu[26] devletler arasındaki krizin ana meselesi halini almıştır. Birinci Balkan Savaşı'ndaki topraklarını genişleten Bulgaristan'ın durumundan Yunanistan, Sırbistan, Romanya rahatsız olmuş Yunanistan ve Sırbistan aralarında yaptıkları anlaşma ittifak kurmuşlardır. Bu birleşme Bulgarları harekete geçirmiştir. Yunanistan ve Sırbistan'a saldıran Bulgaristan kısa sürede yenilmiş, yaşanan çatışma ortamından faydalanan Osmanlı Devleti ise kaybettiği Edirne'yi ele geçirmiştir. Romanya'nın Sofya'ya doğru ilerlemesi tedirginlik yaratmış, Bulgaristan barış istemek zorunda kalmıştır.[27]

Balkan Savaşları sonucunda bölgedeki sınırlar yeniden çizilmiştir. Ancak demografik yapının ne kadar zarar gördüğünün saptanması güç olmakla beraber Bulgaristan azınlığının yaşadığı mezalim ve göçün boyutlarını ölçmek de o denli zordur. Mccarthy tespitlerinde; Balkan Savaşları'nın 93 Harbi kadar Müslümanlar için acı dolu geçtiğini vurgulamakta Türklerin, katliam, soygun ve tecavüzlerle yıpratılarak bölgeden uzaklaştırılmaya çalışıldığını, yeniden kurulan Hristiyan devletlerin Müslümanları tamamen bölgeden çıkarma amacında olduklarını ancak 93 Harbi'nin sonuçlarından Balkan Savaşları'nın daha ağır sonuçlar içerdiğini ve Müslüman kaybının daha fazla olduğu durumunun tespitini yapmaktadır.[28]

Bulgaristan toprakları, Balkan Savaşları'nda Türkler açısından acı dolu günlerin yaşandığı zaman dilimine şahit olmuştur. Bu dönemde azınlık durumuna düşen Müslümanlar ek olarak baskı, zülüm ve göç ile yüzleşmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı arefesinde yaşanan bu gelişmeler azınlığın kaderinde önemli rol oynamıştır.

---

[26] Richard C. Hall, *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War,* Routledge, London 2000, s. 76-77.
[27] Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2001)*, Der Yayınevi, İstanbul 2006, s. 441-442.
[28] Justin McCarthy, *a.g.e.*, s. 146.

Bulgaristan'daki Türk varlığının bölgede yaşayan Müslümanlar için ne kadar önemli olduğu o dönemde yaşanan gelişmelerle daha da iyi anlaşılmaktadır. Öyle ki, bölgede yaşayan Türkler Osmanlı Subaylarının da önderliğinde Batı Trakya Türk Cumhuriyeti'nin kurulmasını sağlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Bölgedeki topraklarını kaybetmesinin ardından azınlık durumunda kalan Müslümanlara yapılan kötü muameleyi göz ardı edemeyen Eşref Kuşçu Başı ve arkadaşları, Bulgarlara karşı yapılan mücadeleler sonucunda bugünkü Güney Bulgaristan'da bulunan bazı şehirleri ve Batı Trakya'da bulunan İskeçe dâhil olmak üzere Gümülcine'yi ele geçirmiştir. Bu safhadan sonra da merkezi Gümülcine olan Batı Trakya Türk Cumhuriyeti kurulmuştur. Bulgarlar ve Yunanlar tarafından tanınan bu Devlet, Osmanlı Devleti'ne yapılan baskılar sonucunda çok uzun süreli hayatta kalma şansı bulamamış ve kendi varlığına kendisi son vermiştir.[29]

2.1.3 Birinci Dünya Savaşı'nda Bulgaristan

Uluslararası ilişkilerde, dünya savaşı gerçeğiyle karşılaşılmadan önce yoğun, gergin süreçler yaşanmıştır. Balkan Savaşları hem Balkan devletleri hem de Osmanlı Devleti için yıpratıcı olmuştur. Böyle bir atmosferden çıkan devletler çok uzun zaman geçmeden Birinci Dünya Savaşı ile karşı karşıya kalmışlardır.

Osmanlı Devleti Balkan Savaşları sonrasında Balkanlar'daki topraklarının çok büyük kısmını kaybetmiştir. Bulgaristan ise Balkan Savaşları'nın ikincisinde istediklerini elde edememiş üstelik nihai sınır hedeflerinden uzaklaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın fitili ateşlendiğinde hem itilaf hem de ittifak devletleri Bulgaristan'ı kendi taraflarına çekmek istemiştir. Ancak Bulgarlar safını hemen belli etmemiştir. Yunanistan ve Sırbistan'ın İtilaf Devletleri yanında savaşa katılması, Makedonya üzerindeki Bulgar emellerinin İtilaf Devletleri safında Sırplara ve Yunanlılara rağmen gerçekleşemeyeceği düşüncesi[30], Türklerin Çanakkale'de İtilaf Devletlerini yenmesi,

[29] Ali Chousein, Continuties And Changes İn The Minority Policy Of Greece: The Case Of Western Thrace (Middle East Technical University, Master Thesis), Ankara 2005, s. 46-47.
[30] Makedonya toprakları bu süre zarfında Yunanistan ve Sırbistan elinde bulunuyordu.

Bulgaristan'ı ittifak devletlerine yanaştırmıştır. Makedonya ve Dobruca toprakları konusunda İtilaf Devletlerinden güvence alan Bulgaristan, Osmanlı Devleti'nin elinde bulunan Dedeağaç ve Dimetoka'yı kendi topraklarına katmış ve Sırbistan'a saldırarak Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir. Başkaya'nın kaleme aldığı makalede Birinci Dünya Savaşı'na girmeden önce İngiliz Daily Mirror'un 1 Ekim 1988 basılı gazetesinde Bulgaristan'ın genel durumundan aşağıdaki tabloda bahsedilmiştir.[31]

Tablo 1: 1915 Yılı İtibarıyla Bulgaristan'ın Genel Durumu

Savaşa giriş Tarihi	Ekim 1915
Nüfusu	5.505.000
Bölge/toprak	42.000 (metre kare)
Tahmini askeri güç	350.000
Demiryolu	1.381 (mil)
Yapım aşamasında demiryolu	239 (mil)
Telgraf	4.112 (mil)
Başkent Sofya'nın nüfusu	302.822
En önemli limanları	Varna, Bourgas

Balkanlar'da yaşanan gelişmeler Bulgaristan ve Osmanlı Devleti'ni karşı karşıya getirse de yaşanan büyük Dünya Savaşı sırasında Bulgarlar ve Türkler aynı safta yer almış ve savaşmışlardır. Almanya burada iki devlet içinde bağlayıcı bir unsur olarak ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında ılımlı bir hava göze çarparken, Özlem'in tespitlerinde, Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk azınlığa yönelik ılımlı politikaların varlığının ilişkilerde dostluk havasını yarattığından bahsetmektedir. Yaşanan olumlu gelişmeler ile birlikte açılan Türk-Bulgar dernekleri Türk-Bulgar kardeşliği noktasında hareket edildiğini göstermektedir.[32]

[31] Muzaffer Başkaya, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması" *Akademik İncelemeler Dergisi,* Cilt:51, Sayı:10, Sakarya 2015. s. 58.
[32] Kader Özlem, *a.g.e.*, s. 23.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 1918'in Eylül ayında Makedonya topraklarında yenilmeye başlayan Bulgaristan, Almanya'dan yardım istemiş ancak istediği yardımı alamamakla kalmayıp, geri çekilmesi tavsiyesi ile karşılaşmıştır. Bu gelişme Bulgaristan'da hoş karşılanmamış, içeride ateşkes söylentileri daha da artmaya başlamıştır. Yaşanan iç bunalım çok geçmeden askerlerin isyanına kadar gitmiş, Bulgar Ordusunun içinde bir isyan baş göstermiştir. İsyancılar ateşkes istemekle kalmamış, mevcut Krallık rejiminin kaldırılarak yerine Cumhuriyet'in ilanını istemiştir. 24 Eylül'de başlayan isyan, 3 gün sonra Cumhuriyet'in ilanıyla şekillenmiştir. Değişen yönetim, ilk olarak Selanik'te yapılacak olan Ateşkes Antlaşmasına[33] imza atmıştır. Selanik Antlaşması Birinci Dünya Savaşı'nın bitimine kadar aksaklık göstermeden geçerliliğini korumuş savaşın bitiminde Bulgaristan ile yapılan Neuilly Antlaşması imzalanmıştır.[34]

Neuilly Antlaşması'nın imzalanmasıyla Bulgaristan, Antlaşma'nın getirdiği hükümlere uymak durumunda kalmıştır. Antlaşma'nın bölümlerinin[35] bir tanesi Bulgaristan'ın sınırlarını belirlemiştir. Buna göre Bulgaristan Ege Denizi'ne açılan bir kapı olan Batı Trakya'yı Yunanistan'a kaptırmış ancak Batı Trakya'nın kuzeyinde bulunan Kırcaali kendisinde kalmıştır. Batı sınırları da dahil olmak üzere Balkan Savaşları sonucunda Bulgaristan'ın elde ettiği Makedonya, Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı[36]'na bırakılmıştır. Sonuç olarak Bulgaristan, bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren nihai hedef olarak belirlediği sınırlarına ulaşamamış, üstelik Savaşın sonuna kadar verdiği mücadele neticesinde de yenik devlet olmaktan kurtulamamıştır.

---

[33] Selanik Antlaşması'na göre Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya topraklarını terk etmeyi, Ordusunu terhis etmeyi, tüm ulaşım imkanlarını İtilaf Devletleri kontrolüne bırakmayı, Silah, teçhizatlarını rakip devletlere bırakmayı, ülke içerisinde yapılacak olan operasyonlara müdahale etmemeyi, İtilaf Devletlerinin Bulgaristan'ın önem taşıyan bölgelerini işgal etmesini barışın tam sağlanana kadar antlaşma koşulların geçerli olacağını kabul etmiştir. Muzaffer Başkaya, a.g.e., s. 65.

[34] Georgī P. Genov, Bulgaria and the Treaty of Neuilly, H.G. Danov & Company, Sofia 1935.

[35] Neuilly Antlaşması bölümlerden oluşmaktaydı. Bu bölümlerin bir kısmı siyasi, bir kısmı askeri, bir kısmı da azınlıklarla ilgilidir. Neully Antlaşması'nın bu bölümü sadece Türk azınlık değil Yunan azınlığın da haklarını garanti altına almıştır. Philipp Ther, *The Dark Side of Nation-States: Ethnic Cleansing in Modern Europe*, Berghahn Books, New York 2016, s. 73-74.

[36] 1 Aralık 1918 yılında kurulan Krallık 12 milyon Nüfusa sahipti. Çok sayıda etnik nüfusa sahip olan bu krallıkta Bulgarlar nüfusun yaklaşık %5'ini oluşturuyordu. Ayrıca bkz. Mevlit Özçelik, "Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı: Sırplar ve Hırvatlar Arasındaki Sorunlar ve Krallığın Yıkılışı (1918-1929)" Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2018; sayı: 6, İstanbul 2018, s. 32.

Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda sınır değişiklikleri ile beraber ordusunda ve sosyal yaşamında var olan bir olumsuz tablo ile karşı karşıya kalmıştır. Burada azınlıklar bakımından dikkat çeken bir unsur da Birinci Dünya Savaşı sırasında Türk azınlığının geçmişte 93 Harbi ve Balkan Savaşları'nda maruz kaldığı zülüm, yaşadığı acıları unutarak Bulgar ordusuna yardım eden tarafta yer almasıdır. Özlem, 10.000'e yakın Türk azınlığın bu savaşta yaşamını yitirdiği, sonrasında iyi ilişkiler sonucunda savaş zamanında yapılan seçimlerde 17 milletvekili ile parlamentoda Türklerin temsil hakkı edindiği, bu başarının arkasında Mustafa Kemal'in Sofya Ateşeliğinde görevliyken azınlığı bir araya getirmek için yaptıklarının katkısından bahsetmiştir.[37]

2.2 İki Savaş Arası Dönem

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Balkanlar'da dengeler değişmiş, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun varlığı son bulmuştur. Bu devletten geriye kalanı paylaşmak için ise Balkan devletleri geçmişten gelen anlaşmazlıklar çerçevesinde siyasi, askeri ve ekonomik rekabetlerine devam etmiştir.[38] Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra bu devletler kendi iç dinamiklerinde ve dış ilişkilerinde büyük sıkıntılara maruz kalmışlar, Bulgaristan ise bu devletler arasında revizyonist yapısıyla diğerlerine nazaran farklı bir konumda olmuştur. Ancak 1912'den başlayıp 1919'a kadar süre gelen savaş döneminden sonra Balkanlar'daki genel tablo olumsuzluklarla dolu, geçmişin izlerini taşıyan ve sorunları yeni yönetimlerle çözmeye çalışan devletler çizgisindedir.[39]

Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı bittiğinde Balkan Savaşları'nda kazandığı topraklardan olmuş, Batı Trakya'nın Ege'ye açılan kapısını kaybetmiştir. Neuilly Antlaşması, Bulgar Ordusu'nu 20.000 kişiye indirmiş ayrıca Bulgaristan, İtilaf

[37] Kader Özlem, *a.g.e.*, s. 24.
[38] Barbara Jelavich, Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl, Cilt:2, Küre Yayınları, İstanbul 2006, s. 71.
[39] Mehmet Seyfettin Erol, Abdurrahim F. Aydın, " İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar", Balkanlar El Kitabı Cilt:1, Der: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam- Vadi Yayınları, Ankara 2006, s. 642.

Devletlerine 37 yıl boyunca tazminat ödemeye, Sırbistan, Yunanistan ve Romanya'ya da hayvan ve ham madde vermeye mahkûm edilmiştir. Savaş sonucunda kaybettiği toprakların yanı sıra Bulgaristan sınırları dışında yaşayan 1.000.000 nüfusundan olmuştur. Bu rakamda o zamanın toplam Bulgar nüfusunun %16'sına denk gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminde böyle olumsuz bir tablo ile karşı karşıya kalan Bulgaristan savaş karşıtı olan Çiftçi Partisi tarafından yönetilmeye başlanmıştır.[40]

Lider Stambuliski Bulgaristan topraklarında yaptığı reformlar ile tarihe geçmiştir. Krallığa ait toprakları köylü kesimine veren Stambuliski ılımlı bir siyaset yolunu tercih etmiştir. Diğer ülkelerdeki çiftçi partileri ile yeşil enternasyonal kurarak ülkeyi kalkındırmak, ekonomiyi genişletmek isteyen Stambulski bu kapsamda Yugoslavya ile de iyi ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Ancak Stambuliski'nin yaptıkları ülkedeki iç dinamikler tarafından hoş karşılanmamıştır. Makedonya meselesi ve oradan gelen Bulgar göçmenler konusundaki gelişmeler 1923'de yaşanan bir darbe ile sonuçlanmış ve Stambuliski öldürülmüştür. Bulgaristan bu dönemden sonra hem komünistler hem de ülke içerisindeki siyasi anlaşmazlıklarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu dönemde Bulgaristan komşularıyla olumlu münasebetlerde bulunsa da en iyi ilişkiler Türkiye ile kurulmuştur.[41]

Çiftçi Partisi dönemi Türk azınlık için en olumlu zamanların yaşandığı dönem olarak göze çarpmaktadır. Türkiye ve Bulgaristan'ın arasındaki olumlu ilişkiler bu dönemde azınlığa da yansımıştır. Şüphesiz bunda Osmanlı Devleti ile Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'nda aynı safta olması ve savaşması, Türk azınlığın savaş sırasında Bulgaristan'ın yanında durarak mücadele etmesi etkili olmuştur. Şimşir, Çiftçi Partisi'nin o dönemki programının tarım üzerine kurulu olması sebebiyle zaten büyük çoğunluğunu tarım ile uğraştığı Türk azınlığın haklarının teslimi konusunda Stambuliski'nin olumlu davrandığı görüşünün ağır bastığından bahsetse de Savaş sonrasında Milletler Cemiyeti'nin azınlıklar konusunda yaptığı yasal değişiklikler ve

[40] R. J Crampton, *a.g.e.*, s. 129-130.
[41] Fahir Armaoğlu, 20 Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1995, 11 Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul 1999, s. 99.

Bulgaristan'ın imzaladığı Neuilly Antlaşması'nın azınlık hakları ile ilgili bölümlerinin olmasının bunda etkili olduğu savunmaktadır.[42]

Bulgaristan, Balkan Savaşları ve Birinci Dünya Savaşı'ndan nihai hedeflerinin altında bir tablo ile çıkmıştır. Bulgaristan'ın her iki savaşta kaybettiği toprakları geri alma ve geçmişteki hedeflerine ulaşma arzusu 1920'li yılların başından itibaren Balkanlar'da revizyonist[43] Bulgaristan'ı ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde ülke içerisindeki siyasetin temel argümanı da geçmişin başarısızlıkları ve kaybedilen toprakların geri alınması olmuştur. Balkanlar'da Bulgaristan'ı diğer devletlerden farklı bir görünüme sokan bu durum, Balkanlar'da istikrarı bozan devlet olarak görünmesine de neden olmuştur.

Bulgaristan'da Stambulski döneminin bitmesinden sonra Çankof dönemi başlamıştır. 3 yıl kadar görevde kalan Çankof'un arkasından göreve gelen Liapçef görevi üstlenmiştir. 1925 yılının Nisan ayında komünistler bir dizi olayla sahneye çıkmış, önce Kral III. Boris'e suikast girişimi, arından da Sofya Katedrali'ne bomba ile sonu ölümlü biten bir saldırı, Komünist Partisi'nin Bulgaristan'da devre dışı kalmasına neden olmuştur. Çankof ve Liepçef dönemlerinde Bulgaristan komşularıyla iyi ilişkiler kurmuş ancak bu ilişkilerin en olumlusu Türkiye ile olmuştur.[44] Bu dönemde göze çarpan bir diğer gelişme Türkiye ile yapılan Tarafsızlık, Uzlaşma ve Adli Tesviye Anlaşması'dır. Bu antlaşma ile iki ülke arasında yapılmış olan Dostluk Antlaşması'nın hükümleri aynen kabul edilirken, politik ve ekonomik konularda mutabakiyet sağlanmıştır. Bu Antlaşma'nın yapıldığı 1929 yılından 1938 yılına kadar Türkiye ile dört anlaşma daha imzalanacak ve ilişkiler karşılıklı ziyaretlerle devam ettirilecektir. [45]

---

[42] Bilal N. Şimşir, *Bulgaristan Türkleri*, 1.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986, s. 54-55.

[43] Balkanlar'da o dönem revizyonist devletler Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan olarak göze çarpmaktadır. Bu devletler Balkanlar'da Birinci Dünya Savaşı sonrası kurulan mevcut düzenden hoşnut olmamıştır. Leften Stavros Stavrianos, *The Balkans Since 1453*, C. Hurst & Co. Publishers, London 2000, s. 735.

[44] Fahir Armaoğlu, *a.g.e.*, s. 99.

[45] Türkiye ve Bulgaristan arasında bu dönemde Ticaret ve Seyr'ü Sefain Anlaşması, Baytari (Veteriner) Anlaşması, Ödeme Anlaşması ve son olarak da Balkan Antantı ile ilgili bir anlaşma yapılmıştır. Hüseyin Avni Bıçaklı, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri(1878-2008)*, 1.Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016, s. 53.

1929 yılında yaşanan Büyük Buhran etkilerini 1930'lu yılların sonlarına kadar hissettirmiştir. Buhranın ilk yıllarında görevde olan Liapçef hükümeti yaşanan olumsuz küresel ekonomik gelişmeler karşısında istikrarlı durmasına rağmen revizyonist Bulgaristan düşüncesini diri tutmaya devam etmiştir. Bu dönemde İtalya'nın Avrupa'da yayılmacı siyaseti, 1933 yılında da Alman Nazi Partisi'nin iktidara gelmesi, bölgede zaten Bulgaristan merkezli olan istikrarsız duruşu etkilerken, komşu devletlerin birtakım girişimlerde bulunmasının da önünü açmıştır. Balkan Antantı da tam bu sırada Türkiye'nin Yunanistan ile ilişkilerinin iyi olduğu bir dönemde Türkiye'nin önderliğinde imzalamaya konulmuş ancak Bulgaristan bu Antanta imza atmamıştır. Antant Marsilya'da Yugoslavya Kralı'na yapılan suikast sonucunda zayıflamaya başlamış, İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Antantın zaten zayıflamış olan yapısı tamamen bozulmuştur.

Bu dönem de yaşanan iç gelişmelerin yanı sıra dış gelişmelerde Bulgaristan dış politikasını belirlemede önemli olmuştur. 1933 yılında Almanya'da Nazi Partisi'nin ülkenin başına geçmesi, İtalya'nın Balkanlar'da var olan statükonun değişmesini istemesi diğer Balkan devletlerini endişelendirmiştir. 1934 yılında Bulgaristan'da değişen yönetim ile beraber dış politika da değişime uğramıştır. Revizyonist devletler ile bu dönemde ilişkilerini ilerleten bir Bulgaristan görülmektedir.

Bulgaristan'da 1934 yılında gerçekleştirilen darbe sonrasında yönetimi ele geçiren iktidar ile birlikte Türk- Bulgar ilişkilerinde gerileme yaşanmıştır. Özellikle Bulgaristan'ın revizyonist hareketleri Ankara tarafından şüphe ile karşılanmış, Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlık iki ülke ilişkilerinden etkilenen taraf olmuştur. Yeni gelen iktidar ile birlikte Bulgaristan'da yaşayan Türklere karşı soykırım planları yapıldığı ancak bu planların Atatürk'ün sayesinde engellendiği bilinmektedir.[46]

İki savaş arası dönemde Bulgaristan'daki Türk azınlığın genel tablosuna baktığımız zaman yaşadığı toprakların vatandaşlığına sadık, anavatanda yaşanan

[46] Kader Özlem, *a.g.e.*, s. 34.

gelişmelere uzak olmayan bir azınlık profili karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'deki Milli Mücadele'ye de desteklerini veren Bulgaristan'daki Türk azınlığı, anavatanda yaşanan gelişmelere kayıtsız kalmamıştır.[47] 1928 yılında gerçekleşen Türk Harf İnkılabı Bulgaristan'da yaşayan Türkler tarafından hemen benimsenmiş, okullarda yeni Türk harfleriyle eğitim yapılmasının sağlanmaya çalışılmıştır. Yeni Türk harflerinin Bulgaristan'daki Türk azınlık arasında hızlıca benimsenmesi çalışmaları bu dönemde hızlandırılmıştır.[48] Tertip edilen kurslar ve okulda yapılan çalışmalar, Türkler arasında Latin harflerinin kullanılma çabası ve azınlığın anavatana karşı hassas, duyarlı olması Bulgar yönetimi tarafından tepki ile karşılanmıştır. Bu tepki 1930 yılında Latin harflerinin yasaklanması ile sonuçlanmış ve bu yasak 1938 yılına kadar geçerliliğini sürdürmüştür. Bu dönemde göze çarpan bir diğer unsur kurulan bir takım Türk derneklerinin varlığı ile alakalıdır. Türk Öğretmenler Birliği ve Turan Gençlik Birliği bu dönemde azınlığı bilgilendirme ve azınlığın bütünlük içerisinde hareket etmesi konusunda güzel bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu dönemde yapılan milli kongreler azınlığın bir araya gelmesinde, azınlık sorunlarının konuşulmasında etkili olmuştur.[49]

İkinci Dünya Savaşı'nın başladığı ilk zamanlarda Bulgaristan ve Türkiye bir taraf seçmesi için ikna edilmeye çalışılmıştır. Ortaya koydukları taraf olmama tutumu iki ülke ilişkilerine de olumlu yansımıştır. 1940 yılında bir araya gelen taraflar kendi aralarında bir saldırmazlık anlaşması imzalayarak güvenlikleri konusunda anlaşmaya varmışlardır. Ancak Bulgaristan bu taraf olmama tutumunu çok fazla sürdürememiş, geçmiş yıllarda yaşadığı tecrübeleri de yanına katarak Almanya tarafını seçmekte ilk başlarda tereddüt etmiştir. Buna rağmen Bulgaristan 1941 yılında Mihver Devletlerin saflarına dahil olmuştur. Bulgaristan savaşa dahil olunca Almanya'nın desteği ile Batı Trakya ve Yugoslavya'ya ait olan Makedonya bölgesini ele geçirmiştir. Ancak Savaşın bitmesine yakın SSCB Bulgaristan'a savaş ilan etmiş ve 1944 yılında Sovyet

[47] Milli Mücadele döneminde Bulgaristan Türklerinin yardımları için ayrıca bkz. İlker Alp, *Milli Mücadele Sürecinde Türk Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları,* Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul 2019.

[48] Bu dönemde Bulgaristan'daki Öğretmenler Birliği Yeni Harflere göre kitaplar hazırlamak için öğretmenleri görevlendirmiştir. Bulgaristan'daki Türkçe eğitim için ayrıca bkz. Hüseyin Memişoğlu, *Bulgaristan Türklerinin eğitimi*, Şafak M, Ankara 1992, s. 19.

[49] Kader Özlem, *a.g.e.,* s. 33.

Ordusu Sofya'ya girmiştir.[50] Ordunun Sofya'ya girişi Bulgar halkı tarafından sevinçle karşılanırken, Bulgaristan bu duruma ses çıkarmamıştır. Kızıl Ordu Bulgaristan topraklarında 3 sene kadar durmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nın bitimiyle oluşan çift kutuplu sistemde Bulgaristan Sovyetler safında yer almış ve komünizmi benimsemiştir.

2.3 Soğuk Savaş Dönemi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Yunanistan ve Türkiye dışındaki Balkan ülkelerinde Komünist rejimler kurulmuş[51] ve Bölge Sovyetler Birliği'nin etkisi altına girmiştir. Bulgaristan'da SSCB'nin yanında yer almıştır. Bulgaristan savaştan sonra, savaşta olduğundan daha çok zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Mihver Devletleri'yle ittifaka girmiş olduğu için savaş sırasında diğer Balkan ülkelerinin yaşadığı felaketleri yaşamamış ama Almanların savaştan yenik çıkması Bulgar yönetici sınıfının siyaset sahnesinden silinmesiyle sonuçlanmıştır. Bu gelişmelerin hemen ardından Bulgaristan'da Sovyet işgali başlamıştır.[52]

İkinci Dünya Savaşı'nda Mihver Devletlerin yenilgisinden sonra, Almanya'nın müttefiki olan Bulgaristan'a 8 Eylül 1944 tarihinde Rus Ordularının girmesiyle Bulgar faşist rejim devrilmiş ve Rus kuvvetlerinin ülkeye girişi sosyalist rejimin kurulmasına zemin hazırlamıştır. 9 Eylül 1944 tarihinde Bulgaristan'da "Vatan Cephesi" adında Kimon Georgieff başkanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur. Yeni hükümetin İçişleri ve Adalet Bakanlıklarını komünistler elde etmiş, diğer bakanlıklarına da komünist sempatizanı kişiler getirilmiştir. Yaşanan bu olaylar Bulgaristan'da komünizme geçişin başlangıcı olmuştur.[53]

---

[50] Richard C. Hall, War İn The Balkans, ABC-CLIO, California 2014, s. 58.
[51] 1945 sonrası oluşan rejimleri ve gelişmeler için ayrıntılı olarak ayrıca bkz. David Williamson, *Access to History: Europe and the Cold War 1945-1991: Second Edition*, Hodder Education Hachette, London 2008.
[52] Marietta Stankova, *Bulgaria in British Foreign Policy,* 1943-1949, Anthem Press, New York 2014, s. 66.
[53] Bilal N. Şimşir, *a.g.e.*, s. 167.

Yönetimdekiler 9 Eylül 1944 tarihinde yapılan rejim değişikliğinde, Bulgar Ordusunun başarılı olamayacağını düşündüğünden Rus kuvvetlerine herhangi bir direniş göstermemiştir. Eski rejime mensup kişiler daha sonra halk mahkemelerinde yargılanıp kurşuna dizilmek üzere toplanıp hapse atılmış, yapılan rejim değişikliği Türk azınlığı da fazlasıyla etkilemiştir. 1946 yılında Bulgar Komünist Parti üyesi olan Georgi Dimitrov başbakanlık görevine seçilmiştir. 8 Eylül 1946 tarihinde yapılan bir referandumda halkın %92'si Krallık yönetiminin kaldırılmasını ve cumhuriyetin kurulmasını desteklemiştir. Bu gelişme üzerine kraliyet ailesi Bulgaristan'dan ayrılmıştır.[54] 27 Ekim 1946 tarihinde yapılan seçimlerden sonra Vatan Cephesi'nin kurduğu hükümetin başbakanı Dimitrov olmuş arkasından Bulgaristan'ı "Halk Cumhuriyeti" ilan eden, SSCB ve Yugoslavya Anayasalarından derlenerek yapılan bir anayasa 1947'de Bulgar Parlamentosu'nda kabul edilmiştir.[55]

1946 yılında Başbakan olan Dimitrov'un 1949 yılında, arkasından başbakanlık görevine getirilen Kolarov'unda 1950 ölümünden sonra 1950-1956 yılları arasında Vilko Çervenkov Başbakanlık görevine getirilmiştir.[56] Bu dönem ile SSCB etkisi daha çok Bulgaristan'da görünmeye başlamıştır.[57] Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan tamamen SSCB'nin etkisi altında kalmış, adeta SSCB'nin Balkanlar'daki uydusu haline gelmiştir. Ülkenin ordusu SSCB tarafından düzenlenmiş, sosyo-ekonomik yapısı SSCB tarafından sosyalist modele göre yapılandırılmıştır. Tüm bu gelişmeler ABD'nin 1950 yılında Bulgaristan ile diplomatik ilişkilerini kesmesiyle sonuçlanmıştır.[58] Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan Doğu Bloğu'ndan yana tercihini kullanarak bir Demir Perde ülkesi olurken, Türkiye Batı Bloğu'nda yerini almıştır. Bu gelişmelerle birlikte Soğuk Savaş döneminde Türkiye-Bulgaristan ilişkileri Doğu-Batı Bloku ilişkileri ile paralellik göstermiştir.

---

[54]Birgül Demirtaş Coşkun, *Bulgaristan'la Yeni Dönem Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001, s. 14.

[55]A. Nazmi Üste," Bulgaristan Cumhuriyeti", Murat Necip Arman, Nazif Mandacı(Der.), *Çağdaş Balkan Siyaseti*, , Gazi Kitapevi, Ankara, 2012, s. 42.

[56]Александър Везенков, Структурата на Българската комунистическа партия, Сиела, София 2008, s.274. (Aleksandır Vezenkov, Strukturata na Bılgarskata Komunistiçeska Partiya, Siela, Sofiya 2008)

[57]Hüseyin Avni Bıçaklı, *a.g.e.*, s.176.

[58] N. Spencer Barnes, "Albania And Bulgaria, Continuing Non-Recognation of Albania; Resumption Of Diplomatic Relations With Bulgaria", Washington 1958, http://images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs2/1958-60v10p2/reference/frus.frus195860v10p2.i0009.pdf,(28.05.2018) s.81.

2.3.1 Kutuplaşmalar ve Gelişmeler

Bulgaristan SSCB öncülüğünde kurulan tüm siyasi, askeri ve ekonomik organizasyonlara üye olmuştur. 1949'da faaliyete geçen COMECON ve 1955 yılında Varşova Paktı'nın oluşmasında öncülük eden ülkeler arasında yerini almıştır.[59] Doğusunda SSCB'yle, batısında Varşova Paktı üyesi olan Bulgaristan'la sınırdaş olan Türkiye'de aynı şekilde Batının öncülüğündeki tüm siyasi, askeri ve ekonomik organizasyonlara üye olmuştur.

14 Mayıs 1950'de Türkiye'de iktidar değişikliği olmuş ve Demokrat Parti liderliği başlamıştır. Batı yanlısı olan Başbakan Adnan Menderes TBMM'de Hükümet Programını açıklarken dış politika amacını şu cümlelerle ifade etmiştir:

"..Birleşmiş Milletler idealine bağlılığımızı tekrara gerek duymuyoruz. Ananevi İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve işbirliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklal ve toprak bütünlüklerine hürmetkâr olan dış siyasetimizin sulhçu mahiyeti bütün dünyaca malumdur."[60]

Sonuç olarak, Demokrat Parti Hükümeti tamamen Batı yanlısı bir dış politika izleyerek ABD, İngiltere, Fransa'nın desteğini yanına alarak hem Ortadoğu'da hem de Balkanlar'da bölgesel güç olmayı hedeflemiştir. Başbakan Menderes'in tam olarak uluslararası sistemde izlediği dış politikanın tanımı budur. Dönemin büyük güçleri de SSCB'ye karşı Türkiye'yi desteklemişlerdir.

SSCB'nin sıcak denizlere inme politikasında, İran üzerinden Orta Doğu petrolleri, Basra Körfezi ve Hint Okyanusu'na, Türkiye üzerinden Boğazlar, Ege Denizi, Doğu Akdeniz'e ve Yunanistan üzerinden de Doğu Akdeniz'e yayılma amacı

---

[59]Jordon Baev, "The Warsaw Pact İn The Balkans: The Bulgarian Perspective", *The Balkans İn The Cold War*, Edited By: Svetozar Rajak, Konstantina E. Botiou, Eirini Karamouzi, Evanthis Hatzivassiliou, Macmillian Publisher, London 1988, s. 130.
[60]Haydar Çakmak, *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*,1.Baskı, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 37.

yer almıştır. Bahsi geçen yerler geçmişten bu yana İngiltere için önem arz eden bölgeler olmuştur. Haydar Çakmak'a göre, İkinci Dünya Savaşı'nın İngiltere üzerindeki yıkımı nedeniyle SSCB'ye karşı direnecek gücü olmamasından dolayı İngiltere ABD'den yardım istemiştir. ABD'ye biri Türkiye ve diğeri Yunanistan'la ilgili 2 tane memorandum vermiştir. Bu memorandumlarda Batı savunması için Türkiye ve Yunanistan'a askeri ve ekonomik yardım yapılması gerektiği fakat İngiltere'nin bu yardımları yapacak durumda olmadığı söylenmiştir. Bunun üzerine ABD Başkanı Truman ABD'de Kongrede bir öneri sunmuş ve Türkiye ile Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılması kararı alınmıştır.[61]

Bu yardım Amerikan dış politikasının temel anlayışı, komünizme açılan savaşın çıkış noktasıdır. Ayrıca ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra zengin ve uluslararası sistemin en güçlü devleti rolünü alarak 1930'ların düzenini korumayı amaç edinmiştir. SSCB ise, savaştan Versailles sistemine geleneksel bir bağı olmadan çıkmıştır. İşte bu noktada Truman Doktrini Versailles düzenini en iyi biçimde sürdürmek isteyen ABD ile bu düzene herhangi bir bağı olmayan hatta bu düzenin kendisine karşı yapılmış olduğunu düşünen SSCB ile İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra arasında çıkan çatışmanın ilk önemli göstergesi olmuştur. Truman Doktrini, dünyada iki kutbun varlığının başlangıcını oluşturmuş, bu aynı zamanda SSCB-ABD mücadelesinin başlangıç mihenk taşı olarak tarihe geçmiştir. Truman Doktrini Doğu Avrupa ve Balkanlar'daki bölünmeyi de kesin sınırlarla ortaya koymuştur. Doktrini'nin açıklanmasından sonra Balkanlar'ın komünist ülkeleri arasında başlamış olan ittifak görüşmeleri hızlanmış ve 1947 yılının sonunda ABD'nin hem askeri hem de ekonomik bakımdan desteklediği Türkiye ve Yunanistan'a karşı Balkanlar'daki ittifak şebekesi tamamlanmıştır. [62]

1947 yılında Truman Doktrini sonrasında Türkiye dış politikada Batı Bloğu safında yer almış ve bulunduğu blok ile ilişkilerini ilerletmeye başlamıştır. Truman Doktrini 'nin ardından Türkiye 1948 yılında Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne (OECD) üye olmuş ve bunun sonucu olarak Marshall Planı'na dâhil olarak Avrupa

[61]Haydar Çakmak, *a.g.e.,* s. 44.
[62]Oral Sander, *Siyasi Tarih (1918-1994).*, 24.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, ss. 257- 258.

Parlamentosu'na girmiştir. 18 Şubat 1952 tarihinde NATO'ya resmen üye olmuştur.[63] Türkiye'nin NATO'ya girişinin ardından ABD ile daha sıkı ilişkiler içine girmiş; birçok ikili anlaşmalar imzalamıştır.

Doğu Bloku ve Batı Bloku etrafında ilerleyen Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde 1945-1947 yılları arasında kısa süreli bir iş birliği yaşanmış olsa da 1948 yılında bu durum tersine dönmüştür. 1948 tarihinde Bulgar teröristler, Türk hedeflerine saldırmıştır. 9 Şubat 1948 tarihinde Yeşilköy havaalanından eğitim uçuşu için kalkan iki Türk avcı uçağı yanlışlıkla Bulgar hava sahasına girmiş ve Bulgarlar tarafından ateş açılarak düşürülmüştür. Bu olay ilişkileri oldukça gerginleştirmiştir.[64] Bunun üzerine 20 Şubat 1948 tarihinde Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak Büyük Millet Meclisinde şu konuşmayı yapmıştır:

"*Bulgar makamlarının açıklamalarından herkes anlar ki, pilotlarımız yollarını şaşırmış ve Bulgar hava sahasına yanlışlıkla girmişler, Bulgar muhafızlarının işaretleri üzerine Bulgar topraklarına inmeye ve uygun bir yer aramaya başlamışlardır. Uçaklarımız tam iniş yapacakken Bulgar muhafızları ateş açarak onları düşürmüşlerdir. Bu gibi hareketleri, dost geçinmek isteyen komşu ülkelerin bu gayeye doğru sarf edilen gayretleri olarak görmek biraz zordur. Dün Bulgar Hükümetine tevdi ettiğimiz çok sert ifadeli bir Nota'da, yaralanan pilotumuzla, uçakların iadesini, bu gayri insani hareketi yapanların cezalandırılmasını, şehit olan pilotumuzun ailesine tazminat verilmesini istedik."* [65]

13 Mart 1948 tarihinde Bulgar Hükümeti, ülke içerisinde ajanlık faaliyetlerine karıştığı konusunda Türk Askeri Ataşesini "*person non grata*" (istenmeyen adam) ilan ederek sınır dışı etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Bulgaristan Hükümeti'nin bu tavrına karşılık, Sofya'daki Büyükelçiliğini kapatarak, Türkiye'de bulunan Bulgar Askeri Ataşesini aynı şekilde sınır dışı etmiştir. Uzun bir süre Türk ve

[63] Greece & Turkey Enter the Alliance, http://www.jfcnaples.nato.int/page11702920.aspxn, (05.05.2018)
[64] Demirtaş Coşkun, *a.g.e.* , s. 14.
[65] Ayın Tarihi, Mart 1948. , sayı: 172, ss. 43-44.

Bulgar Ataşeliği kapalı kalmış Bulgaristan Hükümeti'nin girişimlerinin Türkiye tarafından olumlu karşılanması ile 1961 yılında karşılıklı olarak Askeri Ataşelikler tekrar açılmıştır.[66]

9 Ekim 1948 tarihinde Filibe'deki Türkiye Başkonsolosluğu'na bombalı saldırı düzenlenmiş, bu olay ilişkileri yeniden gerginliğe sürüklemiştir. Bunun üzerine Türkiye bir nota vermiş, Bulgaristan notaya 21 Ocak 1950 tarihinde cevap vererek; olayın faillerinin yakalandığını ve Sofya'da 1 Şubat 1950 tarihinde yargılanacakları bildirmiştir. 2 Şubat 1950 tarihinde suçlulardan biri idama, ikisi ömür boyu hapse diğer beşi de 5-15 yıl arasında hapis cezasına çarptırılmış, cezaların ardından 2 Şubat 1950 tarihinde Bulgar Haber Ajansı'nın, vermiş olduğu bildiriye göre, sanıklar suçlarını kabul etmiş ve affedilmelerini istemişlerdir. Bu kişiler Faşist teşkilatın mensuplarından olup, Vatan Cephesi'nin prestijini düşürmeye çalışan kişiler olarak kayıtlara geçmiştir. Daha sonra 14 Eylül 1950 tarihinde Bulgar Haber Ajansı tarafından yapılan Hükümet bildirisinde, "Bu suikastın faillerinin, Bulgar Hükümeti'nin, Türkiye ile olan iyi ilişkilerini bozmak amacında oldukları açıktır," ifadelerine yer verilmiştir.[67]

2.3.2 Bled Paktı ve Bulgaristan

Türkiye'nin Batı Bloku yanında yer alması ve NATO'ya üye olması hem SSCB'nin hem de onun on altıncı uydusu Bulgaristan'ın tepkisine neden olmuştur. SSCB, Türkiye'ye tepkisini 13 Kasım 1951 tarihinde iki nota vererek göstermiştir. İlk notada, kendilerine karşı kurulmuş bu "saldırgan" blokta Türkiye'nin yer alması ve "emperyalist anlayış" ile hareket eden ABD'ye topraklarında üs vermesiyle doğacak sorunlardan tamamen Türkiye'nin sorumlu olduğu belirtilmiştir. Bu notaların üzerine; Türkiye, SSCB'ye karşı Yugoslavya'yı da içinde bulunduğu Batı Blokuna almak amacıyla ABD'nin de desteğini alarak Balkanlarda iş birliğine gitmiştir. Türkiye'nin

[66]Demirtaş Coşkun, *a.g.e.* , s. 15.
[67]Bıçaklı, *a.g.e.* , ss. 190-191.

uğraşları sonucu Ankara'da; Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında 28 Şubat 1953 tarihinde bir Dostluk ve İş birliği Anlaşması imzalanmıştır. Daha sonra bu anlaşma 9 Ağustos 1954 tarihinde Bled'de yapılan bir anlaşma ile resmi olarak ittifaka dönüşmüştür.[68] Bu anlaşmaya göre; anlaşmaya dâhil olan devletlerden herhangi birine yapılacak silahlı saldırı hepsine yapılmış sayılacak ve ülkelerin genelkurmay başkanları görüştükten sonra saldırıyı düzenleyen devlete karşı birlikte hareket edecektir. Pakta taraf ülkeler, "çevreleme politikası" bağlamında ABD'den daha fazla askeri ve ekonomik destek almayı amaçlamışlardır. Bulgaristan bu Pakta katılmamış ve tepki göstermiştir. Bulgaristan basınında bu Paktın Balkanlar'daki barışı, beraberliği bozacağını ve bu Paktın Balkanlar'da iş birliğini oluşturmak amacında olmadığı aksine saldırgan NATO'nun bir kolu olduğunu ve Balkanlar'ın beraberliğine gölge düşüreceğini belirten yazılar yayınlanmıştır.[69]

SSCB lideri Stalin'in 6 Mart 1953 tarihinde hayatını kaybetmesi üzerine yerine Kruşçev geçmiştir. Yeni SSCB lideri Kruşçev ülkenin eski tutumunun aksine iç ve dış politika da yumuşamaya gitmiştir. Bu tutumu Türkiye ile ilişkilerine de yansımış hatta Türkiye'den talep ettiği topraklardan vazgeçtiğini bildirmiştir. SSCB'nin tutumunda görülen değişiklik Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini de etkilemiş ancak iki ülkenin birbirine karşı duyduğu güvensizlik biraz olsun kırılmış olsa da iyi ilişkiler kurulamamıştır. 1956 yılında Bulgaristan Hükümeti bünyesinde bulundurduğu Türk azınlıkla ilgili, Türkiye'den görüşme talep etmiş fakat Türk Hükümeti Bulgaristan'a duyduğu güvensizlik nedeniyle bu talebi geri çevirmiştir. Buna rağmen Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde 1950'li yılların ortalarından 1960'lı yılların ortasına kadar ilişkilerde normalleşme söz konusu olmuştur.[70]

SSCB'nin değişen dış politikasıyla birlikte 1950'li yılların ikinci yarısından sonra Yugoslavya ile aralarında yakınlaşma yaşanması ve Türkiye-Yunanistan arasında ortaya çıkan Kıbrıs meselesi sonucunda Pakt önemini yitirmiştir.

---

[68] Lorraine M. *Lees, Keeping Tito Affloat*, The Pennsylania State University Press, Pennsylania 1996, s. 138.
[69] Bıçaklı, *a.g.e.* , ss. 194-195.
[70] Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.* , ss. 16-17.

2.3.3 Stoica Planı ve Türkiye

Balkan devletlerindeki ekonomik ve kültürel işbirliğini ilerletmek amacıyla 17 Eylül 1957 yılında Stoica Planı olarak tarihe geçmiştir. Romanya Başbakanı Chivu Stoica tarafından ortaya atıldığı için onun adını almıştır. Planın amacı: Romanya, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Türkiye arasındaki işbirliğini geliştirmek, sorunları çözmek, sorunlar çözülemiyorsa; bu sorunların aralarındaki işbirliğini engellememesi ve birlikte ekonomik girişimlerde bulunulmasıdır. Stoica Planı'nı Bulgaristan ve Arnavutluk hemen onaylamış ve bu plana dâhil olmuşlardır fakat Yugoslavya eğer tüm Balkan devletleri kabul ederse onaylayacağını bildirmiştir. Türkiye ve Yunanistan ise bu planı kesin olarak onaylamadıklarını bildirmişlerdir. [71]

Bunun ardından 1961 yılında Bulgaristan, Yugoslavya, Romanya ve Yunanistan arasında Balkan İş birliği ve Karşılıklı Anlayış Komitesi kurulmuştur. Komite'nin ilk toplantısı Atina'da Nisan 1961 tarihinde yapılmıştır. Mart 1962 tarihinde Sofya'da ikincisi yapılmış, Mayıs 1963 tarihinde ise Bükreş'te üçüncüsü yapılmıştır. Son toplantı yani dördüncüsü Haziran 1964 tarihinde Belgrad'da yapılmıştır. Türkiye bu toplantıların hiçbirine katılmamıştır. Son iki toplantı döneminde Türkiye ile ilişkileri bozuk olan Yunanistan bunu Türkiye'yi kötüleyerek kullanmıştır.[72]

2.3.4 Stalin'in Ölümü Sonrası Gelişmeler

6 Mart 1953 tarihinde SSCB Lideri Stalin'in ölümü ve bununla birlikte SSCB'nin iç ve dış politikadaki tutumunun değişimi sonucu Doğu-Batı Bloğu arasındaki ilişkiler de yumuşamıştır. 1960'lı yılların sonundan 1970'li yılların başına kadar Türkiye-Bulgaristan ilişkileri Doğu-Batı Blok'unun ilişkilerine paralel olarak ilerlemiştir. Öncelik SSCB Mayıs 1953 tarihinde Türkiye'ye toprak taleplerinden

[71] Mogens Pelt, Trying Greece to The West, US-West –Greek Relations 1949-1974, Museum Tuscalanum Press, Copenhagen 2006, s. 178.
[72]Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, 14.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, ss. 172-173.

vazgeçtiğini bildirmiştir. Buna bağlı olarak Bulgaristan basınında da Türkiye ile ilgili çıkan haberler ve gelişmeler ılımlı olumlu bir hava içinde olmuştur.

19 Aralık 1953 tarihinde Bulgaristan Başbakanı Çervenkov, bir konuşmasında Türkiye'ye karşı yumuşak bir politika izlediklerini ve ilişkileri düzeltmek istediklerini şu sözcükleriyle ifade etmiştir: "*Sofya ile Atina arasında diplomatik ilişkilerimiz yeniden kurulacaktır. Türkiye ve Yugoslavya ile ilişkilerimizi de düzeltmek arzusundayız."*[73]

1954 yılında Çervenkov Bulgaristan Komünist Partisi Genel Sekreterliği'ni bırakınca yerine SSCB'nin tam olarak güvenini kazanmış olan Todor Jivkov geçmiştir. 1956 yılında Todor Jivkov Bulgaristan Komünist Partisi Başkanı olmuştur. Ardından 1962 yılına gelindiğinde Bulgaristan'da iktidar değişikliği gerçekleşmiştir. Kasım 1962 tarihinde Başbakan Yugov yerine Todor Jivkov gelmiş, Jivkov aynı zamanda Bulgaristan Komünist Partisi'nin Birinci Sekreterliği görevini de devam ettirmiştir. Başbakan Jivkov Stalin'in ölümünden sonra SSCB ile iyi ilişkiler yürütmüştür. [74]

Soğuk Savaş döneminin doruğunu ve "yumuşama" olgusunun temelini oluşturan 1962 yılında iki süper gücün ilk kez karşı karşıya geldiği Küba Krizi, SSCB'nin Küba'dan, ABD'nin de Türkiye'den karşılıklı olarak füzeleri çekmeleri ile Bloklar arası yumuşama daha net görülmüştür. ABD ile Türkiye arasında 1964 yılında Kıbrıs Sorunu ile başlayan anlaşmazlık 1974 yılında tekrar gündeme gelmiş Türkiye'nin Kıbrıs'a müdahalesi ABD'nin Türkiye'ye karşı silah ambargosu uygulamasıyla sonuçlanmıştır. [75] Bu durum Türkiye'yi Batı Blokundan uzaklaştırırken, Türkiye-Bulgaristan ilişkileri açık bir şekilde olumlu gelişmelere tanıklık etmiştir. Türkiye-Bulgaristan arasında diplomatik ilişkiler başlamış, 1968 yılı ile birlikte iki ülke arasında dışişleri bakanları ve devlet başkanları düzeyinde

[73]Bıçaklı, a.g.e. , s. 197.
[74]Üste, a.g.m. , s. 44.
[75]Sander, *a.g.e.* , ss. 322-329.

görüşmeler gerçekleşmiştir. Ayrıca ekonomi ve ticaret konulu iş birliği antlaşmaları imzalanmıştır.

2.4 Bulgaristan Azınlıklarına Genel Bakış

2.4.1 Yerleşim Alanları

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde varlıklarını sürdüren Bulgarlar bağımsızlıklarını elde ettikten sonra Bulgaristan toprakları üzerinde yaşayan Türkler için zor günler başlamıştır. Azınlık durumuna düşen Müslüman Türkler bu zaman zarfında muhacir durumuna düşerek göç etmek zorunda bırakılmıştır. Yaşanan 93 Harbi bölgenin demografik yapısını değiştirmiştir. McCharty 93 Harbi sonrasında Bulgaristan topraklarında 1.253.500 kişin göç ile karşı karşıya kaldığından bahsetmektedir[76]. Bunlar içerisinde Türkler, Pomaklar ve Romanlar çoğunluktadır.

Pomaklar Bulgaristan üzerinde genellikle Rodoplar, kuzeyde Lofça, Pahova, Plevne, Rodoplar'dan Kuzey Makedonya topraklarına doğru olan dağlarda Pirin'de ve ayrıca Filibe dolaylarında ikamet etmektedirler[77]. Pomakların yaşadığı coğrafya; Rodoplar, Kuzey Bulgaristan'da Lofça, Plevne ve Pahova, Orta Bulgaristan'da; Filibe civarlarında, Pirin'de, Doğu Rodoplar'dan Kuzey Arnavutluk'a uzanan dağlık alanlarda yaşamaktadırlar. Türkler ise daha çok Tuna boyunda ve Edirne çevresinde bulunmaktadır. Şimşir 19. Yüzyılda Tuna Vilayeti sınırlarını Tuna Nehri ile Balkan Sıradağları arasındaki bölge olarak tanımlarken, Edirne Vilayetini ise Balkan Sıradağlarından başlayarak Marmara Denizi kıyıları arasındaki bölgeler olarak tanımlamış ve Türklerin bu bölgedeki vilayetlerde yaşadığını, Romanların da Bulgaristan topraklarında genel olarak yayıldığından bahsetmiştir.[78]

---

[76]Justin McCarthy, *a.g.e,* s.105.
[77]İlker Alp, Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçak), 2.Baskı, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2012, s. 5.
[78]Şimşir, *a.g.e.,* s .17

2.4.2 Nüfus

Bulgaristan sınırları içerisinde azınlık nüfusunun varlığı rakamsal olarak dikkat çekicidir. Türk nüfus Bulgar nüfusundan sonra büyük çoğunluğu kapsamakta azınlığın etnik yapısı 1956 senesine kadar Türk ve Müslüman ayrımına tabi tutulsa da Pomaklar ve Romanlar da Müslüman nüfusunun içerisinde yer almaktadır. Tatar ve Gagavuzlar da Türk nüfus içerisinde bulunmaktadır. Aşağıdaki tabloda tarihsel olarak Bulgaristan'daki genel ve Türklerin nüfusu detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 2: Number of Population Bulgaria 1900-1992

	Total population	*No. of Turks*	*% of total*
1900	3,744,283	531,240	14.2
1905	4,035,575	488,010	12.1
1910	4,337,513	465,641	10.8
1920	4,846,954	520,339	10.7
1926	5,478,740	577,552	10.5
1934	6,077,939	591,193	9.7
1946	7,029,349	675,500	9.6
1956	7,613,709	656,025	8.6
1965	8,227,046	780,928	9.5
1975	8,727,771	n.a.	–
1985	8,948,649	n.a.	–
1992	8,487,317	822,253	9.7

1900-1992 yılları arası Bulgaristan Türk nüfus sayısı[79]

Türkler ülkede ikinci en yüksek nüfus oranına sahip olmalarına rağmen zaman içerisinde birçok kez göç problemi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu göçler sonucunda Türklerin büyük çoğunluğu Bulgaristan'dan ayrılmıştır. 1950-1952 tarihleri arasında 154.393 Türk, Bulgari hükümeti tarafından göçe zorlanmıştır. 1968-1979 tarihleri arasında da Yakın Akraba Göçü Anlaşmasına göre 116.521 Türk göç ettirilmiştir. En son zorunlu yapılan 1989 göçü ile Türk nüfusu azaltılmaya çalışılmıştır[80].

[79] Ali Eminov, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria*, Routledge, New York 1997, s. 81.
[80] Seher Cesur-Kılıçarslan, R. Günsel Terzioğlu, "Families İmmigrating From Bulgaria to Turkey Since 1878", *Migration In, From, and to Southeastern Europe: Historical and cultural aspects*, Edited By: Klaus Roth, Robert Hayden, Lit Verlag, Berlin 2010, s. 45.

Bulgaristan'da 1956 yılında yapılan nüfus sayımında 656.025 Türk ve 197.865 Roman'ın var olduğu saptanmıştır. Bu sayım BM'ye bildirilmiş ancak Bulgaristan kendi istatistiklerini oluştururken Türk nüfusunun 100.000 kadarını Roman nüfus içerisine katmış, 100 bin kadarını da Bulgar nüfus içerisinde göstermiştir. Azınlıklar Bulgar nüfus olarak nitelendirilerek Müslüman nüfus statüsünde sayılmamıştır[81].

2.4.3 Ekonomik Durum

93 Harbi'nden önce Türklerin elinde olan ekonomik güç, toprakların el değiştirmesiyle Bulgarlara geçmiştir. Bunun sonucunda Türk azınlık yoksullaşarak küçük çiftçi konumuna düşmüştür.

Komünist dönem de özel mülkiyetin kolektif statüsüne geçmesi kötü duruma düşmüş olan azınlık ekonomisini daha da daraltmıştır. Devletleşen ekonomi ile birlikte Komünist rejim Bulgar halkının statüsünü yükseltmiş, azınlık nüfus ekonomik olarak da dışlanmaya çalışmıştır. Komünizm devletleştirilme politikaları bütün Bulgaristan'ı kapsasa da Türk azınlık ekonomik olarak çökertilerek en zor işlere tabi tutulmuş ikinci sınıf olarak çalıştırılmaya başlanmıştır. Soğuk Savaş Dönemi'ne gelmeden önce Türklerin yüzde 80'lik kısmı çiftçilikle uğraşırken yüzde 1 kadarı iş adamı statüsünde olmuştur.[82]

2.4.4 Sosyal Yaşam

Bulgaristan'da azınlık nüfus Bulgarlara göre daha içe dönük bir yaşam tarzına sahip olmuştur. Bu tarzıyla Bulgarlarla ilişkileri de alt düzeyde gerçekleşmiştir. Bulgar nüfus ile ayrı bölgelerde bulunmaları bunda çok etkili olurken, nüfusun karışık olduğu

[81]Şimşir, *a.g.e.*, ss.19-20
[82] Şimşir, *a.g.e.*, ss. 20-21.

bölgelerde de azınlığın kendine ait okulları, iş yerleri, ibadethaneleri olmuştur. Din, dil, gelenek ve görenekler, yemek kültürü, giyim ve eğlence tarzları ile Türk azınlık Bulgarlara göre farklılık göstermiştir.

Kendi benliklerini korumak isteyen Müslüman azınlık bunun için Bulgar nüfustan ayrı olmayı tercih etmiştir. Bulgaristan'da azınlık olduklarının farkında olan Müslüman nüfus kendi yaşayışlarını korumak adına Bulgarlardan uzak durmuşlardır. Bulgaristan'da komünist rejimin varlığı tüm nüfusu bir araya getirmeye çalışmış, Bulgarlarla birlikte azınlık bir arada iş tutmaya başlamıştır. Sosyal ilişkilerin bütünleşmesi ile Türk azınlık asimile edilmeye çalışılmış, üstelik devletleştirme azınlık nüfusun sahip olduğu mallardan da olmalarına sebebiyet vermiştir[83].

2.4.5 Eğitim ve Kültür

Bulgaristan'da azınlık hakları uluslararası hukuk ve anayasal normlarla güvence altına alınmıştır. 1971 Yılında kabul edilen Dimitrov Anayasası ile 'Bütün vatandaşların kanun önünde eşit olduğu Haklarda; milliyet, din, köken, cins, ırk, öğretim, sosyal ve maddi durum ayrımına dayanan hiçbir imtiyaz veya kısıtlamaya meydan verilmeyeceği belirtilmiştir. Aynı Anayasada *"Irk, milliyet veya din mensubiyeti yüzünden insana karşı nefret telkin edilmesi veya insanın aşağılanması yasaktır."* ibareleri geçmektedir. Bulgaristan'da Türklerin eğitimi konusunda ilk gelişmeler Tanzimat döneminde gerçekleştirilirken 1940 yılına kadar okullar özerk olarak kendi gelişimlerini sağlamıştır. Bulgaristan'daki rejim değişikliği ile beraber Türk okullarının daha kapsamlı haklara sahip olacağı belirtilse de Türk okulları devletleştirilip Bulgarlaştırılmıştır. Daha sonraki süreçlerde de Türk çocukları Bulgarca eğitim görmeye başlamıştır[84].

[83]Şimşir, *a.g.e.*, ss.22-23
[84]Şimşir, a.*g.e.*, ss.24-25

Komünist rejimin 1946 yılında azınlık okullarını devletleştirme kararını anayasada onaylanması ile Bulgarlaştırılmaya çalışılan Türk okulları 1950-1951 yılından sonra Bulgar okulları ile birleştirilmeye başlanmıştır. Bu tarihten sonra da Türkçe ders saati haftada bir saat seçmeli olarak belirlenmiş, 1974 senesinde ise Türkçe eğitim ortadan kaldırılmıştır.

3. BÖLÜM

İNGİLİZ OKULU KURAMI

3.1 İngiliz Okulu'nun Ortaya Çıkışı ve Temsilcileri

Britanya topraklarında ortaya çıkan İngiliz Okulu kuramı İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesinin ardından İngilizce konuşulan yerlerde ortaya çıkmıştır. İngiliz Okulunu savunan düşünürler tarihin sayfalarından bilgileri değerlendirip sentezleyerek uluslararası siyaseti anlatamaya ve belirli bir kalıba oturtmaya çalışmışlardır. İngiliz Okuluna göre devletler uluslararası toplumda en önemli aktörler olarak görülürken, diğer uluslararasında bulunanlar devletlerin kararlarına göre şekillenmektedir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyadaki süper güç dengesinin değişmesi, ABD ve SSCB'nin yükselişi ve hegemonyalarını dünyada genişletmeleri İngiltere'yi yeni arayışlara sürüklemiştir. Bu kapsamda İngiltere artık yeni dönemde uluslararası sistemde hukuk ve adalet gibi kavramları ön plana atmaya başlamıştır. İnsan hakları ve diplomasi[85] gibi kavramları da ortaya atan İngiliz Okulu böylelikle Soğuk Savaş ile birlikte stratejisini bu alanlara kaydırmıştır.

Teorik açıdan İngiliz Okulu, realizm ve liberalizmden dolayı duyulan rahatsızlık sebebiyle uluslararası ilişkiler disiplinine kazandırılmış bir teori olarak karşımıza çıkmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplinine yeni bir taraftan bakmayı amaçlayan ve bunun için çabalayan Herbert Butterfield tarafından düzenlenmiş ve biçimlendirilmiş bir teoridir. Ayrıca İngiliz Okulunun inşa edilmesinin merkezinde yer alan Herbert Butterfield, 1959 yılından 1980'li yılların ilk yarısına kadar devam eden Uluslararası Politika Kuramı Komitesi'ni de oluşturan kişi olarak karşımıza çıkmaktadır.[86]

---

[85] Edwin Egede, Peter Such, *Politics of International Law and International Justice*, Edinburg University Press, Edinburg 2013, s. 239.
[86] Fahri Türk, İngiliz Okulu(Uluslararası Toplum): … s. 138.

İngiliz Okulu, 1959 yılında Britanya Uluslararası Politika Kuramı Komitesi'nin düzenlemiş olduğu birinci toplantıda[87] Londra Ekonomi Okulu çıkışlı bir grup akademisyen tarafından ortaya atılmış ve analiz birimi olarak uluslararası toplumu almıştır.[88] Bu kuramın temellerini atan temsilcileri; Martin Wight, Herbert Butterfield, Hedley Bull, Adam Watson olmuştur. İngiliz Okulu'nun temellerini atan kurucularının başında gelen Martin Wight verdiği derslerle İngiltere'nin dışında da uluslararası ilişkiler bölümünde eğitim alan çok fazla kişiyi etkisi altına almıştır. İngiliz Okulu'nun oluşmasında öncülük eden ve uluslararası ilişkiler disiplininde teori olarak yerini almasını sağlayan da Hedley Bull'dır. Diğer üç akademisyenin eserlerini derleyen Bull, bu eserlere kendi katkılarını da ekleyerek yeni yayınlar yapmış ve İngiliz Okulu teorisini oluşturmuştur.[89]

İngiliz Okulu teorisinin temellerini atan akademisyenlerden sonra okula Robert Jackson, Tim Dunne, Nicholas Wheeler eklenmiştir. Okulun en iyi dönemini yaşatacak olan isimler de 1990 yıllarında kurama katkı yapmaya başlamışlardır. Okulun etki alanını üst seviyeye taşıyıp önemini arttıran değerli kişiler de Barry Buzan ve Richard Little olmuştur. İngiliz Okulu uluslararası sistemde çatışmacı düşünceyi bir kenara bırakarak hukuksal normların ışığında başka bir güce ihtiyaç duymadan devletlerin egemenliklerini sürdürmesinden yanadır. Bu kapsamda İngiliz Okulu sistemin işleyişine[90] önem vermektedir. Sistemin düzgün bir şekilde işleyebilmesi için de hukuk, adalet, düzen gibi bazı kavramların varlığıdır.

İngiliz Okulu'nun temellerini atan temsilcileri olarak bilinen Martin Wight, Herbert Butterfield, Hedley Bull, Adam Watson'a ek olarak Robert Jackson, Tim Dunne, Nicholas Wheeler, Barry Buzan, Richard Little'dır. Daha sonra bunlara John Vincent, Charles Manning, Michael Howard, Allen James, James Mayall, Andrew Hurrell, Edward Keene, Andrew Linklater, Hidemi Suganami eklenmiştir. Temellerini

---

[87]Barry Buzan, *Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu*, Çev: Haluk Özdemir, 1.Baskı, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul 2015, s. 6.
[88]Faruk Sönmezoğlu-Hakan Güneş-Erhan Keleşoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*…, s. 46.
[89] Balkan Devlen-Özgür Özdamar, "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* Cilt 7, Sayı 25, Ankara 2010, s. 45.
[90] Barry Buzan, *An Introduction to the English School of International Relations: The Societal Approach*, Polity Press, Massachusetts 2014.

atan temsilciler ve daha sonra eklenen temsilciler arasında ayrıca şöyle bir ayrım yapılmaktadır. Bu ayrım Birinci nesil temsilciler ve ikinci nesil temsilciler şeklindedir. Birinci nesil İngiliz Okulunun temelini atan Martin Wight, Herbert Butterfield, Hedley Bull, Adam Watson uluslararası disiplindeki ahlak kelimesine temkinli, şüpheci bir tavır takınmışlar ve ahlaki kavramlara pek önem vermemişlerdir. Birinci nesil biraz daha bu noktada realizme yakınlık göstermiştir. Kuramın temellerini atan temsilcilerden sonra okula dahil olan diğer ismiyle ikinci nesil temsilciler Robert Jackson, Tim Dunne, Nicholas Wheeler, Barry Buzan, Richard Little, John Vincent, Charles Manning, Michael Howard, Allen James, James Mayall, Andrew Hurrell, Edward Keene, Andrew Linklater, Hidemi Suganami ise uluslararası ilişkiler disiplininde ahlak kelimesine önem vermiştir. Bu bağlamda ikinci nesil temsilciler biraz daha idealizme yakın tavır sergilemişlerdir.[91]

İngiliz Okulu, davranışsalcılık bakışına tepki olarak var olmuştur, davranışsalcı yaklaşımı ile gelenekselci yaklaşımı arasındaki tartışmada davranışsalcılara karşı çıkmış gelenekselcilerin safında yerini almıştır. Uluslararası ilişkilerin sosyal bilim yapısına tarihsel olarak yaklaşılabileceğini bu bilim dalı için rakamların bir şey ifade etmediğini vurgulamaktadır. Okul araştırmalarında metod olarak çoğulculuğu tercih etmiştir.[92] İngiliz Okulu temsilcileri, bilime karşı şüpheci bir tavır sergilemişlerdir. Uluslararası ilişkiler disiplininde etik sorunsalını ön planda tutmuşlar ve tarihsel bakış açısına önem vermişler bu bağlamda ek olarak eşitlik, hukuk, adalet kavramları üzerinde değişik metodlara yoğunlaşmışlardır. Bu kapsamda İngiliz Okulu teorisi ile eşit zamanda yükselişe geçen Konstrüktivizm teorisi arasında gözle görülecek derecede paralelliklerin bulunduğu söylenmektedir. Bu paralelliğin en büyük özelliği her iki teorinin de toplumu ele almasıdır. Her iki teori de sistem ile devlet arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Ayrıca İngiliz Okulu teorisinin Realizm teorisi ile de paralellikleri bulunmaktadır. Paralellik olarak gösterilen bu noktalar; uluslararası toplumdaki egemen devletlerin güçleri ve çıkarları olarak karşımıza çıkmaktadır.[93]

---

[91]Fahri Türk, İngiliz Okulu(Uluslararası Toplum): … s. 139-141.
[92]Mustafa Serdar Palabıyık, "İngiliz Okulu", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der: Ramazan Gözen, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 222-224.
[93]Tayyar Arı, *a.g.e.,* s. 513-514.

İngiliz Okulu'nun temel argümanlarını şöyle sıralayabiliriz:

"Uluslararası İlişkilerin birincil oyuncusu devletlerdir, İki ya da daha fazla devlet ilişkide ise ve kararlarına yeterince etki edebiliyorsa devlet sistemi vardır, sistem anarşiktir, Uluslararası sistemde devletler ortak çıkarları ve değerleri çerçevesinde kendilerini sınırladığını düşündükleri ilişkileri düzenleyen ortak kurallar ve birlikte yürütülen kurumların oluşturduğu bir uluslararası toplum içinde var olurlar"[94] şeklindedir.

3.1.1 Martin Wight Üç Gelenek ve Kavramları

İngiliz Okulu'nun Soğuk Savaş sonrası dönemde popülaritesinin artmasının nedeni bu dönemi en iyi şekilde açıklayabilecek donanıma sahip olmasıdır. Okulun yükselişinin temelinde başta gelen temsilcilerinden olan Martin Wight yatmaktadır. Uluslararası ilişkiler disiplinine ve kuramlarına yeni bir perspektifle yaklaşmıştır. Wight, bu kuramları üç kümeye yani üç geleneğe ayırmıştır. Bunlar; Gerçekçiler (*realists*) *(uluslararası sistem)*, Akılcılar (*rationalits*) *(uluslararası toplum)*, Devrimciler (*revolutionist*) *(dünya toplumu)* olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda İngiliz Okulu teoriler arasında, merkezinde egemen devletlerin bulunduğu teoriler sınıfında yerini almıştır.[95] Ayrıca Hedley Bull, Wight'ın gerçekçiler, akılcılar, devrimciler isimli üç geleneğine kurucu teorisyenlerinin isimlerini vermiştir. Bunlar Hobesiyen, Grotiyen ve Kantiyen'dir.

Uluslararası ilişkiler disiplini açısından bu üç gelenekte; gerçekçiler sistemin anarşik olan yapısına, akılcılar uluslararası yapıdaki egemen devletlerin arasındaki

[94]Serdar Çukur, "İngiliz Okulu Temsilcileri, Temel Varsayımları, Uluslararası İlişkilerde Üç Gelenek, Uluslararası Toplum, İnsani Müdahale", http://akademikperspektif.com/2015/05/05/ingiliz-okulu-temsilcileri-temel-varsayimlari-uluslararasi-iliskilerde-uc-gelenek-uluslararasi-toplum-insani-mudahale/, Erişim tarihi: (03.12.2018), s. 1.

[95] Abdullah Torun, "İngiliz Okulu Perspektifinden NATO'nun Kosova Müdahalesi", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar,* Der: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, 1. Baskı, Dora Yayınları, Bursa 2015, s. 169.

ilişkiye, devrimciler ise uluslararası toplumun kendisine odaklanmışlardır.[96] Aslında bu üç gelenek uluslararası toplumun başat süjesi olan egemen devleti üç değişik perspektiften ele almayı vurgulamaktadır. Gerçekçiler uluslararası sistemde; her devletin gücünü maksimize ederek, çıkarlarını üst seviyeye taşımasının peşinde olduğunu ortaya atmaktadır.[97] Bu geleneğin teorisyenleri realist olan Machiavelli ve Hobbes'tur. Ayrıca bu gelenek Hobesiyen ismiyle de anılmaktadır. İkinci gelenek olarak ele alınan Akılcılar yani Grotiyen olarak karşımıza çıkan bu gelenek devlet merkezli olup devletlerin arasındaki ortak çıkarların gözetilmesini vurgulayıp, tarihsel perspektiften bakarak uluslararası hukuk ve diplomatik veriler üzerinde durmuştur. Bu şekilde bir uluslararası toplum yaratma peşindedir. Adını uluslararası hukukun temellerini atan Grotius'tan almıştır. Üçüncü gelenek olan Devrimciler yani Kantinyen geleneği adını Alman filozof olan Kant'tan almaktadır. Bu gelenek diğer iki geleneğin tersine devlet merkeziyetçi değil birey merkeziyetçidir. Ayrıca diğer iki gelenek gibi realist bakış açısına sahip değil aksine idealist bakış açısına sahiptir. Bireyin yanında ulus ötesi örgütleri de önemsemektedir. Bu şekilde bir dünya toplumu oluşturma peşindedir.[98]

İngiliz Okulunda, Wight'ın Üç Geleneğini Bull, harmanlamıştır. Bu harmanlama sonucunda Bull, farklı ve yeni bir bakış açısı ortaya koymuştur. Okul farklı görüşleri içermesi bakımından uluslararası ilişkiler kuramları arasında tek kuramdır. Bu bağlamda Okul bugünkü uluslararası disiplinini açıklayabilecek ve anlamamızı sağlayabilecek kapasiteye sahip olmakla birlikte sağlam temeller üzerine inşa edilmiş ve oturtulmuştur. Okula göre realizm ve idealizm tek başlarına uluslararası sistemi açıklayamamaktadır. Çünkü uluslararası sistem, ne realizmin bahsettiği gibi yalnızca çatışma içermektedir ne de idealizmin bahsettiği gibi tamamen çatışmadan uzak bir dünya toplumu oluşturulabilmektedir. Bu nedenle İngiliz Okulu realizm ve idealizme karşı eşit uzaklıkta yerini korumuştur. Kısaca açıklayacak olursak; İngiliz Okulu'nun kurulmasının sebebi realizm ve liberalizm teorilerinden dolayı oluşan memnuniyetsizlik olarak karşımıza çıkarken, Okulun kurulmasının

[96]Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası Politika…,* s. 147.
[97]Fahri Türk, İngiliz Okulu(Uluslararası Toplum): … s. 143.
[98]Faruk Sönmezoğlu, Hakan Güneş, Erhan Keleşoğlu, *a.g.e.,* s. 46.

amacı ise realizm ve liberalizm teorilerinin arasında eşit uzaklıkta durma daha açıklayıcı olarak bir orta yol *(via media)*[99] oluşturmaktır. İngiliz Okulunun savunduğu düşünce; uluslararası sistem anarşiktir, bu kaçınılmaz bir gerçektir ve anarşik olan ortamda bir düzen olduğunu da söylemektedir. Bu anarşik ortamda savunduğu düzen kavramını uluslararası toplum kavramıyla açıklamaktadır.[100] İngiliz Okulu'nun bu noktadaki çıkarımlarımızdan Grotiyen (Akılcılar) Geleneğine daha sıcak durduğunu görmekteyiz.

3.2 İngiliz Okulunu Temsil Eden Kavram "Uluslararası Toplum"

Soğuk Savaş Döneminin başlamasıyla İngiltere'de realizm ve liberalizmin çatışmasını üstesinden gelmeye çalışan İngiliz Okulu, çalışmalarıyla uluslararası ilişkilere kattığı, yukarıda da bahsedilen Wight'ın üç gelenek kavramı ve Bull' un anarşik toplum teorisi altında uluslararası toplum kavramını irdelemiştir. İngiliz Okulu ikinci nesil temsilcilerinden olan Tim Dunne, İngiliz Okulunun ortaya çıkmasında önem arz eden noktalardan biri olarak uluslararası toplum kavramının merkezi bir yerde olduğunu dile getirmiştir. Esas itibari ile İngiliz Okulu'na göre Uluslararası İlişkilerin en belirgin yanı toplumsal bir özelliğe sahip olmasıdır. Ancak bu konstrüktivizm gibi değildir. Bu kavram ülkeler arası ilişkilerde tarihsel bir yapıda bir uluslararası toplumun meydana çıktığını belirtmektedir.[101]

İngiliz Okuluna göre uluslararası toplum somut bir şeydir. Uluslararası toplumun da birtakım nitelikleri vardır. Bu nitelikler ahlaki nizamı teamülleri de kapsamaktadır. Uluslararası toplumun, uluslararası hukuk, BM İnsan hakları gibi

---

[99]"Via Media", "Orta Yol": İngiliz okulunu savunan düşünürler uluslararası ilişkilerde ilerlemenin zor olduğunu bu nedenle via media düşüncesine ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadırlar. Via Media ile ilgili bkz. Tayyar Arı, *a.g.e.,* s. 521., Via Media ile ilgili ayrıca bkz. Barry Buzan, *a.g.e.,* s. 6.

[100]İskender Serdar, *a.g.m.,* s. 24-25.

[101] Volkan Şeyşane, "İki Savaş Arası Dönemde Uluslararası Toplum ve Çatışma: İngiliz Okulu Perspektifinden Mançurya Krizini Anlamak", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1, Yalova 2013, s. 17-18.

kurumları olmakla birlikte devlet adamları, sivil toplum kuruluşları da bulunmaktadır. Uluslararası toplum insanların da kafalarında olan ve uluslararası tartışmalara konu olan bir düşüncedir. Uluslararası toplumun başat unsuru devletlerdir. Bu ülkeler birbirini karşılıklı olarak tanımaktadır. Uluslararası toplumun üyesi olabilmek için onun kuralları ve kurumları ülkeler tarafından tanınma mecburiyeti taşımaktadır. Jackson Robert ve Sorensen Georg'a göre uluslararası toplum üç ana konseptte kategorilendirilmiştir. Bu konseptlerden ilki yöntem bilimsel olarak karşımıza çıkmakta insancılık, yorumlama, tarihsel, felsefik ve hukuksal normları irdelemektedir. İkinci konsept ise kavramlar başlığı altında incelenmekte insani ilişkiler devletler sistemi gibi konuları irdelemektedir. Son konsept ise uluslararası toplum yaklaşımının "değerler" başlığıdır. Bunda ise düzen, adalet, insan hakları gibi kavramlar incelenmektedir.[102]

Uluslararası toplumun özeti olarak şunları ifade edebiliriz; uluslararası toplum İngiliz Okulu ile aynı anlamda kullanılmış ve hatta İngiliz Okulu'nu temsil eden kavram olarak karşımıza çıkmıştır. İngiliz Okulu ile Akılcılar Geleneği' nin savunmuş olduğu kavram olan uluslararası toplum ayrılmaz bir bütün olarak kabul edilmektedir. İngiliz Okulu'nun amacı; egemen devletlerin hâkim olduğu bir üst otoriteye ihtiyaç duymadan uluslararası hukuk, insan hakları, adalet ve diplomasi çerçevesinde bir uluslararası toplum oluşturmaktır.

3.2.1 Düzen Eşittir Adalet ve İnsani Müdahale

İngiliz Okulu düşünürlerinden Hedley Bull, uluslararası düzen ve uluslararası adalet kavramlarına ayrı bir önem vermektedir. Bu iki kavram İngiliz Okulunun ana hatlarını oluşturmakla beraber uluslararası düzen devletlerin yol haritalarını belirlerken uluslararası adalet ise devletlerin uyması gereken hukuksa ve ahlaksal bazı kaideleri barındırmaktadır. Self Determinasyon anlayışını barındıran bu yapı devletlerin iç egemenliklerine müdahale etmeme ve adaletli hareket edip her aktörün

[102]Fahri Türk, İngiliz Okulu(Uluslararası Toplum): … s.147.

eşit olmasından bahsetmektedir. İngiliz Okulu savunularından John Vincent ise düzen ve adalet konusunu daha ayrı bir perspektiften değerlendirerek bunları bir bütün olarak düşünmektedir. Bu düşünceyle egemenlik ve insan hakları ön plana çıkarken, uluslararası ilişkilerin yalnızca devletleri değil onların egemenliklerini ve devletlerin egemenliği altında yaşayan insanların hangi devlete bağlı olduklarını önemsemeden insan haklarına önem verdiğini açıklamaktadır.[103]

Hedley Bull, düzen (*order*) terimini kitabında iki ana noktada açıklamıştır. Kavram, sosyal hayatta düzen ve uluslararası sistemde düzen olarak ikiye ayrılmıştır. Ona göre düzen uluslararası ilişkilerde ülkeler tarafından sağlanır. Adalet kavramı ise yukarıda da belirttiğimiz gibi İngiliz Okulu'nun ana konularından bir tanesidir. Bu noktada "uluslararası toplum adalet kavramını nasıl uyguluyor?" sorusu ortaya çıkmaktadır.[104]

Yukarıdaki tüm bilgilerin ışığında karşımıza çıkan soru bir ülkede insan hakları ihlalleri yaşanıyorsa adalet kavramını göz önünde bulundurarak o ülkeye uluslararası toplum tarafından "müdahale edilmeli midir?" yoksa düzeni korumak adına "müdahale edilmemeli midir?" İngiliz Okulu bu iki soru arasında sıkışıp kalmaktadır.

İngiliz Okulu'nun cevaplamakta sıkıntı çektiği bu iki soru ile düzen ve adalet kavramları konusunda dayanışmacılar ve çoğulcular arasında bir tartışma yaşanmaktadır. Dayanışmacılar yani Grotiyen Anlayış, birey merkezci yaklaşıp insan haklarını odak alarak çatışmadan uzak bir dünya toplumu yaratma düşüncesiyle hareket etmektedirler. Bu noktada Okulun ikinci nesil temsilcilerinden, idealizme daha yakın düşünceye sahip olan Nicholas Wheeler ve Tim Dunne, "uluslararası toplum uluslararası politikaya insani faaliyet alanı olarak yaklaşmaktadır" tezini savunmaktadırlar. Dayanışmacıların bireyi her şeyin üstünde tutarak bireyin refahı her şeyden önemlidir düşüncesinin üzerine basıp, eğer bir ülkede insan hakları ihlalleri

[103] Andrew Linklater, "The English School", *Theories of International Relations* Edited By: Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, Palgrave Mcmillian, New York 2013, ss. 100-101.
[104] Abdullah Torun, *a.g.m.,* s. 173-175.

yaşanıyorsa buna kesin olarak kayıtsız kalınmamalı ve uluslararası toplum tarafından ne gerekiyorsa yapılmalı, böyle bir durum karşısında düşünmeksizin "müdahale edilmelidir" demektedirler. Bunu da uluslararası toplum hak ve ödev olarak görmelidir, şeklinde yorumlamışlardır. Ayrıca müdahale ve insan hakları tarihsel ve yasal olarak normatif yaklaşımlardır, bilimsel olarak ele alınamaz tezini savunmuşlardır.[105]

İnsan hakları ihlalleri yaşanan ülkeye müdahale konusunda tartışmadaki diğer taraf olan çoğulcuların savunduğu tez ise ülkeler adalet konusunda çıkmaza düşüp bir uzlaşıya varamamış olsalar da düzen ne pahasına olursa olsun korunmalı şeklindedir. Bireyi temel alan dayanışmacıların aksine çoğulcuların temeline koyduğu kavram devlettir. Öncelik sırası olarak çoğulcular için devlet ilk sırada yer almıştır. Düzeni korumak adına her zaman diğer ülkenin egemenliğine kesin olarak saygı göstermelidir, müdahale edip iç işlerine karışılmamalıdır. Her toplum kendi sınırları içinde kimseye "müdahale etmeden" hayatına devam etmelidir. Diğer devletlerin sınırlarına saygı gösterip o sınırları aşmamalıdır, sonuçta düzenin öneminin büyüklüğü sadece uluslararası toplumu ilgilendirmemekle birlikte tüm ülkelerin bireyleri için tüm dünya için yani bütün insanları ilgilendirmekte çok büyük önem teşkil etmektedir. Bu bağlamda çoğulcular müdahalenin taşıdığı tehdidi şu şekilde açıklamaktadırlar: 1939 tarihinden itibaren sistemin büyük güçleri insan haklarını sebep göstererek sistemin diğer devletlerine müdahale ederek iç işlerine karışmaktadır. Bu da uluslararası toplum düzenini alt üst eder şeklinde yorumlanmaktadır. John Vincent bu bağlamda müdahale etmeme yasasını savunurken 1990'lara gelindiğinde Dayanışmacılardan olan Dunne ve Wheeler, SSCB'nin dağılışıyla Soğuk Savaş Dönemi'nin sona erdiğini ve dolayısıyla rahatlamış olan sistemin, literatür de insan haklarının daha fazla gündemi meşgul ettiğini bu açıdan müdahale konusunda devletlerin daha esnek davrandığını bu duruma karşı çıkmadıklarını vurgulamışlardır.[106] Bu noktada araştırmanın diğer bölümünde İngiliz Okulunun ya da diğer adıyla uluslararası toplumun gündeminde yer alan insan hakları ve Bulgaristan örnek olayında bu hakların geçerliliği irdelenecektir.

[105]Fahri Türk, İngiliz Okulu(Uluslararası Toplum): … ss. 144-145.
[106]Tayyar Arı, *a.g.m.,* s. 526.

4. BÖLÜM

İNSAN HAKLARI ve BULGARİSTAN'DAKİ AZINLIĞIN HUKUKSAL HAKLARI

4.1 İnsan Hakları

İnsan hakları kavramı İngilizce *(Human Rights)* ve Fransızca *(Droits de l'Homme)* deyimlerden dönüşerek Türkçe diline geçmiştir. Fransızca olarak *Droits de l'Homme (*1789 yılındaki Fransız Yurttaş Hakları Bildirisi'nin ismi) o dönem çevirilerinde "Hukuk Beşer" şeklinde yerini almıştır. Daha sonraki dönemlerde BM Örgütü'nün kurucu üyelerinden olan Türkiye'deki aydın kesimde yer eden dil, Fransızca olmuştur. Bununla beraber, İkinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Birleşmiş Milletler Anayasası ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde çok fazla kullanılmış Fransızca bir deyim olan "*Droits de l'Homme*", Türkçeye "İnsan Hakları" olarak çevrilmiştir.[107]

İnsan haklarının Fransızca olan "*Droits de l'Homme"* deyiminin yanı sıra genel-geçer bir ifade ile en bilindik olan insan hakları tanımı, insanın insan olmasından dolayı kazanmış olduğu hak ve özgürlüklerdir. Bir başka deyişle insan hakları, insanın doğmuş olduğu andan itibaren öldüğü ana kadar, milleti, etnik kökeni, cinsiyeti, inancı, dili, ait olduğu sınıfı ve işi ne olursa olsun ayırt etmeksizin nerede olursa olsun insanı; tehlikelere ve tehditlere karşı korumaya, insani varlığını ve değerini muhafaza etmeye, bu sahip olunan insan olma hakkının diğer insanlar tarafından saygı ile karşılanmasını, dışarıdan gelecek her türlü müdahaleye karşı muhafaza edilmesinin gerekliliğini ortaya koyan bir istektir.[108] Bu durum insan haklarını diğer haklardan ayırmaktadır.

---

[107] Rona Aybay, *İnsan Hakları Hukuku,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2015, s. 6.
[108]Halil Kalabalık, *a.g.e.,* s. 25.

Hak sahibi kişi; diğer insanların, kişinin haklarına saygılı olması gerektiğinin beklentisi içerisindedir. Bu durumun gerçekleşebilmesi adına devlet tarafından hukuksal olarak insan haklarının garanti altına alınması gerekmektedir. Ayrıca bir insanın lehine olan haklar ve özgürlükler diğer insanların aleyhine ve onların haklarını, özgürlüklerini kısıtlayıcı ve taciz edici nitelikte olamaz. Bu bağlamda oluşabilecek eşitsizlik ve adaletsizlik doğrultusunda oluşabilecek sıkıntıları önlemek adına ve diğer insanların haklarını koruyabilmek için haklar sınırlandırılmaktadır. Aynı zamanda bu hak ve özgürlükler; dokunulamaz, devredilemez, vazgeçilemezdir. Kişiler tarafından karşılıklı olarak hak ihlallerinin meydana gelmemesi için devlet tarafında toplum düzenini korumak adına hukuksal yaptırımlar çerçevesinde kişilerin karşılıklı olarak haklarını korumak için hukuksal tedbirler alınmalıdır. İnsan hakları çerçevesinde bulunan haklar söz konusu olduğunda muhatap olunan taraf direkt devlettir. Bir suiistimal söz konusu olduğunda hak suiistimaline uğrayan kişi devlete başvurmalıdır. Bazı durumlarda başvuran taraf devlette olabilmektedir. AİHS'e göre sözleşmeye taraf olan bir ya da birkaç devlet, taraf olan diğer bir devletin bünyesinde gerçekleşen suiistimal nedeniyle AİHM'e o devlet için başvuruda bulunabilme hakkına sahiptir. Ayrıca hak ihlali yalnızca vatandaşı olunan devlete karşı değil her devlete karşı öne sürülebilmektedir.[109]

Hak ihlalleri ile ilgili başvuruda bulunabilmek için bir devletin vatandaşlığında bulunmak şartı kişilerde aranmamaktadır. Buradan anlaşılacağı üzere vatansız olmakta hak ihlali söz konusu olduğunda başvuruda bulunabilmeyi engellememektedir. AİHEB'in 6. Maddesinde bu durum açıkça ifade edilmektedir. "*Herkesin, her nerede olursa olsun, hukuksal kişiliğinin tanınması hakkı vardır.*"[110]

İnsan hakları kavramından ve kavramın içine giren haklardan kaynaklanan insana ait değerlerin ön planda tutulması, güvenliğinin sağlanması kısacası; insan haklarının kazanılması ve tekâmülü, insanlığın var oluşu ile doğru orantılıdır. İnsan

[109] Rona Aybay, *a.g.e.*, s. 3.
[110] Michael Bogdan, Birgitte Kofod Olsen, "Article 6", *The Universal Declaration of Human Rights: A Common Standard of Achievement,* Edit: Gudmundur Alfredsson, Asbjorn Eide, Martinus Nijhoff Publishers, London 1999, s. 147.

haklarının tüm insanlar için geçerli sayılabilmesi tarihin derinliklerinden itibaren insanların büyük çabaları sonucunda elde edilmiştir. 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren insan hakları otonom bir hukuk disiplini çerçevesinde kurallı bir şekilde tertiplenmesi ve kuvvetlendirilmesi ile kişilerin, uluslararası örgütlerin ve devletlerin meşruluk kriteri haline gelmiştir.[111]

İnsan haklarının günümüze kadarki olan evrimi ilk çağlara dayanmaktadır. Bu dönemlerdeki insan haklarının temelini atan Eski Yunan'daki düşünce akımlarından sofizim, stoizim üyelerinden Sokrates, Platon, Aristo ve Zenon gibi filozoflardır. Uzak Doğu'ya gittiğimizde ise İnsan Haklarının temellerinin atılmasına katkı sağlamış Eski Çin'den Konfüçyüs vardır. İlk Çağlardan Orta Çağa geçişimizde karşımıza İnsan Haklarına direkt olarak katkı sağlamış herhangi bir düşünür çıkmamaktadır. Orta Çağ, İlk Çağlara kıyasla bu konuda zayıf kalmıştır. Fakat direkt olarak olmasa bile dolaylı olarak Orta Çağ'ın mühim isimlerinden Thomas Aquinas ve Padovalı Marsilius gibi isimler iktidarın insanı ezen otoritesini kısıtlamayı amaçlamış iktidarın yanındaki kişilerin de hak sahibi olması gerektiğini savunmuştur. Bu isimlerin yanında kilisenin despot tavırlarına karşı İslam düşünürlerinden İbn Rüşd, İbn Haldun, Farabi de iktidarın otoritesini kısıtlayıp insanın yararına olacak adaleti ve barış içinde yaşamayı maksimize etmeyi amaçlamış, birlik olmayı ve insan haklarının evrenselliğini savunmuşlardır. Orta Çağ'dan Yeni Çağ'a geçildiğinde ise karşımıza insan haklarının savunucuları olarak Jean Bodin, Thomas Hobbes, Jean Jacques Rousseau, John Locke karşımıza çıkmaktadır. Bu çağda var olan düşünürlerin ortaya koymuş olduğu kuramlar devletin otoritesini kısıtlayarak bu otorite altında bulunan insanlara rahat edebilme ve özgürlük sağlama amacı taşımışlardır.[112]

İnsan Haklarının temellerini atan eski çağlarda yaşayan bu düşünürlere ek olarak, insanın ve insani değerlerin önemsenmesi, koruma altına alınması, gerçekleşen birtakım hadiseler neticesinde sunulan ve onaylanan belgelerle de insan hakları, kabul edilmiş ve garanti altına alınmıştır. Bu kabul edilen belgelerin başında gelen ve ondan

---

[111] Johan Galtung, *Human Rights in Another Key*, Wiley, New Jersey 1994.
[112]Çiğdem Aydın Koyuncu, "İnsan Hakları", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Der: Şaban Kardaş, Ali Balcı, 7.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.500-501.

sonra insan hakları ile ilgili kabul edilen belgelere ön ayak niteliği taşıyan 1215 yılında İngiltere'de Kral ve feodal aristokrasi arasında imzalanan belge "*Magna Carta"*[113] dır. Yine İngiltere'de parlamentonun ve siyasal hakların önem kazanmasında etkili olan Magna Carta'dan sonra 1628 tarihli Haklar İstidası kralın onayını taşıyan ve İngiliz Hukukçuları tarafından da kabul edilip, yasal olmayan tutuklamanın önüne geçen 1679 yılında Habeas Corpus Yasası insan haklarına öncülük eden önemli bir yasa olarak karşımıza çıkmaktadır.[114] 1689 yılındaki Haklar Bildirisinin kabulü gibi hukuki belgeler de parlamentonun gelişimi ve üstünlüğü adına büyük adımlar olmuştur.[115]

İnsan hakları ve hürriyetlerini savunan John Locke insanın tabiattan gelen haklarının olduğu ve bu haklara olan tacizleri cezalandırmanın "Toplum Sözleşmesi" temelinde üst otorite olan devlete tanındığını savunmuştur. Ancak Locke devletin bu hakkı suiistimal etme gibi bir durumu halinde insanlar bu hakkı geri alabilme yetkisine sahip olmalarını da savunmuştur. Üst otoritenin yetkisi kamunun isteklerine dayalıdır. Halkın iradesi devletin otoritesinden üstün bir durumdadır, düşüncesi onun insan hakları ile ilgili görüşlerinin içerisinde yer alır.[116]

Dünyada kabul edilen Anayasa ve İnsan Hakları Bildirileri 1215 tarihli Magna Carta'nın izlerini taşımaktadır John Locke'un insan hakları ve hürriyetlerini savunan birinci kuşak haklar olarak gören Toplum Sözleşmesi de buna bir örnektir. Bir diğer örnek de insan hakları doktrinini temel almış ve insanın doğuştan bir takım

---

[113]Magna Carta: Bir diğer adı Hürriyetlerin Büyük Fermanı olan ilk yazılı anayasal belge olarak kabul edilen etkileri günümüze kadar gelmiş olan yalnızca İngiltere için değil hür dünya için önemi büyük olan bu hukuki belge, kral ve feodal soylular arasında imzalanmış bir anlaşmadır. Kilise ve baronlar birleşip Kral Yurtsuz John'a karşı durmuşlar ve neticesinde 15 Haziran 1215 tarihinde Kral Yurtsuz John'un üzerine mührünü vurmak zorunda kalmış olduğu fermandır. Bu belgede önem taşıyan konular feodal düzen, eşitlik, hakkaniyet, yönetimdeki haksızlıklar düzensizliklerdir. Magna Carta veya Hürriyetlerin Büyük Fermanı insan haklarını, kişi hürriyetlerini, özgürlüklerini arka planda kalmaktan çıkartarak hukukun üstünlüğünü kabul ettirmiştir. İktidarın yetkilerini kısıtlamış ortaya bir hukuk devleti çıkarmayı sağlamıştır. Zamanın şartlarına göre ve uygun şekilde bütün hür İngilizlerin haklarını savunmuştur. İnsan haklarını, hukukun üstünlüğünü, hukuk devletini ortaya koymuş ve kendinden sonra gelen hukuk belgelerine ön ayak olmuştur. Ersan İlal, "Magna Carta", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* Cilt: 34, Sayı: 1-4, 1968, ss.210-240.

[114] Paul Delaney Halliday , Habeas Corpus: From England to Empire, Harward University Press, London 2010, s. 5-6.

[115]Ersan, a.g.m., s.241

[116]Etem Çalık, İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum,* Cilt:6, Sayı:16, Bahar 2017, s.48

dokunulamaz, devredilemez ve vazgeçilemez hakları olduğunu savunan Amerika Birleşik Devletleri'nin 1776 tarihli Temel Haklar Virginia Bildirisi'dir. Bunlara ek olarak 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'dir. İnsan hakları konusunda büyük bir ilerleme ve yenilik getiren bu bildiriden sonra ilk yazılı anayasa olan İngilizlerin 1215 tarihli Magna Carta'sından sonra ikinci yazılı anayasa Fransa'da 1791 Anayasası olmuştur.[117]

4.2 Uluslararası Alanda İnsan Hakları ve Azınlıklar

İnsan Haklarının uluslararası boyuta taşınması İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı esnasında gerçekleşen insanlık dışı muameleler ve yıkımlar dünyada sarsıcı bir etki yaratmıştır. Savaş sırasında uluslararası alanda dizayn edilecek bir sistemin gerekliliğini ortaya koyulmuş, İngiltere ve ABD'de başlayan savaş karşıtı düşünceler günden güne yayılmaya başlamıştır. Barışın hâkim olmasının ve savaşların insanlığa zarar verdiği düşüncesinden hareketle çeşitli platformlarda uluslararası alanda sürekli barışın tesis edilmesi gerekliliği savunulmuştur. İlk olarak 1941 yılında ABD başkanı Roosvelt "dört özgürlük[118]" teriminden bahsederek bu konuda dünya çapında bir düzenin var olması gerekliliğine gönderme yapmıştır. Yapılan bu çağrı İngiltere Başbakanı Winston Churcill tarafından olumlu karşılanmış, Churcill ve Roosevelt Atlantik okyanusunda insanın temel özgürlüklerinden, sosyal ve ekonomik haklardan bahseden Atlantik Bildirisi'ne (*Atlantic Charter*) imza atmışlardır.[119]

Bu Bildiriyi sırasıyla bir çok deklarasyon takip etmiş, uluslararası nitelik taşıyan 26 Haziran 1945 yılında Birleşmiş Milletler Antlaşması San Francisco'da imzalanmıştır.[120] Kurucu Birleşmiş Milletler Antlaşması'nın ilkelerinden bahseden 1-

[117] C. J. Mitchell, *The French Legislative Assembly of 1791,E.j Brill, New York 1988, s. 1.*
[118] Başkan Roosevelt'in dört özgürlük "söz ve anlatım özgürlüğü, vicdan özgürlüğü, yoksulluktan kurtulma özgürlüğü, korkudan kurtulma özgürlüğü." bkz. David P. Forsythe, Human Rights İn İnternational Relations, Cambridge University Press, New York 2006. 37.
[119] John Wear Burton, The Atlantic Charter and the Pacific Races, Department of Methodist Overseas Missions, 1942, s. 1929.
[120] Münci Kapani, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1996, s. 21-22.

3. maddeleri, ayrıca buna ek olarak 13., 55. ve 76. maddeleri uluslararası alanda ayrımcılığa karşı bir temel oluşturmaktadır.[121] Böylelikle azınlıkların yasal haklarına İkinci Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda hukuksal bir koruma getirmenin önü açılmıştır.

İmza edilen Birleşmiş Milletler Antlaşması ile uluslararası hukuk alanında ilk kez dünyada barış ve temel hak ve özgürlükler esas alınmıştır. Ancak BM Antlaşması'nın içindeki kaideler insan haklarının içeriği konusunda birtakım belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Bu belirsizliği çözmek için bir komisyon oluşturulmuştur. Komisyon içeriğin netleşmesi konusunda çalışma yaparak İnsan Haklarını uluslararası belge niteliğine sokacak bir tasarıyı BM genel kuruluna sunmuştur. 10 Aralık 1948 yılında İnsan Hakları konusunda çok önemli bir gelişme olarak İnsan Hakları Evren Bildirisi yayınlanmıştır.[122] Bildirinin içeriğine az da olsa göz atıldığında, ilk 22 maddenin kişinin sahip olduğu haklar dahil siyasi hakların varlığından söz edilmektedir. Bildirinin diğer insan hakları belgelerinden farkını ise uluslararası nitelikli maddeleri ortaya koymaktadır. İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 2. maddesinde:

"*Herkes, ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi veya diğer herhangi bir akide, milli veya içtimai menşe, servet, doğuş veya herhangi diğer bir fark gözetilmeksizin işbu Beyanname'de ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir.*" [123]

BM insan hakları konusunu uluslararası düzeye taşırken bir yandan da Avrupa Konseyi devletleri de insan hakları çalışmalarına önem vererek çalışmalara başlamıştır. Avrupa Konseyi, herkesin insan hakları, temel hak ve özgürlüklerden yararlanması, demokrasi ve hukukun üstünlüğü çerçevesinde yaşaması gerekliliği vurgusunda ismi İnsan Haklarının ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin

---

[121] Türkkaya Ataöv, Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları No:20, Ankara 1996, s. 5.
[122] David P. Forsythe, *a.g.e.*, s. 39.
[123] United For Human Rights, Article 2 of The Universal Declaration of Human Rights, https://www.humanrights.com/course/lesson/articles-01-05/read-article-2.html (16.07.2018)

Sözleşmeyi 1950 yılında Roma'da ilan etmişlerdir. İmza edilen sözleşme diğer Avrupa Konseyi üyelerinin de onayıyla 1953 yılında yürürlüğe girmiştir.[124]

Yukarıdaki sayılanlara ek olarak sırasıyla azınlıkları da içine alan İnsan Hakları ile ilgili bildiriler ve sözleşmeler yapılmıştır. Her türlü ırk ayrımına karşı 07.03.1966 tarihli uluslararası sözleşme 1969 yılında yürürlüğe girmiştir.[125] Bu sözleşmeyi 35 katılımcı devlet tarafından kabul edilen 1975 yılındaki Helsinki Nihai Senedi[126] takip etmiştir. Bu sened 1973 yılından 1975 yılına kadar süren Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı'nın sonuçlanması ile 01.08.1975 tarihinde tüm katılan devletler tarafından Helsinki'de imzalanmış olan bir antlaşmadır. Hukuki bağlayıcılığı olmayan bu antlaşma; Arnavutluk hariç 32 Avrupa Devleti'nin, ABD'nin ve Kanada'nın imzasını taşımaktadır. Prensiplerden oluşan Helsinki Nihai Senedi'nin ana temasında; ırk, cinsiyet, dil, din ayrımı yapılmaksızın insan hakları temelinde haklar ve özgürlüklere saygıdan ve ayrıca ekonomi, bilim, insani hususlarda iş birliğine gidilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. Bu Antlaşma; "sepet" olarak isimlendirilmiş üç bölümden meydana gelmiştir. Devletlerarasındaki güvenlikten, silahsızlanma ve güvenliği sağlayacak önlemlerden bahseden birinci bölümden sonra ikinci bölüm; teknolojiden, ekonomiden, bilimden ve çevreden bahseden prensiplerden oluşmuştur. Üçüncü bölümün temelini insancıl yaklaşım ile diğer konulardaki işbirliği meydana getirmiştir.[127] Birinci sepette imzacı devletlerarasındaki ilişkilere şekil verecek prensipler: Egemen eşitlik, egemenliğin özündeki haklara saygı, kuvvet kullanma veya kuvvet kullanma tehdidine başvurmama, sınırların dokunulmazlığı, devletlerin ülke bütünlüğü, uyuşmazlıkların barışçıl yollarla çözümlenmesi, içişlerine karışmama, insan hak ve temel özgürlüklerine saygı, halkların hak eşitliği ve geleceklerini belirleme hakkı, devletlerarasında işbirliği,

[124] Münci Kapani, a,g,e,. s.44.
[125] 7.3.1966 tarihli sözleşme için ayrıca bkz. Ayşe Füsun Arsava*, Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler Ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara Üniversitesi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlar no:579, Ankara 1993, s. 86.
[126] Kostadin Grozev and Jordan Baev, "Bulgaria, Balkan Diplomacy and The Road to Helsinki", *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe,* Edit: Oliver Bange, Gottfried Niedhart, Berghahn Books, 2008, s. 160.
[127] Faruk Sönmezoğlu, Uluslararası İlişkiler Sözlüğü…, s. 271.

devletler hukuku yükümlülüklerinin yerine getirilmesinde sadakat ve iyi niyet şeklinde sıralanmıştır.[128]

4.3 Bulgaristan Türklerinin Uluslararası Hukuksal Hakları

İnsan hakları konusu çok eski tarihlerden itibaren çalışmada da değinildiği gibi çeşitli uluslararası belgelerle ve anlaşmalarla güvence altına alınmaya çalışılmıştır. Fakat bu çabalara paralel olarak geçmişten günümüze dünyanın farklı bölgelerinde hak ihlalleri yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir. Hak ihlallerinin yaşandığı bölgeler arasında Balkanlar da bulunmaktadır. Balkanlarda yaşanan insan hakları ihlalleri özellikle azınlık nüfusa yönelik gerçekleştirilmiştir. Azınlık nüfusunun maruz kaldığı hak ihlallerini gerçekleştiren Balkan ülkelerinin başında Bulgaristan bulunmaktadır. [129] 93 Harbi'nin (1877-1878) bitmesiyle beraber Bulgaristan topraklarında yaşayan Türkler azınlık durumuna düşmüştür. Bu tarihten sonra Bulgaristan çeşitli antlaşmalarla Türk azınlık nüfusunun hakları konusunda sorumlu tutulmuştur. Zaman içerisinde yapan ikili ve uluslararası Antlaşmaların uygulanması noktasında aksaklıkların olduğu bilinmekle beraber azınlıkların hukuksal durumunun garanti altına alındığı konusu halen daha tartışılmaktadır. Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlıkla ilgili yapılan ikili ve uluslararası antlaşmalar bu bölümün konusunu oluşturmaktadır.

4.3.1 1878 Berlin Barış Antlaşması

1877-1878 Osmanlı-Rus savaşından sonra imzalanan Osmanlı İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında imzalanan Ayastefanos Antlaşması Avrupalı devletlerin özellikle İngiltere'nin çıkarlarına ters düşmüştür. Bunun sonucunda Avrupalı Devletlerin müdahalesiyle Osmanlı İmparatorluğu, Rusya, Fransa, Avusturya-

[128] Ayşe Füsun Arsava, a.g.e., ss. 90-91.
[129] Ali Dayıoğlu, Bulgaristan'da Türk ve Müslümanlığı, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 511.

Macaristan, İngiltere, İtalya, Almanya arasında Berlin'de yapılması planlanan konferansa Almanya Başbakanı Otto Von Bismarck'ın başkanlık yapması önerisi kabul edilmiş, 13 Haziran 1878 tarihinde bir kongre gerçekleştirilmiştir. Otto Von Bismarck'ın başkanlık ettiği bu kongre sonrasında 13 Temmuz 1878 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır.[130]

Berlin Antlaşması ile Bulgarların hayallerini taşıdığı devletin sınırlarını küçültmüş, Ayastefanos Antlaşması'nın kabul edilen maddeleri Rusların ve Bulgarların aleyhine değiştirilmiştir. Kongre'de İngiltere Başbakanı Disraeli 'nin diplomatik baskın tavrı neticesinde Ayastefanos Antlaşması'nda Bulgaristan'a verilen yerlerin yüzde ellisi alınmıştır.[131] Ayrıca Ayastefanos Antlaşması ile kaybedilen Makedonya Berlin Antlaşması ile tekrar Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarına katılmıştır.[132]

Berlin Antlaşmasının birinci maddesine göre Bulgaristan, Hristiyanların yönettiği Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde özerk bir beylik haline gelmiştir. Bu bağlamda, antlaşmanın on üçüncü maddesine göre Doğu Rumeli Eyaleti olan Bulgaristan ile İstanbul arasında yer alan ve Ayastefonos Antlaşması'nda hiç ismi geçmeyen Filibe merkezli vilayetin özerk fakat siyasi ve askeri açıdan Osmanlı İmparatorluğu hâkimiyeti altında kalması öngörülmüştür. Doğu Rumeli Valiliğine Aleko Paşa isimli Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı kökeni Bulgar, doğum yeri İstanbul olan bir devlet adamı atanmıştır. [133] Antlaşmanın ikinci ve on dördüncü maddelerine göre düzeltmeler yapılması şartı ile Makedonya Osmanlı İmparatorluğu'nun boyunduruğu altında bırakılmıştır. Yirmi beşinci maddeye göre ise Bosna-Hersek Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na verilmiştir. Yirmi altıncı, otuz dördüncü ve kırk üçüncü maddeler ise sırası ile Karadağ, Sırbistan ve Romanya'nın kaderlerini çizmiş ve bağımsızlıklarını vermiştir.[134]

---

[130]Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü,* ss.113-114.
[131]Mark Mazower, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.141
[132]Sibel Turan, *A Historical Perspective for Turkey-Bulgaria Relations in Terms of Balkan Dimension*, Paradigma Publishers, Sofia 2005, s. 31.
[133]Bıçaklı, *a.g.e., s.74*
[134]Ayşe Zişan Fuat, "Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar'da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918), *OTAM,* Cilt 33, Bahar 2013, s.69

Osmanlı İmparatorluğuna bağlı Prenslik haline gelen Bulgaristan Padişaha vergi vermek ile yükümlendirilmiştir. Berlin Antlaşması'nın üçüncü maddesine göre Bulgaristan Prensinin halk tarafından seçilerek başa geleceği ayrıca Avrupalı güçlerin yardımıyla ve Osmanlı İmparatorluğu'nca kabul edileceği ifade edilmiştir. Antlaşmanın dördüncü maddesi Bulgaristan Anayasası'ndan bahsetmiştir. Bu anayasanın hazırlanması bir meclis tarafından yapılmıştır. Anayasayı hazırlayan meclis, Bulgaristan Prensi seçilmeden önce Tırnova şehrinde bir araya gelerek anayasayı düzenlemiştir. Berlin Antlaşması Türklerin azınlık olarak nitelendirildiği bir antlaşmadır ve antlaşmanın dördüncü maddesinin ikinci paragrafında prensin halk tarafından seçilmesinde, meclisin Bulgaristan anayasasının hazırlamasında ve buna ek olarak Türk ve Bulgarların birlikte yaşadığı bölgelerde Türk azınlığın haklarının ve yararlarının her zaman ön planda tutulacağından bahsedilmiştir. Bu madde de kullanılan Türk Azınlık ibaresi; Müslüman ve Türk azınlığı içine alarak her ikisini de ifade etmek için kullanılmıştır. Bu ibare antlaşmanın hem Türkçe çeviri metninde hem de Fransızca çeviri metninde bu şekilde satırlara işlenmiştir.[135]

Bulgaristan 1878 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan özerk bir prenslik haline geldikten sonra bölgedeki yoğun Türk nüfusundan Anadolu'ya göçler yaşanmış bunun sonucunda nüfusun çoğunluğunu temsil eden Türkler bundan sonraki dönemde azınlık durumuna düşmüştür. Berlin Antlaşmasının beşinci maddesi ilk kez azınlık durumuna düşmüş olan Türklerin haklarını garanti altına almayı amaçlamaktadır. Türk azınlığın, azınlık statüsündeki nüfusa tanınan teminatlardan faydalanmasını sağlamıştır.[136] Bu teminatlardan söz etmek gerekirse Bulgaristan'da bulunan hiçbir azınlık nüfusu çoğunluk haklarının yararlandığı haklardan mahrum bırakılmayacaktır. İstediği kurumda istediği memuriyeti yapma, sanata katılma hakkına ve özgürlüğüne sahip olacaklardır. Ayrıca dinlerini ve mezheplerini hiçbir ayrımcılık söz konusu olmadan çoğunluk nüfusu gibi özgür bir şekilde yaşayacaklardır. Bulgaristan'da dini örgütlenmeler oluşturabilecekler ve bunlara özgürce katılım sağlayabileceklerdir. Aynı zamanda Bulgaristan dışında olan Şeyhülislam ile rahatça iletişime geçme

[135]Şimşir, *Bulgaristan Türkleri,* ss. 365-366.
[136]Tekin Akıllıoğlu, "Bulgaristan'ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 44, Sayı 03, 1989, s.140

özgürlükleri kısıtlanmayacaktır. Bununla ilgili olarak Bulgaristan Müslümanlığı Baş Müftülüğü oluşturulmuştur. Yine Berlin Antlaşmasının beşinci maddesinde "bu maddedeki Müslümanların hakları ile ilgili ibareler Bulgaristan anayasa ve kanunları tarafından kaldırılamaz ve bu haklara zıtlık oluşturacak kanunlar çıkarılamaz" şeklinde teminata tabi tutulmuştur. [137]

Berlin Antlaşması'nın on ikinci maddesi Bulgaristan'da yaşayan Türk azınlığın taşınmaz mülkleri ile alakalıdır. Antlaşmanın bu maddesine göre Türkler Bulgaristan'dan herhangi bir sebeple uzaklaşmış veyahut göç etmiş dahi olsa burada kalan mülkleri üzerindeki hakları devam edecektir. Ayrıca mal sahipleri Bulgaristan'da kalan mallarını başka kimseler ile işletebileceklerdir. Bu mallara Bulgaristan tarafından dokunulmayacak garantisi verilmiştir. Bu mallar ile ilgili çıkabilecek herhangi bir sorunu çözüme kavuşturmak amacıyla Türk-Bulgar Komisyonu kurulacaktır. Bu komisyon mülkler ile ilgili çıkan sorunları iki yıl içerisinde çözüme kavuşturacaktır. Bu mülkler ile ilişkileri olan insanların da problemleri çözüme kavuşturulacaktır.[138]

13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'na göre özetle; Bulgaristan Prensi halk tarafından seçilecek ve bir Bulgar anayasası hazırlanması öngörülmüştür. Bunlar gerçekleştirilirken Türk ve Müslüman azınlık konusunda hassas davranılarak onların haklarının da önemseneceği belirtilmiştir. Berlin Antlaşması ile Türk ve Müslüman olarak ilk kez bir ayrım yapılmış, Türk azınlık ilk kez bu Antlaşmada kayıtlara geçmiştir. Berlin Antlaşması Türk azınlık nüfusunun haklarını, özgürlüklerini anayasa ve kanunların bağlayıcılığı ile hukuksal olarak güvence altına almıştır. Bulgaristan bunu yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'na değil Berlin Antlaşması'na imza atan; İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Avusturya-Macaristan, Almanya'ya karşısında da garanti altına almış bulunmaktadır. Antlaşma da Bulgaristan Prensliği her ne kadar azınlık haklarını garanti altına almış olsa da ilerleyen dönemlerde anlaşma

[137]Kader Özlem, a.g.e., s.38
[138]Şimşir, *Bulgaristan Türkleri,* s.367

maddelerine tezat bir politika uygulanmıştır. Sonrasında ise Bulgaristan'ın bağımsız bir krallık olması ile söz konusu Antlaşmanın hükümleri sona ermiştir.[139]

4.3.2 1909 İstanbul Protokolü ve Ek Sözleşme

Bulgaristan 1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşmasından itibaren 1908 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu bünyesi altında vergisini ödeyen özerk bir Prenslik olmuştur. 1908 yılında Osmanlı İmparatorluğu'nda özerk bir Prenslik olan Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş ve bunun sonucunda Bulgar Krallığı haline gelmiştir. Bulgaristan, İstanbul'da 19 Nisan 1908 yılında krallık haline gelmesinin kabul edilmesi için Osmanlı İmparatorluğu ile bir Protokol ve Sözleşme imzalamıştır.[140]

Osmanlı Devleti zor günler yaşadığı dönemde, 1908 yılında tek taraflı ilan edilen Bulgar Krallığı'nın bağımsızlığını 1909 yılında tanımıştır. Bu tanımadan sonra Osmanlı ile Bulgaristan arasında Türk azınlık haklarını garanti altına alan bir protokol imzalanmıştır. İstanbul'da imzalanan bu protokolde; Türk azınlığın din ve mezhep hürriyeti kısıtlanmayacak, özgürce ibadetlerini gerçekleştirebilecek, aynı zamanda azınlık nüfus çoğunluk nüfus ile aynı haklara sahip olabilme güvencesine sahip olacaktır.[141] Protokole göre; Türk-Müslüman azınlığın medeni ve siyasi hürriyetleri çoğunluk nüfusundan ayrılmayacaktır. Dini haklardan olan camilerde Halife-Padişah adına hutbe okunması serbest olacak ve bunun aksi şeklinde müdahale yapılmayacak şeklinde azınlık hakları garanti altına alınmıştır. Ayrıca Türk-Müslüman azınlığın Vakıflarını güvence altına almak amacı ile komisyon oluşturulacaktır. [142]

---

[139] Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık,* Dora Yayıncılık, Bursa 2019, s. 78-80.
[140] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri,* s.368
[141] Jülide Tunalı, "Bulgaristan Türkleri Tarihi Tuna Bulgarları ve Bulgaristan", *https://www.academia.edu/Bookmarks, (*25.04.2019), s.7
[142] Aziz Shakir, "Bulgaria", *İslamic Leadership in the European Lands of the Former Ottoman and Russian Empires*, Edited By: Egdunas Racius, Antonina Zhelyazkova, Brill, Boston 2018. s. 102.

İstanbul Protokolü'nün imzalanmasının ardından aynı gün içerisinde ek olarak bir de sözleşme imzalanmıştır. Sözleşmede Türk-Müslüman azınlığın hakları, mülkleri, malları konusu yer almıştır. Bu sözleşme yapılan protokol ile bir bütün tutulmuştur.[143] Sözleşme ayrıca Bulgaristan'da bulunan müftülükler ile ilgili konuları içermektedir. Bağımsız Bulgaristan, müftülüklerin sorumluluğu ile ilgili Osmanlı Devleti 'ne herhangi olumsuz bir iddia ya da bir sorun çıkarmamıştır. Bulgaristan müftülükleri Osmanlı Devleti ve Türk azınlığına ait yapılardır. Buna ek olarak Bulgaristan'daki Türk azınlığın ve vakıfların sorumluluğu müftülere ait olmuştur. Bu sorumluluk müftülüklerin dini yanlarının yanında azınlıkların eğitimleri ile ilgilenmelerini de kapsamıştır. Sözleşmeye göre müftülerin, Bulgaristan'da bulunan Türk azınlık okullarını kontrol yetkisi vardır.[144] Bulgaristan müftülerinden Sofya'da bir Baş müftü seçileceği ve görevlerinin neler olacağı sözleşmede belirlenmiştir. Baş müftü, Osmanlı ile Bulgaristan ilişkilerinde önem taşıyan bir konumda yerini alırken, İstanbul'dan "mürasele" aldıktan sonra görevine başlamak zorunluluğuna tabi tutulması kararlaştırılmıştır. Bu durum o zamanki şartlarda Şeyhülislamın icazetinin alınması gerektiğini göstermektedir. Söz konusu durum güncel değişiklerle günümüzde de var olmaktadır. Sözleşmeye göre seçilen Baş müftünün görevine başlayabilmesi için Şeyhülislamdan izin alması gerekirken şu anda bu izin Diyanet İşleri Başkanı tarafından verilmektedir. Bu durum günümüzde zorunlu bir durum olmamasına rağmen devam etmektedir.[145]

Sekiz maddeden oluşan İstanbul Protokolüne Ek Sözleşmeyi özetleyecek olursak, birinci maddesi müftülüklerin seçimi ve onaylanmasından bahsederken, altıncı maddesi müftülüğün Türk azınlığın eğitimi konusundaki sorumluluğuna değinmiştir. Yedinci maddesi ise, ibadethanelerin durumları ile ilgili olmuştur. Camilerin, mescitlerin korunması ve yıkılması durumunda Bulgaristan'ın ödenek vereceği kararlaştırılmıştır. Alınan ödeneğin var olan dini yapılara harcanacağı belirtilmiştir.[146]

---

[143] Oğuzhan Kösebey, Osmanlı *İmparatorluğundan Günümüze Bulgar-Türk İlişkileri*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2000, s.84
[144] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri,* s.369
[145] Özlem, Türkiye-Bulgaristan İlişkileri…, s.40
[146] Şimşir, *Bulgaristan Türkleri,* 369-370

1909 yılında imzalanan İstanbul Protokolü ve Sözleşme Bulgaristan'da bulunan Türk-Müslüman azınlığın haklarını diğer anlaşmalardan sonra bir kez daha garanti altına alınmıştır. Azınlık nüfusunun çoğunluk nüfusundan ayrılmayacağı bir kez daha vurgulanmıştır. Bu Protokol ve Sözleşme ile Türk-Müslüman azınlığın daha çok dini haklarına yer verilmiştir. Dini hakları, hürriyetleri ve ibadethaneleri konusunda; Bulgaristan'da var olan Türk-İslam eserleri ve yapıları ile ilgili de güvenceler temin edilmiştir. Buna ek olarak söz konusu Protokol ve Sözleşme ile Türk-Müslüman azınlık nüfus Bulgaristan'ın iç işlerinde ve hukukunda değerlendirilmekten çıkıp uluslararası bir boyut kazanmış ve bundan sonraki dönemde uluslararası hukukta irdelenmeye başlanmıştır.[147]

4.3.3 1913 Antlaşması ve Müftülüklerle İlgili Sözleşme

İstanbul Protokolü ve Sözleşmesi'nin ardından Bulgaristan'da bulunan Türk-Müslüman azınlığın siyasi ve dini hakları hukuksal olarak yine bir antlaşma ile garanti altına alınmıştır.

Bu Antlaşma, 1912-1913 Balkan Savaşları sona erdikten sonra 29 Eylül 1913 tarihinde İstanbul'da Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan bir barış antlaşmasıdır. Buna ek olarak yine İstanbul'da aynı gün içerisinde taraflar arasında bir de sözleşme imzalanmıştır. Bu sözleşme Bulgaristan müftülükleri ile ilgili olmuştur. Sözleşmeye göre Müslüman azınlık tarafından seçilecek olan müftüler Bulgaristan'da devlet memuru kadrosunda olup, Türk okullarını denetleyebileceklerdir. Osmanlı Devleti ile Bulgaristan arasında imzalanan her iki belgede de Türk azınlığının hakları savunulmuştur.[148] Osmanlı Devleti Balkan Savaşlarından mağlup olmasına karşın tüm nüfusun Türk olduğu bölgelere Türklerin menfaatine olacak şekilde hürriyetler tanınmıştır.[149]

---

[147] Kader Özlem, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri…,* s.81.
[148] Özlem, *a.g.t.,* s.41
[149] Hüsamettin İnanç-Betül Yazıcı, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler, Bulgaristan Diasporası ve Uluslaşma", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4, 2018, s.90

4.3.4 Neuilly Antlaşması

Çalışmada Bulgaristan'ın tarihsel perspektifini incelerken söz konusu antlaşmanın genel yapısına az da olsa değinmiştik. Uluslararası nitelikte olan bu antlaşmanın bir bölümü azınlıklarla ilgilidir. Antlaşmanın azınlıklar ilgili ile maddelerinde tam olarak Türk azınlık ismi geçmemektedir. Bunun yerine genel manada "azınlık" kavramı kullanılmıştır. Ancak Bulgaristan'da 1878 yılından itibaren bilinmektedir ki Bulgar nüfusundan sonra en çok nüfus çoğunluğuna sahip olan Türklerdir. Bulgaristan Birinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmıştır. Bu mağlubiyetin ardından İtilaf Devletleri ile Neuilly Antlaşması'nı imzalamak durumunda kalmıştır. Bu bağlamda 27 Kasım 1919 tarihinde Bulgaristan ile İtilaf Devletleri arasında Neuilly Antlaşması imzalanmıştır.[150]

27 Kasım 1919 tarihinde imzalanan Neuilly Antlaşması'nda da Bulgaristan'ın imzasını taşıyan diğer antlaşmalarda olduğu gibi azınlıklar ile ilgili maddeler yer almıştır. Bulgaristan'da hukuksal olarak anayasanın üzerinde tutulacak olan söz konusu Antlaşmanın 49. maddesinden 57. maddeye kadar olan kısımda azınlıklar ile ilgili ibareler yer almıştır. Antlaşma'nın 49. Maddesi'nde "Bulgaristan'ın bu antlaşmayı temel yasa olarak kabul ettiğini, tüzük, yönetmelik dahil çıkarılacak olan kararların bu antlaşmaya ters düşemeyeceğinden" bahsedilmektedir. [151] Buna göre, azınlıklarla ilgili çıkarılacak olan yasa, kanun, tüzük ve yönetmeliklerde Neuilly Antlaşması'nın azınlıklar ile ilgili bölümlerinin esas alınacağı, azınlık haklarına aykırı kararlar çıkarılamayacağı ifade edilmektedir. Söz konusu Neuilly Antlaşması'nın 50. ve 58. Maddeleri arasında geçen tüm maddelerde azınlık haklarının detaylıca şekli çizilmiştir. Buna göre: Bulgaristan'da ikamet eden azınlıkların eşit haklara sahip olması, Bulgaristan'ın dil, millet, ırk ve inanç ayrımı yapmaması, Azınlıkların dini gereksinimlerini özgürce yerine getirebilmeleri, siyasal ve medeni haklarını serbestçe kullanabilmeleri, azınlıkların istedikleri mesleğe sahip olmaları ve devletin

[150] İlker Alp, *Milli Mücadele Sürecinde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları...*, s. 25.
[151] Ömer E.Lütem, "Tarihsel Süreç içinde Bulgaristan Türklerinin Hakları", Erhan Türbedar (der.), Balkan Türkleri/Balkanlar'da Türk Varlıı, Ankara: ASAM Yayınları, 2003, s. 77.

kurumlarında çalışabilme hakkına sahip olmaları, azınlıkların eğitim, sosyal, dini kuruluşlar kurmaları ve bu kurumlarda bağlı oldukları dili serbestçe kullanmaları, dini ibadetlerini de aynı özgürce yerine getirebilmeleri, azınlığın çok olduğu bölgelerde Bulgaristan'ın buradaki azınlık vatandaşlarının ihtiyaçlarını karşılayan okullara ve dini, sosyal kuruluşlarına parasal destek sağlayabileceği ifadeleri Neuilly Antlaşması'nın belirtilen maddelerinde yer almaktadır.[152]

Bulgaristan, Neuilly Antlaşması'nın 57. maddesinde Milletler Cemiyeti ile azınlık haklarına güvence verdiğini kabul etmiştir. 27 Kasım 1919 tarihinden önce Bulgaristan tarafından imzalanmış; 1878 Berlin Antlaşması'nda, 1909 İstanbul Sözleşmesi ve Ek Protokolü'nde ya da 1913 Antlaşması ve Müftülüklerle İlgili Sözleşme'de Bulgaristan'daki azınlık nüfusundan bahsedilirken Türk azınlık veyahut Müslüman azınlık olarak belirtilmiş iken Neuilly Antlaşması'nda böyle bir ayrım yapılmayıp azınlık nüfus genel bir ibare olarak yer almıştır. Bunun akabinde Türkiye ile Bulgaristan arasında 1925 yılında bir Dostluk Antlaşması imzalanmıştır. Neuilly Antlaşması'nda genel bir ibare olarak geçen azınlık kavramı bu antlaşma ile Türk azınlık olarak kullanılmıştır.[153]

4.3.5 Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması (1925)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra Atatürk'ün gayesi "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" sözünde vurguladığı gibi Türkiye'nin amacı komşularınla ve diğer milletlerle barış tesisli ilişkiler kurmak olmuştur. Atatürk bu dönemde birçok devletle[154] dostluk kurarak ilişkileri barış odaklı bir iklime sokmaya çalışmıştır. Türklerle ve Bulgarların imza ettiği buna benzer antlaşmalar ülkelerin birbirleriyle olan ilişkilerini düzenlerken sosyal, politik, ekonomik ve kültür odaklı ilişkilerin olumlu tarafa çekilmesi için yapılma gayesini taşımıştır.

---

[152] Georgī P. Genov, *Bulgaria and the Treaty of Neuilly, H.G. Danov & Company, 1935.*
[153] Kader Özlem, *Türkiye Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık…* s. 84-86.
[154] Atatürk döneminde dostluk antlaşması adı altında bir çok antlaşmaya imza atılmıştır. Bunlar arasında ülkenin sınırlarının da çok ötesinde başka bir kıtada olan Uruguay ile bir dostluk antlaşmasının imza edildiği bilinmektedir. http://www.kultur.gov.tr/TR-96336/1929.html (14.02.2019)

Türk- Bulgar Dostluk Antlaşması böyle bir dönemde, uzun harp döneminden çıkmış, Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılmış iki milletin yaşadığı yönetim değişikliklerinden sonra ilişkileri normalleştiren ve azınlık haklarının vurgulandığı bir antlaşma olarak tarihe geçmiştir. 18 Ekim 1925 yılında Türkiye ile Bulgaristan arasında yapılan bu antlaşmada herhangi bir geçerli zaman sınırı konulmamıştır. Bu yüzden bu antlaşmanın muhtevası ikili ilişkilerde bir dönüm noktasıdır. Türk- Bulgar Dostluk Antlaşması'nın maddelerinde ilk önce "sarsılmaz, samimi ve süresiz dostluk" vurgusu yapılmıştır. İkinci madde ise devletler hukukunun önceliğiyle anlaşmanın gerçekleştiği açıklanmıştır. Bununda karşılıklılık ilkesi kapsamında olduğunun vurgusu yapılmıştır. Antlaşmada çalışmanın konusunu ilgilendiren madde ise azınlıklar ile ilgili olan kısımdır. Buna göre Türkiye ve Bulgaristan arasında imzalanan Dostluk Antlaşmasında, Neuilly Antlaşması'nda geçen azınlıkların haklarının muhafaza edilmesi ibaresinin aynen kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Burada altı çizilmesi gereken bir nokta vardır ki, Bulgaristan tarafı Neuilly Antlaşması'nda kendi topraklarında yaşayan "Müslüman azınlığın tüm haklarını muhafaza etme" sorumluluğunda antlaşmaya imza atmıştır.[155] Eroğlu'na göre, Müslüman azınlık kavramını sadece Türkler oluşturmamakta, Bulgaristan topraklarında yaşayan diğer Müslümanlarda Neuilly Antlaşması'nın hükümlerinden faydalanmaktadır. Bu bağlamda Eroğlu, Bulgaristan'ın Türk olmadığını iddia ettiği Pomakların, öyle olmasa bile Müslüman kimliklerinden dolayı antlaşmalarda vurgulanan azınlık hakları kavramından faydalandıklarını iddia etmektedir.[156]

Sonuç olarak iki ülke arasında imzalanan Türk- Bulgar Dostluk Antlaşması, Neuilly Antlaşması ile Bulgaristan'da yaşayan Müslüman azınlığın, Lozan Antlaşması'nda Türkiye'de yaşayan Müslüman olmayan Bulgar azınlığın haklarının muhafaza edilmesi ibarelerinin aynen kabul edildiği bir antlaşma olarak tarihe geçmiştir. Böylece Bulgaristan'da yaşayan Müslüman azınlığın Bulgaristan topraklarında ayrıştırıcı müdahalelere maruz bırakılamayacağı, kendilerinin dinlerini

[155] Refet Yinanç, Türk Bulgar İlişkileri, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2002, s. 259.
[156] Hamza Eroğlu, "Türk- Bulgar İlişkileri ve 18 Ekim 1925 Tarihli Dostluk Andlaşması", *Belleten, Cilt: LI, Sayı:201, Ankara 1987, s. 1342.*

rahatça yaşayabilecekleri, eğitim haklarından yararlanabilecekleri ve dillerini rahatça öğrenebilecekleri imkânların devlet tarafından sağlanabileceği, herhangi bir engelle karşılamayacakları garanti altına alınmıştır. Antlaşmada; Türkiye'de yaşayan Bulgarların ve Bulgaristan'da yaşayan Türklerin diledikleri zaman göç edebilecekleri ayrıca taşınabilir mallarını ve hayvanlarını göç ederken yanlarında götürebilecekleri hususu da yer almıştır. Taşınmaz malları konusunda ise satılması ile ilgili güvence verilmiştir. Göç eden kişilerin hukuksal olarak garanti altında olacakları vurgulanmıştır.[157]

4.3.6 10 Şubat 1947 Bulgar Barış Antlaşması

Bulgaristan İkinci Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılmış ve 10 Şubat 1947 tarihinde Paris Barış Antlaşması'nı imzalamıştır. ABD, SSCB, Büyük Britanya gibi birçok devletin katıldığı bu anlaşmaya Bulgaristan'da mağlup bir devlet olarak imza atmıştır. Türkiye 'nin taraf olmadığı bu antlaşmada Bulgaristan Türkleri ile ilgili doğrudan ifadeler yer almamaktadır ancak azınlık haklarından bu antlaşmada da bahsedilmektedir.[158]

Bulgaristan antlaşmaya imza atarak 2. ve 3. Maddelerde [159] geçen azınlıkların haklarını kapsayan sorumlulukları yerine getirmeyi taahhüt etmiştir. Buna göre herhangi bir ayrım yapılmaksızın Bulgaristan ülkesinde bulunan her vatandaşının temel hak ve özgürlüklerini sağlaması konusunda sorumlu olduğunu ve bununla ilgili engel teşkil eden kanunları kaldırmak, olabilecek ayrımcılıklar konusunda önlemler almakla yükümlendirilmiştir. Söz konusu Antlaşmanın hukuki olarak geçerliliği hala devam etmektedir. 1947 Bulgar Barış Antlaşması'nın 1. ve 2. maddesinde doğrudan "azınlık" kelimesi geçmemektedir. Azınlık ifadesi doğrudan geçmese de Bulgaristan

---

[157] Oral Sander, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s. 73.
[158] Christine Bell, On the Law of Peace, Oxford University Press, New York 2008, s. 93.
[159] "Bulgaristan, ırk, cinsiyet, dil ya da din farkı gözetmeksizin yetkisi altındaki herkesin söz, basın ve yayın, ibadet, düşünce ve toplantı özgürlükleri dahil, tüm insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını sağlayacak bütün gerekli tedbirleri alacaktır." Bilal Şimşir, *a.g.e.,* s. 380.

içerisinde yaşayan her vatandaşın temel hak ve özgürlüklerinin kendi garantisinde olduğu kabul edilmiştir. 1947 Bulgar Antlaşması bugün halen daha geçerliliğini yitirmemiştir ancak 1950 yılında BM'de alınan bir karar ile Neuilly Antlaşması'nın ilgili maddeleri 1947 Bulgar Barış Antlaşması'na devredilmiştir.[160]

BM Ekonomik ve Sosyal Konseyi'nin 7 Nisan 1950 tarihinde vermiş olduğu E/CN.4/367 no.lu kararda 1919 yılında imzalanmış olan Neuilly Antlaşması'ndaki azınlık nüfusu ile ilgili ibarelerin yerine 1947 yılında imzalanmış olan Bulgar Barış Antlaşması'ndaki ibarelerin geçerli olacağı belirtilmiştir. Bu karar ile azınlık hakları konusunda bir geri gitme söz konusu olmuştur. Sonrasında Bulgaristan 2. ve 3. maddeleri açıkça suiistimal ederek bünyesinde bulundurduğu azınlık nüfusunu eritme, eritemediğini de göç ettirme yoluna başvurmuştur.[161]

[160] Kaderi Özlem, *a.g.e.*, s. 48.
[161] Kader Özlem, *Türkiye Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık,* s. 94-95.

5. BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ BULGARİSTAN'DA ASİMİLASYON POLİTİKALARI

5.1 Bulgaristan'da Yaşanan Hak ihlalleri

Bugün dahi, Balkan ülkelerinden bünyesinde en fazla Türk azınlık bulunduran ülke Bulgaristan'dır. Türk azınlığın 1989 yılında gerçekleşen büyük zorunlu göç krizinden önce 8.900.000 civarındaki Bulgar nüfusunun 900.000 ila 1.500.000 kadarını Türk azınlığın oluşturduğu tahmin edilmektedir. Bulgaristan'da en fazla nüfusa sahip etnik grup Türkler olmuştur. Bunu tehlike olarak gören Bulgaristan Komünist Rejimi, Türk azınlığı eritme yoluna gitmiştir. 1956 yılında Bulgaristan Komünist Partisi Başkanı olan Todor Jivkov SSCB'yle daha da yakın ilişkiler kurmuş ve Türk azınlığın haklarını daha da kısıtlamıştır. Okullardaki Türk azınlığın aldığı Türkçe ders saatlerini azaltmış, Müslüman olan Çingene ve Pomakların isimlerini değiştirmiş, onların Osmanlı döneminde zorla Müslümanlaştırıldıklarını iddia etmiştir.[162]

Bulgaristan bağımsız olduğu günden bu yana azınlıkları bir problem olarak algılamıştır. Yapılan nüfus sayımlarında azınlıklar Bulgar olarak nitelendirilmiş çeşitli dönemlerde azınlıkları sindirme ve entegre etme amaçlı asimilasyon politikalarına başvurulmuştur. Gerçekleştirilen sistemli asimilasyon politikaları zamansal olarak farklı olsa da genelde aynı tekniklerle devam etmiştir. Bulgar Devleti asimile edemediği azınlığı Bulgarlaştıramadıysa nüfus dengesini sağlamak adına sınır dışı ederek zorunlu göçlere zorlamıştır.

[162]Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.,* s. 22.

Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde Komünist Partisi iktidarında 23 Kasım 1946'da görevde bulunan Georgi Dimitrov:

"Balkanlar'ın yalnız Balkanlar'a ait olmasını ve Slavların Balkanlar'da başlıca rol oynamasını sağlamalıyız. Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkanlar'a hükmettiği geçmiş zamanın nişaneleri tamamen silinmelidir[163]*"* demiştir.

Dimitrov'un bu sözleri, Balkanlar'da ve Bulgaristan topraklarında Türk varlığının istenmediğini açıkça dile getirmiş, Türklerin Bulgarlaştırılması, Bulgaristan topraklarından fiziksel olarak çıkarılma ve ortadan kaldırılma amacıyla asimilasyon politikalarının başlaması için bir talimat olarak nitelendirilmiştir. [164] Nitekim hemen arkasından Türk okulları kapatılmış, Türkçe eğitim haftada bir saate indirilerek yok edilme seviyesine getirilmiş ve sonrasında Türk okulları Bulgar okulları ile birleştirilmiştir.

Yine aynı tarihlerde Başbakan Dimitrov vermiş olduğu başka bir demeçte: *"Ulusal azınlıklara tüm hakları verilecektir. Fakat Türkler konusunda dikkatli olmalıyız-elbette onlar da eşit haklara sahip olacaklar. Fakat Türk kimliği altında hiçbir milli oluşum içinde bulunmamalılar. Çünkü benzer bir oluşum Bulgaristan'da Türkiye lehine ajanlık faaliyetleri için uygun bir ortamın oluşmasını sağlayacaktır. Bizler Türkiye'yi Avrupa'dan atmak istiyoruz, Asya'ya gitsin (Türkiye), Türk milliyetçilerini tanımıyoruz ve Bulgarcanın Türk okullarında zorunlu olması gerektiğini düşünüyoruz*."[165]

Dimitrov'un sözlerinden de anlaşıldığı üzere Bulgaristan Türk azınlık nüfusunu sürekli bir tehlike olarak algılamış ve Dimitrov'da ölümüne kadar olan süre boyunca "Türk varlığı tehlikesinin en aza indirilmesi gerektiğini" söylemiştir.

---

[163] İlker Alp, *Pomak Türkleri(Kumanlar-Kıpçak),* 2.Baskı, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2012, s.58-59.
[164] İlker Alp, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989),* Ankara, 1990, s.367
[165] Rengin Yavuz, "Bulgar Milliyetçiliği ve Bulgaristan Türkleri Üzerine Bir Değerlendirme" Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 1/2, Temmuz 2019, s. 226.

Dimitrov'un ölümünden sonra 2 Temmuz 1949 yılında Başbakan Vasil Kolarov olmuştur. Vasil Kolarov'un da 1950 yılındaki ölümü üzerine Vulko Velev Çervenkov koltuğa oturmuştur. Sovyet destekli olan Çervenkov 1953 yılında Stalin'in ölümü ile bu desteği kaybetmiştir. Buna bağlı olarak 17 Nisan 1956 yılında başbakanlık görevinden ayrılmıştır. Çervenkov'un görevden ayrılmasının üzerine 19 Kasım 1962 tarihine kadar başbakanlık görevini Anton Yugov yerine getirmiştir. Sonrasında Todor Jivkov 7 Temmuz 1971 tarihine kadar başbakanlık görevini sürdürmüştür. Başbakan Todor Jivkov'da Sovyet rejimine bağlı bir yol izleyerek tek milletli Bulgar Devleti yaratma politikasının peşinden gitmiştir. Jivkov'a göre, Bulgaristan "tek uluslu bir devletti."[166] Bulgaristan'da 1946-1989 yılları arasında Bulgaristan Halk Cumhuriyeti'nde var olan Komünist Rejim tarafından Türklere, Pomaklara ve Romanlara karşı çeşitli insanlık dışı ve hukuka aykırı soykırım, asimilasyon politikaları uygulanmış ve bu uygulamalar "Yeniden Doğuş" olarak adlandırılmıştır.

1958 yılında Politbüro bir karar alarak Türklerin haklarını kısıtlama yoluna gitmiş, diğer azınlık grupları ve etnik yapıların haklarının daraltılması konusunda yeni uygulamalara başlanmıştır. İlk kısıtlamalar Romanlara yapılmıştır. Bu dönemde tiyatrolar kapatılmış, çift dilde çıkan gazeteler Bulgarca yayınlanmaya başlamıştır. Bunun sonrasında Romanların adları topluca değiştirilmiştir.[167]

Todor Jivkov 1962 yılında Başbakan olduğunda Bulgar milliyetçiliğini alevlendirmeye yönelik söylemler gündeme getirmiştir. Jivkov, Bulgaristan'ın bünyesinde bulunan azınlık nüfusuna yönelik asimilasyon politikalarına hız vermiştir. 1956 yılında Bulgaristan'da gerçekleştirilen ülkedeki nüfusun demografik yapısını anlamaya yönelik sayımlarda elde edilen verilere bakıldığında 187.789 rakamına sahip olan Makedonlar, 1965 tarihindeki neticelerde 9.632 kişi olarak gösterilmiştir. Bu sayım neticelerinden anlaşılmaktadır ki, 1965 tarihinde gerçekleştirilen demografik yapıyı çözmeye yönelik sayımda Makedon azınlık sayısı Bulgar yetkililer tarafından

[166] Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 183.
[167] Ali Dayıoğlu, *Bulgaristan'da Türk ve Müslüman Azınlığı,* İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 285.

asimilasyon ya da yok etme politikalarına paralel şekilde Bulgar vatandaşı olarak belgelere işlenmiştir.[168]

Bulgaristan'ın bünyesinde bulundurduğu azınlığa yönelik; eritme, yok etme, ortadan kaldırma çabaları ne yazık ki Makedon azınlıkla sınırlı kalmamıştır. Akabinde Bulgaristan'ın köylerinde yaşayan Müslüman Pomak Türklerine karşı işkenceli baskılar ile Bulgar Hükümeti'nin uygun görmüş olduğu isimler verilmiştir. Görevliler, Pomak Türklerinin gururlarını ayaklar altına seren acımasız eylemlerde bulunarak Bulgaristan Hükümeti'nin vermiş olduğu nüfus cüzdanlarını vermiştir.[169] Yapılanlar Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi ve Politbüro'nun Pomak Türklerinin Bulgarlaştırılması ile ilgili almış oldukları kararlar neticesinde olmuştur. Bunun üzerine 1968-1974 tarihleri arasında Bulgarlaştırma kampanyası adı altında isimleri değiştirilmeye mecbur bırakılmış aynı zamanda 8.000-10.000 arasında Pomak Türkünün katledilmiş olduğu saptanmıştır. 1970-1974 tarihleri arasında ise Müslüman olan Pomak Türklerinin kendi tercihleriyle seçmiş oldukları adları yetkililer tarafından, Bulgaristan Rejiminin onlara uygun olarak gördüğü adlarla değişiklik yapmaları konusunda işkencelere maruz bırakılmışlar ve sonucunda da 220.000 Pomak Türkünün isimleri değiştirilerek Bulgarlaştırıldıkları kayıtlara geçmiştir.[170] Bunun yanında Müslüman nüfusunun yoğun olarak yer aldığı yerlerde dine yönelik eğitim veren mekteplerin ve camilerin işlevliği sona erdirilmiştir. İslam dinine ait olan sünnetin yapılmasına engel olmak adına ve namaz, oruç tutma gibi ibadetlerin gerçekleştirilmemesi için çeşitli zorlamalar, cezalar ve yaptırımlar uygulanmıştır. Ardından 1981 ve 1983 yıllarına gelindiğinde ise Türkçe dilini telaffuz eden Roman azınlığın kendi seçmiş oldukları adlar yerine Bulgar Hükümetinin verdiği adları kullanmaları konusunda zorlamalar yapılmıştır. Aynı tarihleri kapsayan süreçte yine binlerce Türk azınlığa kendi adlarının yerine Bulgar Hükümetinin vermiş olduğu adları almaları konusunda işkenceler yapılmıştır.[171]

---

[168]Rüştü Yılmaz, *Jivkov Döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye Göç Olayı (Türk Basınına Göre),* (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2008, s. 26.
[169] Mark Mazower, *a.g.e.,* s. 183.
[170] İlker Alp, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçaklar),* s. 61-67.
[171] Birgül Demirtaş-Coşkun, *a.g.e*, s. 23.

Bulgaristan'da 1971 Anayasası ile birlikte Devlet Konseyi Başkanlığı oluşturulmuş, başkanlık koltuğuna Todor Jirkov oturmuştur. [172] 10 Bölüm 143 maddeden oluşan yeni yasa siyasi, ekonomik ve sosyal olarak birçok alanda düzenlemelere gitmiştir. Anayasanın getirdiği sosyalist yapı topluma entegre edilmeye çalışılarak sosyalist bir toplumun oluşturulması hedeflenmiştir. Ayrıca sosyalizm temelde toplumun yeni bir politik örgütlenmesinin yaratılmasını sağlamıştır. Sosyalist yapı köklü değişimler yaratmış bu anayasa ile demokrasi, örgütlenme, devletçe halkın denetimi gibi konulara daha çok önem verilmeye başlanmıştır.[173]

Yeni oluşturulan Anayasa ile ulusal halkın egemenliği ile yönetimde bütünlük, merkeziyetçi, sosyalist endeksli demokrasi ve entegrasyonalizm odak alınmıştır. Bu kapsamda Bulgar Komünist Partisi komünizmin Bulgaristan'da her alanda yer etmesi için hukuksal kaideleri dizayn etmiştir. BKP onuncu kongrede kapitalizmin geride bırakılarak sosyalizm başarılı ile uygulandığını açıklamıştır. Bulgaristan'da yeni bir sürecin ayak sesleri bu gelişmelerle duyulmaya başlamış, sosyalist yapının sağlamlaştırılması ve toplumun buna entegre edilmesi ile sosyalist amaçlara ulaşılacağı belirtilmiştir. [174] Bu kapsamda tarım ve hayvancılığın geliştirilmesi, bölgesel odaklı kalkınma, eğitim, sanayinin geliştirilmesi gibi konulara önem verilmeye başlanmıştır. Yeni çıkarılan Anayasa ile yukarıda belirtilen sosyalist toplumun oluşturulması odaklı hukuksal kaidelerin yasalaşması, azınlıkları asimile etmek için bir fırsat olarak görülmüştür. Bu yeni yapı Türk azınlığı olumsuz yönde etkilemiş, azınlık halkı en ağır işlerde çalıştırılmaya, onur kırıcı domuz bakıcılığı gibi mesleklerde kullanılmaya çalışılmıştır.[175]

Türkiye, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin gerçekleşmesinin ardından, Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerine ağırlık vermiştir. Bu dönemde Türkiye-Bulgaristan

---

[172]Rüştü Yılmaz, *Jivkov Döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye Göç Olayı,* (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008, s.26.

[173] Димитър Николов Василев, Новата конституция на Народна република България и социалистическата демокрация, Отечествен фронт, София 1971, s. 8 (Dimitır Nikolov Vasilev, Novata Konstitutsiya Na Narodna Republika Bılgariya i Sotsialistiçeskata Demokratsiya, Oteçestven Front, Sofiya 1971)

[174]Nikolay Todorov, Bulgaristan Tarihi, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979, s. 129.

[175] Ali Eminov, *a.g.e.,* s. 185.

ilişkileri yumuşak bir hava içerisinde devam etmiştir. Akabinde Türkiye-Bulgaristan arasında devlet başkanları arasında karşılıklı olarak ziyaretler düzenlenmiştir. 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından Türkiye-Bulgaristan arasında iki yıllık bir dönemi kapsayan dışişleri bakanları ve devlet başkanları düzeyinde dört ziyaret gerçekleştirilmiştir. Karşılıklı ziyaretlerle devam eden ilişkiler ekonomik atılımlarla da desteklenmiştir. 1964-1984 arası dönemde Türkiye-Bulgaristan arasında devlet başkanları, başbakanları ve dışişleri bakanları düzeyinde 21 ziyaret düzenlenmiş ve 13 antlaşma imzalanmıştır. 1983 yılında ise Kırcaali bölgesinde yaşayan Türklerin isimlerinin zorla değiştirildiği konusunda şikâyetler alınmış, Türk tarafının Bulgar yetkilileri ile yaptığı görüşmelerde; Bulgaristan'dan sorunu çözmek için girişimlerde bulunulması istenmiştir. Ancak Bulgar tarafı, Türkleri asimile etme ve baskı altında tutmaya çalışan politikaları red etmiş sorunun varlığını inkâr etmiştir. 1984 yılının sonlarına doğru Türklerin isimlerinin değiştirilmesi Bulgaristan'ın kuzeyinde de görülmeye başlanmıştır. Ancak Türkiye, bazı çevrelerin Türk-Bulgar ilişkilerine zarar vermek istediğini düşünerek azınlıkların haklarının zedelendiği ve baskı gördüğü yönünde gönderilen raporları ciddiye almamıştır.[176]

1984 yılının Şubat ayında Bulgar Komunist Parti Merkez Komitesi yeni bir kararla; *"Bütün ülke çapında Türk, Müslüman Bulgar (Pomak Türkü), Gagavuz, Tatar, Çeçen ve Türk Çingenelerine karşı yürütülen Bulgarlaştırma kampanyasının hızlandırılmasına ve sonuçlandırılmasına"* karar vermiştir. Bu karar Bulgaristan'da yaşayan azınlıklar için zor günlerin başlangıcı olmuştur. Asimilasyon çalışmaları bu karardan sonra başlamış Bulgaristan'ın güneyinde bulunan Mestanlı, Eğridere, Hasköy, Harmanlı'da Türklerin isimleri ve dinleri baskıyla değiştirilmeye çalışılmıştır. Korkud'a göre; zorla dinlerini ve isimlerini değiştirmeyen Türklere karşı ordu ve polis birlikleri karşı koymuş silahlı müdahale sonucunda ölümlü olaylar yaşanmıştır. Ayrıca Türk kadınları eşleri ve çocukları önünde tecavüze uğramıştır. [177]

[176] Birgül Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.*, s. 24-25.
[177] İbrahim Efendioğlu'nun tebliği, *Bulgaristan'da Türkler,* Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No:94, s.12

Bulgaristan'da Türk azınlığa karşı insan hakları ihlalleri geceleri silahlı baskınlarla devam etmiş, isim değiştirilmesi istenen Türklere Bulgar ordusunun da yaptığı baskı sonucunda kuzey bölgelerinde 1.200.000 Türk'ün ismi değiştirilmiştir.[178] İsim değişikliğini kabul etmeyen bazı Türkler öldürülmüştür. Türk nüfusunun artmasından korkan Bulgaristan Hükümeti, bunu ülkenin geleceği için büyük bir tehdit olarak görmüştür. Bulgaristan bu yaşananlarla da yetinmemiş, Türkçe radyo yayın dinleyenleri bile suç işlemiş saymıştır. Türkler zorunlu ve ağır işlerde çalıştırılmıştır.[179]

Türk azınlık kıyafetleri konusunda da baskı ve zulme maruz kalmalarının yanında isimlerinin gönüllü olarak değiştirildiğine dair imza atmak zorunda bırakılmışlardır. Bulgar Hükümeti yabancı gazetecilerin asimilasyon politikalarını haber yapmasına da engel olmuştur. Bu gazetecilerin Türklerin yoğun olduğu bölgelere girmesi ayrıca buna ek olarak Türk azınlığın Türk Büyükelçiliği'ne gitmesi de yasaklanmıştır. Türk azınlığın ibadet etmesi de kısıtlanmıştır. Camilerin kapılarına zincir vurulmuş, bazıları harap edilmiş, bir kısmı da depo, ahır, şaraphane ya da müze şeklinde kullanılmaya başlanmıştır. Müze olarak kullanılanların girişine "Bulgar Müslümanlarının Müzesi" yazısı konulmuştur. Bu noktada anlaşılmaktadır ki Türklerin camide ibadet yapması da engellenmiştir. Bulgaristan'da Türklerin çocuklarını sünnet etmesi de yasaklamıştır. Yasağı çiğneyen ailelere de hapis cezası verilmeye başlanmıştır. Müslüman azınlığın Ramazan ayında oruç tutmaları yasak edilmiş, dini bayramları olan Ramazan ve Kurban Bayramı'nda ise dini ibadetlerini yapmaları engellenmiş konuyla ilgili kontroller yapılarak kurban kesimi yapan ailelere para cezası uygulanmıştır. BM Bulgaristan'ı dini özgürlüklere saygı göstermeyen ve karşı olan 7 ülkeden biri olarak ilan etmiştir. Dil konusunda da azınlığa kısıtlamalar getirilmiştir. Türkçe konuşana para cezaları verilmiş, Türk altını taşınması yasaklanmıştır. Türk öğretmenlerin eğitim vermesi engellenmiş, bunlar ya işten çıkarılmış ya da alakasız işlerde çalıştırılmaya başlanmıştır.[180]

---

[178] Ali Dayıoğlu, *a.g.e.,* s. 338.
[179]Refik Korkud, *Komünist Bulgaristan Dosyası,* Türkiye Fikir Ajansı Yayınları, Ankara 1986, s. 31.
[180]Birgül Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.,* s. 27-29.

Azınlıkların uluslararası kuruluşlarla, diğer ülkelerle özellikle Türkiye'yle irtibat kurmasının önüne geçilmiştir. Mektup, telgraf, telefon iletişim ve haberleşme araçları yasaklanmıştır. Ancak Bulgar Hükümetinin tüm engellemelerine rağmen asimilasyon, insanlık dışı uygulamalar, işkenceler basına ve dünyaya yayılmıştır.[181]

Türkiye, Bulgaristan'da yaşananlar karşısında ilk tepkisini 22 Şubat 1985 tarihinde Türk Dışişleri Bakanlığı tarafından Bulgaristan Büyükelçiliğine nota vererek göstermiştir. Sofya yönetimine konunun geniş kapsamlı Göç Antlaşması da dâhil olmak üzere dışişleri bakanları nezdinde ele alınmasını teklif etmiştir. Bundan sonraki süreçte Türkiye, Bulgaristan'a karşı sert bir tutum izlemiştir. Türkiye'nin yaşanan olaylara 1985 yılında tepki vermesinin nedeni gelen baskı haberlerinin doğru olup olmadığı ve olayların abartılıp abartılmadığı konusunda emin olamamasıdır. Bu dönemde Bulgaristan ile iyi olan ilişkiler sebebiyle, Türkiye, Bulgar Hükümetinin düşmanca tavır sergileyeceğine ihtimal vermemiştir. Türk tarafı, diğer komşularının düşmanca tavırları sonucunda iyi olan Türkiye-Bulgaristan ilişkilerini bozmak için bu olayları abartabileceklerini düşünmüştür. Ayrıca o dönemde ülkenin çevresindeki güvenlik sorunları (İran-Irak Savaşı, Suriye ve Yunanistan'la yaşanan problemler, Ermeni terörü) buna sebep olmuştur.[182]

Tüm asimilasyon çabaları istenilen sonucu vermeyince Bulgar Komünist Rejim zorunlu göç politikasını uygulamaya koymuştur. Diğer bir deyişle Komünist Rejim istenen sonucu alamayınca azınlık nüfusunu zorunlu göçe tabii tutmuştur. Ardından insan haklarına ve devletlerarası hukuka aykırı olarak azınlığın mal varlığına el konulup sınır dışı edilmişlerdir.[183] Sınır dışı edilen Türklerin sayısı 354.000'i aşmıştır.[184] Bulgaristan Türkleri arasında Cep Herkülü lakabıyla anılan, Bulgaristan'da yaşanılan insan hak ihlalleri ile karşı karşıya kalan Halter dünya şampiyonu Naim Süleyman oğlu Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç edenler arasında yer

[181] İlker Alp, *Pomak Türkleri(Kumanlar-Kıpçak)…*, s.72.
[182] Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.*, s. 30.
[183] İlker Alp, *Pomak Türkleri(Kumanlar-Kumanlar-Kıpçaklar)…*, s. 72.
[184] Ercüment Konukman, *Büyük Göç ve Anavatan,* Ankara 1990, s. 59-61.

almaktadır. Naim Süleymanoğlu zamanın Bakanlar Kurulu kararı ve Cumhurbaşkanı imzasıyla Türk vatandaşlığına alınmıştır.[185]

5.2 Yaşanan Göçler

5.2.1 1950-1951 Göçü

Şimşir'e göre, Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin gerginliği sebebi ile Türk makamları ekonomiyi de düşünerek Bulgaristan'daki Türklerin anayurda alınması işini yıllara yaymayı planlamıştır. Sadece serbest göçmen değil, ileride iskânlı göçmen almayı düşünen Türkiye, öncelikle serbest göçmen olarak 25.000-30.000 kişi daha sonra iskânlı göçmenlerin getirilmesini planlamıştır. Plana göre, yılda ortalama 30 bin göçmen getirilirse, 1980 yılında Bulgaristan'daki Türklerin Türkiye'ye getirilmeleri tamamlanmış olacak, yıllık göçmen alma kontenjanı arttırılınca, yıllara ayrılan göçmen alma hızı artacak ve bunun sonucunda 1950-1970 yılları arasında Bulgaristan'da Türk azınlığı kalmayacak; böylece azınlık sorunu ortadan kalkmış olacaktır.[186]

Türk makamları, Bulgaristan'daki tüm Türk azınlığı anayurda alabilmek adına böyle bir göç planı yaparken; Türkiye-Bulgaristan arasında 1950 ve 1951 yıllarında büyük bir göç krizi meydana gelmiştir. 10 Ağustos 1950 tarihinde, Bulgaristan tarafından verilen bir nota ile üç ay içerisinde 250.000 Türk'ün sınır dışı edileceği, Türkiye'ye göç isteğinin doğrudan Türk azınlığından geldiği ve Bulgaristan'ı terk etmek isteyen bütün Türk Müslümanlara göç izni verileceği bildirilmiştir. Tüm bunlar 1925 tarihli Dostluk Anlaşması'nda yer alan *"göç etmek*

[185] T.C Resmi Gazete, Bakanlar Kurulu Kararı, 15 Aralık 1986, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19312.pdf, (17 Aralık 2019)
[186] Şimşir, *a.g.e.,* s. 220.

isteyenlere hiçbir şekilde engel olunmayacaktır" hükmüne dayandırılmış ve Türkiye'nin bu göçmenleri kabul etmesi gerektiği ifade edilmiştir.[187]

Türkiye, Bulgaristan'ın notasına 30 Ağustos 1950 tarihinde sert bir cevap vermiştir. Türkiye'nin Bulgaristan'dan doğal seyrinde gelen Türkleri her zaman kabul edeceği, fakat 250.000 kişinin bu kadar kısa sürede alınmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir. Türkiye'nin bu itirazına rağmen Bulgaristan 1950-1951 yıllarında 250.000 Türk'ü toplu olarak Türkiye'ye göçe mecbur etmiştir. Türkiye, göçün gerçekleşmesine izin vermiş fakat göç başladıktan iki ay sonra sınırı tek taraflı olarak kapatmıştır. Sınırı kapattıktan iki ay sonra vizesi olanlar için sınırı tekrar açmıştır. Türkiye'nin sınırı kapatmasının nedeni Türkiye sınırlarına giren Bulgaristan'daki Türkler arasında yabancı unsurların bulunmasıdır.[188]

Bulgaristan'dan Türkiye'ye 1950-1951 yılları arasında toplam 154.393 Bulgaristan Türk'ü göç etmiştir. Soğuk Savaş dönemi başlangıcında komünist liderler Türk azınlığa karşı ayrımcı politika izlemekten kaçınmışlar fakat çok geçmeden; Türk azınlık okullarının devletleştirilmesi, komünizm gerekçesiyle İslam dinine yönelik kısıtlamalar, Türklerin mallarının ellerinden alınması gibi sebepler, Türk azınlığın Türkiye'ye göçe sıcak bakmasına yol açmıştır. Bulgaristan bünyesinde bulundurduğu Türk azınlığın önemli bir kısmını Türkiye'ye göndermiştir.[189] Özet olarak; 1950-1951 göçüyle Bulgaristan bünyesinde eritemediği azınlığı başından atma yoluna gitmiştir. En fazla göçün en verimli tarım arazilerinin bulunduğu Güney Dobruca bölgesinden gerçekleşmesi sonucunda Bulgaristan buradaki Türk azınlıktan kalan tarım arazilerinin tümünü hızla kamulaştırmıştır. Bulgaristan'daki malları konusunda Türk azınlık mağdur duruma düşmüş, Türkiye'nin de bu kadar kısa sürede bu kadar çok göçmeni kabul etmesiyle ekonomisi oldukça sarsılmıştır.[190]

---

[187]Bıçaklı, *a.g.e.,* ss. 191-192.
[188] Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014),* 1.Baskı, Dora Yayınevi, Bursa, 2016, ss.76-77.
[189] Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası …*s. 78.
[190] Kader Özlem, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası …*s. 79.

5.2.1.1 1950-1951 Göçünün Nedenleri

1947 tarihinden itibaren Bulgaristan SSCB'nin on altıncı uydusu olarak nitelendirilmektedir. Dolayısıyla her açıdan olduğu gibi siyasal açıdan da SSCB'deki gelişmeler doğrudan Bulgaristan siyasetini etkilemektedir. Bulgaristan'a sosyalist rejim yerleştikten sonra 1949 yılında Başbakan Dimitrov'un ölümüyle yerine Vasil Kolarov geçmiştir. Vasil Kolarov'un da 1950'lerin başındaki ölümüyle yerine Bulgaristan Komünist Partisi Merkez Komitesi Başkanı Vulko Çervenkov gelmiş, Başbakan Çervenkov tam anlamıyla bir Sovyet hayranı olup, Sovyet lideri Stalin'i kendine idol edinmiştir. Bulgaristan'ın politikası tamamen Sovyet lideri Stalin tarafından şekillendirilmiştir.[191]

Türkiye'de Adnan Menderes Hükümetinin Batı yanlısı politikaları Sovyet Lideri Stalin'i rahatsız etmiş ve SSCB Bulgaristan kartını kullanarak Türkiye'yi köşeye sıkıştırma amaçlı binlerce Türk'ü Bulgaristan'dan göçe zorlama kararı almıştır. Başbakan Adnan Menderes'in Kore'ye asker göndermesi sonucu Sovyet Lideri Stalin tepkisini, Bulgaristan'ı kullanarak Türkiye'yi güç duruma düşürmeye çalışarak göstermiştir. Bu büyük göç krizinin yaşanmasının bir diğer sebebi de; Türk azınlığın oluşturduğu fiziksel güce, kamulaştırma ve sanayileşme politikaları sonucu artan işsizlik oranı sebebiyle Bulgaristan'ın artık ihtiyacı kalmamış olmamasıdır.[192]

Bulgaristan'ın Türk azınlığı tehdit olarak algılaması, Türk azınlığa ekonomik olarak da ihtiyacının kalmadığını düşünmesi, Türklerin gayrimenkullerine el koyma isteği, Sovyet lideri Stalin'in de Türkiye'nin, Doğu Blokunun aksine Batı Bloku ile sıkı ilişkiler içerisinde olmasından duyduğu rahatsızlık sonucu Türkiye'yi cezalandırmak düşüncesiyle izlediği politika, 1950-1951 büyük göç krizini binlerce Türk soydaşımıza yaşatmasıyla sonuçlanmıştır. Bu gelişmeler Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinde derin izler yaratmıştır.

---

[191] A. Nazmi Üste, *a.g.m.,* s. 44.
[192]Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.,* s. 16.

5.2.2 1968 Göç Antlaşması (Yakın Akraba Göçü)

Todor Jivkov 1968 yılının 20 Martından 26'sına kadar Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaret sırasında 1950-1951 yıllarında zorunlu göç esnasında ailelerinden koparılan Türklerin bir araya getirilmesi amacıyla isteğe bağlı olarak yeni bir göç antlaşması fikrini ortaya atmıştır. Bu kapsamda iki ülkenin Dışişleri Bakanları 1968 tarihli Göç Antlaşması'nı imzalamıştır. 1969'dan 1978 yılına kadar isteğe bağlı olarak 130.000 kadar Bulgaristan'da yaşayan Türk anavatan Türkiye'ye göç etmiştir.

Antlaşmanın imzalandığı sırada Todor Jivkov ve dönemin Başbakanı Süleyman Demirel'in yaptığı açıklamalar[193] iki ülke arasındaki ilişkilerin azınlık ekseninde ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir. Ancak Antlaşma ayrı kalmış Bulgaristan Türklerini bir araya getirmek için planlamış olsa da yapılan göçler Bulgaristan'daki Türklerin nüfus dengesini bozmuştur.

Uzlaşı ortamında imzalan 1968 Göç Antlaşması'ndan sonra aynı uzlaşı ortamında gerçekleşen göçün ardından, 1975 yılına gelindiğinde Kıbrıs müdahalesinden bir yıl sonra Türkiye-Bulgaristan arasında İyi Komşuluk Deklarasyonu imzalanmıştır. Bu bildirge ile iki ülke arasında barışın ve gerçekleşen yumuşamanın sürekli olması amaçlanmıştır.[194]

5.2.3 1989 Göçü

Yıllardan beri Bulgaristan'da sistemli olarak asimilasyon ve göç politikalarına maruz kalan Türkler, 1989 yılında da zorunlu olarak Türkiye'ye göç

---

[193] Süleyman Demirel*: "…memleketlerimiz arasında bağlayıcı, birleştirici bir unsur olduğuna inandığımız Bulgaristan'daki soydaşlarımızın bir kısmının parçalanmış aileleri birleştirmek gibi insani bir gaye ile Türkiye'ye göçüne imkân verecek olan bir anlaşma da bu ziyaretiniz sırasında Dışişleri Bakanımız tarafından imzalanacaktır"* demiştir. Jivkov'da *"Bu ziyaret iki ülke arasındaki dostluk ve yeni iş birliğine yeni ve daha büyük hız vermek arzusunun bir ifadesidir. Bu müşterek isteğin ifadesi, 1952 yılına kadar akrabaları Türkiye'ye göçü hakkında anlaşmanın Dışişleri Bakanları tarafından imzalanması.*" şeklinde cevap vermiştir. "1968 Göç Antlaşması", *Türk Kültürü Dergisi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, , Sayı 261, Ankara 1985, s. 11.

[194] Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.* , s. 18.

ettirilmiştir. Zafer'e göre, Bulgaristan Türklerinin zorunlu göçü, Jikov'un yıllardan beri uyguladığı asimilasyon politikalarının başarısızlığı neticesinde artık Bulgar nüfusunu başka türlü arttırma yolu bulamayacağını anlamasıyla gerçekleşmiştir. 1989 yılının Haziran ayında, Bulgaristan Türkleri ellerine bir bavul ve birkaç eşya alarak sınır dışı edilmiştir. Üstelik Türkler Bulgaristan'da gayrimenkullerini ve eşyalarını da bırakmıştır.[195]

Türk Hükümeti yaşanan göçe ilk tepkisini uluslararası arenada Bulgaristan'ı eleştirerek başlamış ancak Bulgarlar yaşananları red etmiştir. Dönemin Türkiye Başbakanı Turgut Özal yaşanan Göç Krizi'ni NATO toplantısına taşıyarak, üye ülkelere Bulgaristan Türkleri konusunda hassas ve duyarlı davranmadıklarını ifade etmiştir. Bu uyarı sonucunda NATO ülkelerinden bazıları Bulgaristan ile planlanan ticari antlaşmaları iptal etmiştir. Bulgaristan bu davranışları neticesinde saygınlığını kaybetmiş ve uluslararası toplum tarafından yalnızlığa itilmiştir.[196]

10 Kasım 1989 tarihine Todor Jivkov iktidardan indirilmiştir.[197] Bulgaristan yaşanan bu gelişme ve uluslararası toplumdan gelen tepkiler sonrasında yumuşak tavırlar sergilenmeye başlamıştır. Demokrasiye ilk adımlar bu şekilde atılmıştır. Bulgaristan'daki azınlıklar üzerinde gerçekleştirilen tahribatta biraz olsun onarılmaya çalışılmıştır. Azınlıklara isimlerinin geri verilmesiyle bu onarımın girişi yapılmıştır.[198]

Bulgaristan'dan 345.960 Türkün zorla sınır dışı edilmesi ilişkileri kriz noktasına getirmiştir. Türkiye, bu kriz döneminde Bulgaristan'a birçok kez göç antlaşması teklifi yapsa da Bulgaristan bu teklifleri red etmiştir. Bu büyük göç dalgasında sınır dışı edilen 345.960 kişiden 120.000'i daha sonra Bulgaristan'a geri dönmüştür. 1989 göçünün zorunlu ve baskı ile gerçekleştiği tüm çevreler tarafından yaygın ve kabul edilen bir görüştür. Ancak Bulgaristan'da o dönemde bu göç

---

[195] Zeynep Zafer, "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, Ankara 2006, s. 41.
[196] Birgül Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.*, s. 34.
[197] Nebahat Çavuşoğlu, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Bulgaristan,* (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2013, s. 27.
[198] Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı, 16.1.1990, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c039/b064/tbmm180390640082.pdf, s. 82, Erişim tarihi: (19.11.2017).

ekonomik olarak da değerlendirilmiştir. Öyle ki, Türklerin %42'si bir yıl içinde Türkiye'de aradığını bulamadıkları için geri döndüğü şeklinde iddialarda ortaya atılmıştır.[199]

[199] Mehmet Hacısalihoğlu, "89 Göçü ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları" 89 Göçü, Derleyen: Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul 2012, s. 54.

6. BÖLÜM

İNGİLİZ OKULU KURAMI VE KURAMLAR ÇERÇEVESİNDE BULGARİSTAN'DAKİ HAK İHLALLERİ ÜZERİNE DEĞERLENDİRME

6.1 Kuramlar ve Soğuk Savaş Dönemi'nde Bulgaristan'da Yaşanan İnsan Hakları İhlallerinin Analizi

Yeni gerçekçilik kuramı yalnızca devletleri değil devletler dışındaki kutuplaşmaları ve örgütleri de ele almaktadır. Bu doğrultuda Yeni gerçekçilik kuramı devletlerarasındaki bloklaşmayı çıkar çatışmasını ve uluslararası sistemin anarşik yapısını ortaya koymaktadır. Soğuk Savaş dönemi de devletlerin çıkarlarını korumaya yönelik hareket ettikleri bir ortamdır. Yeni gerçekçilik kuramının savunduğu gibi iki kutuplu sistem vardır ve zayıf devletler güçlü devletlerin yanında yer alırlar. Bulgaristan'da hem devamlılığını sürdürebilmek adına hem de ekonomik çıkarları doğrultusunda Soğuk Savaş'a dahil olmuş ve sırtını SSCB'ye dayamıştır. SSCB'den askeri, ekonomik, sosyal olarak yardımlar almıştır. Bu doğrultuda SSCB'nin istekleri üzerine hareket etmiştir. Buna bünyesinde bulundurduğu Türk azınlık da dahil olmuştur. Doğu ve Batı Blokundaki gerginlik Türk azınlığa yansımıştır. [200]

Soğuk Savaş dönemi ile oluşan Batı Bloku ve Doğu Bloku başat güçleri olarak ABD ve SSCB olarak iki kutuplu yapı karşımıza çıkmaktadır. Bulgaristan bu yapı da SSCB'nin uydusu olarak Doğu Blokunda yer almış ve bünyesinde çok fazla Türk azınlık bulundurmuştur. Bu kapsamda Türkiye'nin de Batı Blokunda yer alarak ve NATO'nun üyesi olması SSCB'nin, ABD'nin yanında yer alan Türkiye'ye karşı

[200] Emine Alpay, *Sosyal inşacılık kuramı çerçevesinde Türk ve Bulgar kimliği*, Hiper Yayın, İstanbul 2018, s. 125.

Bulgaristan'ın bünyesinde bulundurduğu Türk azınlık kartını kullanmasına sebebiyet vermiştir.

Türkiye'de Demokrat Parti Hükümetinin Batı yanlısı politikalar izlemesi, 1950 yılında Kore Savaşı'na asker göndermesi, NATO'ya üyelik başvurusu döneminde 10 Ağustos 1950 tarihinde Bulgaristan tarafından verilen bir nota ile 1950-1951 yıllarını kapsayacak göç meselesini ortaya çıkmıştır. Bulgaristan notasında, 250.000 Türk'ün sınır dışı edileceğini bildirmiştir. Bu işin 3 ay içinde bitirileceği, Türkiye'ye göç isteğinin Türk azınlığından geldiğini ve Bulgaristan'ı terk etmek isteyen bütün Türk Müslümanlara göç izni verileceği bildirilmiş, 1925 tarihli Dostluk Anlaşmasında yer alan "göç etmek isteyenlere hiçbir şekilde engel olunmayacaktır" hükmüne dayandırılmış ve Türkiye'nin bu göçmenleri kabul etmesi gerektiği söylenmiştir. Türkiye'nin Batı Bloku ile iyi ilişkiler içine girdiği bu dönemde Doğu Bloku tarafından böyle bir hamlenin gelmesi manidardır. Doğu Blokunun bu hamlesinin bir diğer nedeni de ekonomiyle alakalıdır. Stalin'in etkisi ve SSCB'nin ekonomik yardımları ile Bulgaristan'ın kamulaştırma ve sanayileşme politikaları[201] neticesinde fiziksel emeğe olan ihtiyacın azalmasının yanında işsizlik oranının artmasıyla Bulgaristan'ın daha çok güneyinde yaşayan fiziksel olarak iş gücü sağlayan Türk azınlığa ihtiyacı kalmamıştır.

Sosyal inşacılık kuramı kapsamında Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan bir inşa süreci yaratarak Müslüman azınlık üzerinde asimilasyon politikalarına girmiştir. Bulgaristan'da en fazla nüfusa sahip etnik grup Türkleri tehlike olarak gören Bulgaristan Komünist Rejimi, Türk azınlığı eritme yoluna gitmiştir. 1956 yılında Bulgaristan Komünist Partisi Başkanı olan Todor Jivkov SSCB'yle daha da yakın ilişkiler kurmuş ve Türk azınlığın haklarını daha da kısıtlamış, okullardaki Türk azınlığın aldığı Türkçe ders saatlerini azaltmıştır.[202] Nüfus sayımlarında Türk nüfus Bulgar nüfusu olarak belgelere geçmiş, Türk isimleri zorla Bulgar isimleriyle

[201] Beycan Hocaoğlu, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yönelik Göçler ve Göçmen Yerleşme Alanlarında Sosyo-Ekonomik ve Mekansal Özellikler, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı), İzmir 2011, s. 55.
[202] Birgül Demirtaş-Coşkun, *a.g.e.*, s. 22.

değiştirilmiş ve Türklere kendi istekleriyle değiştirdiklerine dair formlar imzalatılmıştır. Todor Jivkov tek milletli Bulgar Devleti yaratma politikasının peşinden gitmiştir. Jivkov'a göre de, Bulgaristan "tek uluslu bir devlettir." [203] Bulgaristan'da 1989 yılına kadar devam eden Komünist Rejim tarafından Türklere karşı çeşitli insanlık dışı ve hukuka aykırı soykırım, asimilasyon politikaları uygulanmış ve bu uygulamalar "Yeniden Doğuş" olarak adlandırılmıştır. Todor Jivkov 1985'te yaptığı bir konuşmasında "Bulgaristan'da Türk yoktur" demiştir. Bulgaristan tarafından asimile edilemeyen Türk azınlık ötekileştirilmiştir. Bulgaristan'da Türk azınlık öteki olarak alınmış ve zorlamalarla, söylemlerden de anlaşıldığı üzere bir inşa süreci yaratılmak istenmiştir. Fakat zorlama politikaları içeren hiçbir tutum inşa süreci olarak alınamamaktadır. İnşa süreci cezbetme ile gerçekleştirilmektedir.

Kimlik ve çıkar ilişkisi uluslararası ilişkilerde önemli bir yere sahiptir. Sosyal inşacılık kuramına göre kimlik, dış politikanın belirlenmesinde ana bileşenlerden bir tanesidir.[204] Bu kapsamda ikili ilişkilerde kimliğin rolü aktör devletler için büyük önem taşır. Tüm bu bilgiler ışığında Bulgaristan'daki Türk azınlığın durumu irdelenirken kimlik kavramı Bulgaristan Türkiye ilişkilerinde önemli bir yere sahiptir. Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan ve Türkiye'nin farklı kutuplarda bulunmalarına rağmen ilişkileri genel hatlarıyla azınlık politikalarına göre şekillenmiştir. Bu noktada kimliğin ortaya çıkardığı çıkar olgusu Bulgaristan ve Türkiye'nin ilişkilerde atacağı adımları kimlik kavramı üzerinden çıkarlarına göre belirlediği aşikardır. Türkiye kimlik üzerinden kendi soydaşlarına sahip çıkmak isterken Bulgaristan ise Türk kimliğini asimile edemediği takdirde ülke çıkarlarına göre tehdit olarak algılamıştır. Bu tehdit ekonomik, sosyal, demografik, kültürel birçok boyutta Bulgar Devleti tarafından değerlendirilmiş ve Bulgarlaşmanın önünde bir engel olarak görülmüştür.

Realizm ve Liberalizm "anarşi" kavramı üzerinde düşüncesel bir ayrılık içerisindedir. Realistler uluslararası sistemi anarşik olarak tanımlarken bu durumun çatışmacı ilişkilere yol açacağını savunmaktadırlar. Liberaller ise anarşi durumunun

[203] Mark Mazower, *a.g.e.*, s. 183.
[204] Alexander Wendt, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, New York 1999.

işbirliğini arttırıcı bir yapı üzerinde hem fikir olduklarını düşünürler. Bu iki ayrılık arasında Sosyal inşacılık bir köprü görevini üstlenerek anarşiyi meydana getirenin devletler olduğunu savunur.[205] Bu kapsamda uluslararası sistemdeki anarşik durum bir etkileşim yaratmaktadır. Türk azınlığı Bulgaristan Türkiye arasında ana meselelerden birisi olması yanında iki ülkenin uluslararası sistemde farklı kutuplarda bulunup politikalarını buna göre belirlerken uluslararası sistemdeki anarşiden uzak duramadıkları da kaçınılmaz bir gerçektir. Bu kapsamda 1950-1951 göçünün zorunlu bir şekilde Bulgaristan Türklerine dayatılması uluslararası sistemdeki anarşik yapının bir ürünüdür. Aynı şekilde Türkiye'nin Kıbrıs Sorunu yüzünden ABD ile ilişkilerinin kötüye gitmesiyle Bulgaristan'la daha yapıcı işbirliği, barışçıl bir dış siyaset tutumu izlemesi de buna bir örnektir.

6.2 İngiliz Okulu Kuramı ve Soğuk Savaş Dönemi'nde Bulgaristan'da Yaşanan İnsan Hakları İhlallerinin Analizi

Uluslararası hukuka önem veren İngiliz Okulu, insan haklarına da aynı önemi vermiştir. 10 Aralık 1948 yılında Evrensel İnsan Hakları Beyannamesi her ne kadar kabul edilmiş olsa da Soğuk Savaş dönemi olması nedeniyle insan hakları geri planda tutulup düzen üzerinde durulmuştur. Çoğulcuların savunmuş olduğu düşünce burada karşımıza çıkmaktadır. Dayanışmacıların savunduğu düşünce ise 'işkence yapmama' 'insan onurunun korunması' gibi hakları savunan Uluslararası Af Örgütünün kurulmasıyla karşımıza çıkmaktadır. Ardından AB insan haklarını gündeme getirmiştir. 1993 yılında Dünya İnsan Hakları Konferansında insan haklarının dokunulmazlığı net bir şekilde ortaya koyulmuştur.[206]

İngiliz Okulu kuramı kapsamında Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlalleri ve uluslararası toplumun yaşananlara karşı tepkisi

[205] Dış politika, kimlik ve kuramlar ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ertan EFEGİL, Eren Gündoğan, *Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi,* Gündoğan Yayınları, İstanbul 2017.
[206] Fahri Türk, İngiliz Okulu(Uluslararası Toplum): … s. 157-158.

nedir? Sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu kuram kapsamında uluslararası toplum yaşananlara düzen konusunda egemenliğe saygı olarak müdahale etmeme ve insan hakları konusunda müdahale etme ikileminde kalmış ve dayanışmacılar ile çoğulcuların tartışması öne çıkmıştır.

Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlalleri Soğuk Savaşın sürdüğü dönemde savaşın önündeki soğuk kelimesine tezat bir şekilde "sıcak" olarak şekilde azınlık üzerinde devam etmiş ve çoğulcuların savunmuş olduğu uluslararası toplumun müdahale etmemesi burada geçerli olmuştur. Uluslararası toplum egemenliğe saygı ve iç işlerine karışmama şeklinde değerlendirerek Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'da yaşanan ağır insan hakları ihlallerine sessiz kalmıştır. Oysa Soğuk Savaş'ın sonuna doğru insan hakları gündemde yer etmeye ve her bireye uyruğuna, kim olduğuna bakılmadan saygı duyulmalıdır düşüncesinin etrafında somutlaşmıştır. Artık dayanışmacıların savunmuş olduğu düşünce uluslararası alanda yerini almış ve eğer bir devlette insan hakları ihlalleri yaşanıyorsa oraya kesinlikle müdahale edilmelidir oradaki insanların refahı sağlanmalıdır düşünceleri öne çıkmıştır. Bulgaristan üzerinde de bunun etkileri açıkça görülmüş ve 1990'lı yıllara gelindiğinde Soğuk Savaş sona ermiş ve insan hakları artık oldukça büyük öneme sahip olmuştur. Bu bağlamda uluslararası toplum tarafından Bulgaristan üzerine yalnızlaştırılma politikası uygulanmıştır.

İnsan hakları kavramının uluslararası ilişkilerde uluslararası hukuk boyutunda değerlendirilmesiyle, insan hakları ihlalleri sebebiyle bir devletin başka bir devletin egemenlik sınırlarına girip orada yaşanan insan hakları ihlallerini durdurması literatürde bir tartışma konusuna sebebiyet vermiştir. Soğuk Savaş döneminde askeri odaklı güç, insanların güvenliğinden çok devletlerin güvenliğine önem vermiştir. İki bloklu dönemde insanları hedef alan tehditler göz ardı edilirken Barry Buzan People State Fear isimli eserinde güvenliğin devletsel olarak değerlendirilmemesi gerektiğini insan hakları boyutunda güvenliğin birçok boyutunun olduğunu dile getirmiştir.[207] Bu

[207] Buzan güvenliği askeri, ekonomik, sosyal, politik ve çevresel olarak beş ana madde de değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Barry Buzan, *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the post-cold war era,* Ecpr Press, Essex 2007, s. 38.

gelişmelere katkı olarak Kopenhag okulu da güvenliği siyasi, ekonomik, sosyal ve çevresel olarak değerlendirebileceğini savunmuştur.

BM'nin gündeminde de yer etmeye başlayan insani müdahale kavramı uluslararası ilişkiler kuramlarında da değerlendirilmeye tutulmuştur. Bu kapsamda realistlere göre bir devlet hegomanyası altında yaşayan insanlar o devletin sorumlulukları altındadır. O devletin içerisinde her ne olursa olsun yaşananlar yine o devleti ilgilendirir. Devleti kontrol altında tutan güç kendi hegomanyası altında bulunan insanlarına her ne yaptırım uygularsa uygulasın sorumluluk devleti yöneten güce ve o devletin hegomanyasında bulunan insanlara aittir. Bu kapsamda realist düşünce insani müdahale kavramının gerçekleştirilebilmesi için adaletli bir otoritenin b ulunmadığına diğer devletlerin insani müdahale kavramını kendi çıkarları için kullandığına dikkat çeker. Yukarıda da bahsedildiği gibi çoğulcu düşünce savunucularından Hendley Bull egemenlik sahasına zarar verilmemesi koşuluyla müdahale etmeme ilkesini savunurken, böyle bir durumda insani müdahale konusunda ortak düşünce birliğinin sağlanmasıyla güçlü devletlerin zayıflara karşı kendi üstünlüklerini dayatmak istemesine sebebiyet vereceğini savunmaktadır. Bu noktada dayanışmacılar insani müdahale kavramını destekleyerek bunun hukuki yönünün olduğunu ve ayrıca bir insanlık görevi olarak BM'nin amacına hizmet eden bir insan hakları misyonu da bulunduğunu vurgulamaktadır. Ancak insani müdahale BM'nin 51. madde[208] nezdinde devletlerin kendini savunması için yapılmalıdır.

BM Soğuk Savaş dönemi dahil Soğuk Savaş dönemi sonrasında da dünyanın çeşitli yerlerinde insan haklarının ihlal edilmesinden kaynaklı 1970 yılında Pakistan, 1975 senesinde Doğu Timor, 1994 Ruanda, 1991 Irak, 1992 Somali, 2004 Haiti, 2011 yılında Libya ve Balkanlarda da Bosna ve Kosova'da insani müdahalede bulunmuştur.

---

[208] *Bu Antlaşmanın hiçbir hükmü, Birleşmiş Milletler üyelerinden birinin silahlı bir saldırıya hedef olması halinde, Güvenlik Konseyi uluslararası barış ve güvenliğin korunması için gerekli önlemleri alıncaya dek, bu üyenin doğal olan bireysel ya da ortak meşru savunma hakkına halel getirmez .Üyelerin bu meşru savunma hakkını kullanırken aldıkları önlemler hemen Güvenlik Konseyi'ne bildirilir ve Konsey'in işbu antlaşma gereğince uluslararası barış ve güvenliğin korunması ya da yeniden kurulması için gerekli göreceği biçimde her an hareket etme yetki ve görevini hiçbir biçimde etkilemez*." Charter of the United Nations, Chapter VII, Action with respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression, https://legal.un.org/repertory/art51.shtml, (01.01.2018)

Özellikle burada tartışma konusu olan Yugoslavya'nın parçalanma sürecinde BM'nin bu ülkeye insan hakları ihlallerini önlemek amacıyla yapmış olduğu müdahalelerdir. 1992 yılında başlayan Bosna Savaşı'nda BM ilk olarak Yugoslavya'ya 713 sayılı karar ile silah ambargosu uygulamış ancak bu karar Bosnalıların kendilerini korumasına engel olmuştur. Arkasından BM Güvenlik Konseyi'nde kaldırılmak istenen silah ambargosu Rusya tarafından veto edilmiş, Konsey çatışmaların son bulup Bosnalı Müslümanların evlerinden uzaklaştırılmamalarına ve saldırıya uğramalarına ve katledilmelerine engel olamamıştır. Rusya'nın BM içerisindeki olumsuz tavrı Sırpların yaptığı saldırılara karşı Güvenlik Konseyi'nin müdahale etme hareketini engellemiş en sonunda buna rağmen BM ve NATO Sırplara ait cephane ve intikal yollarına havadan askeri müdahale kararı almıştır. Tüm bunlara rağmen Serebrenitza'da Müslümanların Barış Gücü askerlerinin önünde katledilmelerine engel olunamamıştır. NATO bu olaydan sonra harekete geçmiş havadan Sırpları bombalamıştır. [209]

Bosna'da yaşananların ardından Yugoslavya'nın Kosova Bölgesinde Arnavutlarla Sırpların anlaşmazlıkları sonucunda bir iç savaş durumu ortaya çıkmıştır. BM bu noktada devreye girerek iki tarafa da gerginliklerin son bulması çağrısını yapmış ancak bir sonuç alınamamıştır. Son çağrıda NATO tarafından yapılarak 24 Mart 1999'da BM Güvenil Konseyi kararı alınmadan NATO Yugoslavya'nın içerisinde bulunan Sırbistan, Kosova, Karadağ bölgelerindeki askeri hedefleri vurmaya başlamıştır. Vurulan yerler arasında Yugoslavya'nın okulları, köprüleri, fabrikaları gibi yerlerde bulunmuştur.[210] Bu gelişmeler yaşanırken Rusya Güvenlik Konseyi'ne başvurmuş ancak NATO Genel Sekreteri askerî harekâtın insan hakları ihlallerini engellemek için yapıldığını dile getirmiştir.

Bosna ve Kosova'da BM ve NATO'nun yaptıkları insani müdahale kavramının daha çok tartışılmasına sebebiyet vermiştir. NATO'nun Güvenlik Konseyi

[209] Rohan Maxwell, *John Andreas Olsen, Destination NATO Defence Reform in Bosnia and Herzegovina*, Routledge Journals, Philadelphia 2013, s. 18.
[210] Errol P. Mendes, *Global Governance, Human Rights and International Law: Combating the Tragic Flaw*, Routledge, New York 2014 s. 60.

kararı olmadan ve tüm barışçıl yolları tüketmeden askeri harekata girişmesi gayri hukuki olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda yaşanan tartışmaların ortasında BM nezdinde bugüne kadar yapılan insani müdahale ile ilgili ortaya çıkan durum sorgulanmaya başlanmıştır. Kanada'nın öncülüğünde insani müdahale konusunda ortak bir karara varmak için "Müdahale ve Devlet Egemenliği Üzerine Uluslararası Komisyonu (ICISS)" kurulmuştur. ICISS Koruma Yükümlülüğü adlı raporunda uluslararası konjektörde aktörlerin askeri müdahaleye karşı önyargılı olmadığının saptandığını bildirmiştir. Ancak bunun BM Güvenlik Konseyi kararı ile yapılması gerektiği de vurgulanmıştır. ICISS (Responsibility to Protect-R2P) Raporunda devletlerin hegomanyası altında bulunan kendi insanlarına ve uluslararası topluma karşı sorumluluklarının olduğuna dikkat çekmiştir. Bu kapsamda 2001 yılında R2P Raporu genişletilerek üç ana kısma ayrılmıştır. Devletlerin sorumluluğu 2001 yılında R2P doktrininde ortaya konularak yapılandırılmaya çalışılmıştır. İlk olarak devlet kendi vatandaşının temel hak ve özgürlüklerinin koruyucusudur (önleyici sorumluluk-responsibility to prevent[211]). Burada devlet yaşanan insan hakları ihlallerinin tespitini yaparak bunların önüne geçmeyi hedef edinmelidir. Eğer bir sonuç alınamazsa ekonomik, hukuki, siyasi, askeri yaptırımlar söz konusu olabilir. İkinci olarak devlet sınırları içerisinde yaşanan insan hakları ihlallerinin çözümü konusunda yetersiz kalır ve başarıya ulaşamazsa uluslararası toplum egemenlik sahasını ihlal ederek BM'nin 41.maddesi gereği uluslararası hukuk önünde hesap verme ve belirli kıstaslarla askeri müdahalede bulunma hakkına sahiptir (responsibility to react). Ancak askeri müdahale için haklı sebeplerin varlığı ile son çare gibi şartlar bulunmaktadır. R2P Doktrininin son kısmı ise yeniden inşa sorumluluğuyla alakalıdır (responsibility to rebuild). Bu da devletin içerisinde yaşanan insan hakları ihlallerinden sonra barış ve güvenliğin yeniden tesis edilmesi, uluslararası toplumun da buna kayıtsız kalmayarak gelişim için destek verilmesini içermektedir. R2P Raporu 2005 yılında gerçekleştirilen BM Dünya Zirvesi Sonuç Bildirgesi'nde devletler tarafından oy birliği ile kabul edilmiştir. Bu 2009 yılındaki Genel Sekreterlik Raporlarında da aynen kabul edilmiştir.[212]

[211] Soykırım, savaş, şiddet, çatışmalar, insanlık suçları bu kategoriye girmektedir.
[212] Andrea Gattini, "Responsibility to Protect and the Responsibility of İnternational Organizations", The Responsibility to Protect (R2P): A new Paradigm of International Law?, Der: Peter Hilpold, Brill Nijhoff, Danvers 2015, s. 219.

Bulgaristan'daki Türkler azınlık statüsüne düştüğünden itibaren hakları hem ikili anlaşmalar ile hem de uluslararası hukuk tarafından garanti altına alınmasına rağmen uzun yıllar uluslararası toplumun sessiz duruşuna şahitlik etmiştir. Soğuk Savaş döneminde yukarıda da söylendiği gibi BM insan hakları ihlalleri gerçekleştirildiği sebebiyle Pakistan'a, Doğu Timor'a müdahalelerde bulunmuştur. Ancak ne var ki Soğuk Savaş döneminde Doğu Blokunda bulunan Bulgaristan'daki Türk azınlığa yapılan insan hakları ihlalleri şiddetsel boyuta ulaşmasına, özgürlüklerini kısıtlanmasına rağmen uluslararası toplum yaşananlara küçük tepkiler vermekten öteye gidememiştir. Bulgaristan'ın SSCB güdümünde bir devlet olmasının bunda etkisi olabileceği gibi Soğuk Savaş döneminin askeri odaklı çıkar algısı uluslararası toplumu elinde bulunduran Batı Blokunun menfaatleriyle uyuşmamasından kaynaklı olabileceği ihtimaldir. Bu ihtimali güçlendiren durum ise SSCB'nin dağılma sürecine girdiği dönemde özellikle 1989 zorunlu göç krizi sonrası Türkiye'nin çabalarıyla uluslararası toplumun Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlallerine tepki vermeye başlamasıdır. Soğuk Savaş döneminde Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlallerine uluslararası tolumun sessiz kalmasının bir sebebi de uluslararası düzenin bozulmasından duyulan endişedir. Çünkü İngiliz Okulu düşünürleri Soğuk Savaş döneminde daha çok adalet ve huzur yerine düzen kavramına önem vermişlerdir. Bull, bir adalet olacaksa ancak bunun bir düzen ile gerçekleşebileceğini ancak düzen ve adalet arasında kalındığında hangisinin tercih edilmesi gerektiğini taleplere göre belirlendiğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak Bull, dünyada adalete ve insani haklara ilişkin isteklerin karşılık bulmasında uluslararası toplumun isteksiz olduğunu savunmaktadır.[213]

İngiliz Okulu ortaya çıktığı dönemden itibaren uluslararası ilişkilerde değişen zamanla beraber çözümleme teknikleri bakımından düzenin anlaşılması için uluslararası ilişkiler literatürüne büyük katkı sunmaktadır. Bununda sebebi İngiliz Okulu uluslararası toplum, adalet ve düzen gibi kavramlara önem vererek uluslararası siyasetin anlaşılabilirliğini daha da açık hale getirmektedir. Okulun bu farklı yaklaşım

[213] Hendley Bull, *Anarchical Society: A Sutdy of Order in World Politics*, Palgrave-Springer, New York 2002, s.84-92.

tarzı, gelecekte yaşanacak olan hadiselerin çözümlenmesinin anlaşılmasında da uluslararası ilişkilere büyük katkı sağlayacaktır.

SONUÇ

Bulgaristan Türkleri Osmanlı İmparatorluğu'nun uzun yıllar hakimiyet kurduğu Bulgaristan topraklarında 1877-1878 tarihli 93 Harbinden sonra imza edilen Berlin Antlaşmasıyla azınlık statüsüne düşmüştür. Bu tarihten sonra Bulgaristan Türkleri sistematik olarak asimilasyon politikalarıyla Bulgarlaştırılmaya ya da bu gerçekleştirilemediğinde göç ettirilmeye zorlanmıştır. Bulgaristan topraklarında 93 Harbinden sonra azınlık durumuna düşen Bulgaristan Türkleri hem bu savaş hem Balkan Savaşlarından sonra nüfusları azaltılmış baskı ve şiddetle çeşitli katliamlara uğramışlardır.

Azınlığın hakları uluslararası hukuk tarafından ve ikili anlaşmalar ile güvence altına alınmasına karşı Bulgaristan kendi çıkarları doğrultusunda yapılan bütün hukuki anlaşmaları görmezden gelerek sistemli asimilasyon politikalarına özellikle Soğuk Savaş döneminde ara vermeden devam etmiştir. Bu antlaşmalar Bulgaristan'ın kendi anayasal normlarının üzerinde sayılmasına karşın uygulanmamış ya da uygulanabilirliği görmezden gelinmiştir. Azınlık hakları ile ilgili uluslararası alanda ve ikili antlaşmalarla düzenlenen hukuksal normlar genel itibariyle Bulgaristan'ın izin verdiği ölçüde uygulanmıştır. Todor Jivkov Soğuk Savaş döneminde başkanlık koltuğuna oturduğu ilk andan itibaren Türkler üzerinde ilk başlarda sert olmayan entegre edici bir asimilasyon politikası uygulayarak Türk azınlığı Bulgarlaştırmaya çalışmıştır. Ancak bunu bu şekilde başaramayacağını anlayan Todor Jivkov, 1980 sonrası Türk azınlık üzerinde baskı ve şiddetini daha da arttırarak zorba bir politikayla hedefine ulaşmaya çalışmıştır. Bununda sebebi sistemli olarak uygulanan asimilasyon politikalarının belirtilen tarihe kadar başarısız olmasından kaynaklıdır.

Bu çalışmada Bulgaristan'ın yaptığı asimilasyon politikaları ve uluslararası toplumun asimilasyon politikalarına tepki verip vermediği araştırılmıştır. Bu kapsamda kuramsal çerçevede Realizm, Yeni gerçekçilik, Sosyal inşacılık gibi kuramlara değinilmiş ancak çalışma İngiliz Okulu kuramı odaklı gerçekleştirilmiştir. Soğuk Savaş döneminin başladığı tarihte ortaya çıkan İngiliz Okulu kuramı

uluslararası politikayı ifade ederek adalet, hukuk ve uluslararası toplum kavramlarını ön plana çıkarmıştır. İnsan hakları kuramın yoğunlaştığı başat kavramlardan bir tanesi olmuştur. Bu kapsamda İngiliz Okulunun yükseliş gösterdiği bir dönemde Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlallerine yapılan çalışma sonucunda genel olarak sessiz kaldığı saptanmıştır. Esasında yukarıda da belirtildiği gibi azınlıkların hakları hukuksal olarak güvence altına alınmasına rağmen Soğuk Savaş dönemi öncesinde de azınlık hakları Bulgaristan yönetiminin inisiyatifine bırakılmıştır.

İngiliz Okulu, Soğuk Savaş döneminde SSCB ve ABD etrafında şekillenen iki kutuplu dünyada ortaya çıkmıştır. Realizm ve idealizmin uluslararası ilişkiler literatürünü açıklamakta yetersiz kalacağını vurgulamıştır. Bu noktada kendisini via media olarak tanımlamıştır. İnsan hakları, diplomasi, uluslararası hukuk, adalet gibi kavramlara yoğunlaşmıştır. Uluslararası toplumun bu kavramlar çerçevesinde şekillenmesi gerektiğini savunmuştur. İngiliz Okulu anarşik olan sistemin içindeki düzeni açıklamakta zorluk çekmiştir. İngiliz Okulunun başat unsuru egemen devletler olup bireye de önem vermiştir. İngiliz Okulunda üç gelenek; Gerçekçiler (uluslararası sistem), Akılcılar (uluslararası toplum) ve Devrimciler (dünya toplumu) kavramlarını ortaya atan Wight'ın varisi niteliğinde Bull, bu üç gelenek mirasını harmanlayarak ve geliştirerek Akılcılar geleneğine daha yakın yerde durmuş uluslararası toplum kavramını İngiliz Okulu kuramının merkezine yerleştirmiştir.

Üç gelenek kavramı ve uluslararası toplum kapsamında çoğulcular ve dayanışmacıların tartışması boy göstermektedir. Çoğulcular bu noktada uluslararası alandaki düzeni vurgulayarak insan hakları ihlalleri yaşansa da düzenin bozulmaması adına hiçbir devlet diğerine müdahale etmemeli, egemenliğine saygı duymalıdır tezini savunmuşlardır. Dayanışmacılar ise bireyi baz alarak hiçbir şeyin düzenin dahi bireyin haklarından önemli olmadığını söylemişlerdir. Bunun ardından eğer bir devlette insan hakları ihlalleri yaşanıyorsa uluslararası toplum tarafından oraya müdahale edilmeli ve insan hakları ihlalleri önlenmelidir tezini savunmuşlardır.

İngiliz Okulu kuramı kapsamında Bulgaristan Örnek Olayında üç gelenek kavramının harmanlanarak uluslararası toplumunun olaylar karşısında durduğu yer ve

çoğulcular ile dayanışmacılar arasındaki tartışma öne çıkmaktadır. Türk azınlığa karşı gerçekleştirilen hak ihlalleri Soğuk Savaş dönemi boyunca devam etmiş ve uluslararası toplum yaşanan hak ihlalleri karşısında çoğulcuların savunduğu gibi müdahale etmeyip sessiz kalmıştır. Bu sessiz kalış ihlalleri gerçekleştiren devletin egemenliğine saygı duyulup iç işlerine müdahale edilmemesine dayandırılmıştır. Soğuk Savaş'ın bitmesine yakın insan haklarının popülaritesi artmış ve kişinin nereye ait olduğuna bakılmaksızın insan olmasından kaynaklı saygı ön plana çıkmıştır. Bu gelişmelerin bağlamından dayanışmacıların savunduğu fikirler önem taşımaya başlamıştır. Bir devlette ihlaller yaşanıyorsa bu duruma uluslararası toplum sessiz kalmayarak müdahale etmelidir. Devlet bireylerinin rahatı ve huzuru tesis edilmelidir şeklindeki düşünceler gündeme oturmuştur. Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'lı yıllarda insan haklarının önemi daha da artmıştır. Bu durumun Bulgaristan'a yansıması uluslararası toplum tarafınca yalnızlaştırma politikasını uygulamasıyla olmuştur.

İngiliz Okulu ne Realizm gibi sadece çatışmayı ne İdealizm gibi sadece barışı savunmaktadır. Bunlar arasında bir orta yol oluşturup uluslararası toplumu ele alarak "insan hakları" üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu bağlamda çoğulcular ve dayanışmacıların uluslararası toplum ve insan hakları üzerindeki tartışmasını ele almıştır.

Bulgaristan'daki azınlığın bir şanssızlığı da Soğuk Savaş dönemine damgasını vuran askeri güç odaklı Realizmin Doğu ve Batı Bloku şeklindeki ayrımı olmuştur. Bu dönemde SSCB'nin bir uydusu olan Bulgaristan Komünist reformlara önem vererek ülkenin bütününde sosyalizmi oturtmaya çalışmış bunu sağlam içinde 1971 Anayasası ile hukuki temeller atmıştır. Bu süreçten sonra kendi kültürü ile yaşayan uzun yıllardır Bulgaristan'a aşina olan azınlık komünizmin getirdiği katı, entegre edici sosyalist odaklı politikalara maruz kalmış ve Bulgarlaştırılmaya çalışılmıştır. Uluslararası toplumun Batı temelli yapısı her ne kadar insan haklarını ön planda tutsa da döneme damgasını vuran çıkar odaklı realist düşünce Bulgaristan'da azınlığa karşı uygulanan asimilasyon politikalarına sessiz kalınmasına sebebiyet vermiştir. Aynı şekilde BM'nin Pakistan ve Doğu Timor'daki insan hakları ihlallerine karşı müdahale etmesi ancak Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlallerine sessiz

kalması buradaki farkı açıkça ortaya koymaktadır. 1984 sonrası Bulgaristan'da sistematik olarak uygulanan asimilasyon politikaları daha da sertleşmiş SSCB'nin dağılmasına yakın uluslararası toplum özellikle 1989 göç krizinden itibaren yaşanan insan hakları ihlallerine az da olsa ses çıkarmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise BM'nin Bosna'ya müdahalesi ve 1999 yılında NATO'nun insani müdahale amacıyla Kosova'ya askeri harekâtı her ne kadar hukuksal olarak değerlendirilmese de konumuz itibariyle uluslararası toplumun Doğu ve Batı Bloklu dünya düzeninde başarısız bir tablo çizdiğinin göstergesidir.

Bulgaristan'daki bulunan azınlık Batı ve Doğu Bloku ekseninde var olan Soğuk Savaş'ın aktörleri arasında piyon durumunda bırakılmıştır. Azınlık hakları Türkiye- Bulgaristan ilişkilerinin seyrine göre ya da Doğu ve Batı Bloku ilişkilerinin seyrine göre belirlenmiştir diyebiliriz. Nitekim 1950-1951 göçünün Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesinin bir sonucu olarak SSCB Bulgaristan aracılığıyla Türkiye'ye ders vermek istemiştir. Türk tarafı; Bulgaristan'daki azınlığa yapılan şiddetin ve insan hakları ihlallerinin Türk-Bulgar ilişkilerini bozmak isteyenlerin çıkardığı asılsız haberler olduğunu düşünmesi sebebiyle duruma kuşkulu yaklaşılmış ve ani hareket etmek istememiştir. Türkiye-Bulgaristan ilişkilerinin en önemli konusu Türk azınlığın durumu olmuştur. 1980'li yıllarda Türkiye Bulgaristan'da yaşanan insan hakları ihlallerine kayıtsız kalmamıştır. Bulgaristan bu dönemde Türkiye'ye bir göç anlaşması teklif ederken uluslararası alanda ve Türk makamlar tarafından da eleştirilmeye başlanmıştır. Yaşanan asimilasyon politikaları sonucunda sertleşen ortam 1989 Türk azınlığın göçü ile sonuçlanmıştır.

Sonuç olarak, uluslararası hukuk kaideler ve ikili antlaşmalar genelde Bulgaristan Hükümetleri tarafından görmezden gelinmiş, azınlıkların yaşadığı insan hakları ihlallerine uluslararası toplum ses çıkarmamayı tercih etmiştir. Bu kapsamda uluslararası hukuk kaidelerin azınlık hakları konusunda uygulanabilirliğinin sorunsalı ortaya çıkmıştır. İkili anlaşmalarda uluslararası antlaşmalar gibi Bulgaristan Hükümeti tarafından kendine göre algılanmış, özellikle uluslararası hukuk yasal normların üzerinde olmasına rağmen uygulanmamıştır.

KAYNAKÇA

AĞKAYA, Onur, "İngiliz Okulu ve Uluslararası Toplum Düşüncesi", Ankara *Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 71, Sayı 4, Ankara, 2016.

AKILLIOĞLU, Tekin, "Bulgaristan'ın Türk Azınlığa Karşı Giriştiği Uygulamaların Uluslararası İnsan Hakları Bakımından İncelenmesi", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,* Cilt 44, Sayı 03, 1989.

ALP, İlker, *Belge ve Fotoğraflarla Bulgar Mezalimi (1878-1989),* Ankara, 1990.

ALP, İlker, *Milli Mücadele Sürecinde Türk-Bulgar İlişkileri ve Bulgaristan Türklerinin Yardımları,* Trakya Üniversitesi Balkan Araştırma Enstitüsü Yayınları, İstanbul, 2019.

ALP, İlker, *Pomak Türkleri (Kumanlar-Kıpçak)*, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Edirne, 2012.

ALPAY, Emine, *Sosyal inşacılık kuramı çerçevesinde Türk ve Bulgar kimliği,* Hiper Yayın, İstanbul, 2018.

ARI, Tayyar, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya, İşbirliği,* 8. Baskı, MKM Yayıncılık, Bursa 2013.

ARMAOĞLU, Fahir, 20 Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1995, 11 Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul, 1999.

ARSAVA, Ayşe, Füsun, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler Ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi, Ankara Üniversitesi*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınlar no:579, Ankara, 1993.

ATAÖV, Türkkaya, Çatışmaların Kaynağı Olarak Ayrımcılık, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi İnsan Hakları Merkezi Yayınları No:20, Ankara, 1996.

AYBAY, Rona, *İnsan Hakları Hukuku,* İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, *İstanbul,* 2015.

BAEV, Jordon, "The Warsaw Pact İn The Balkans: The Bulgarian Perspective", *The Balkans İn The Cold War*, Edited By: Svetozar Rajak, Konstantina E. Botiou, Eirini Karamouzi, Evanthis Hatzivassiliou, Macmillian Publisher, London 1988.

BAŞKAYA, Muzaffer, "İngiliz Basınına Göre Bulgaristan'ın Birinci Dünya Savaşı'ndan Çekilişi ve Selanik Antlaşması" *Akademik İncelemeler Dergisi,* Cilt:51, Sayı:10, Sakarya, 2015.

BELL, Christine, On the Law of Peace, Oxford University Press, New York, 2008.

BIÇAKLI, Hüseyin Avni, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1878-2008)*, 1.Baskı, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2016.

BOGDAN, Michael, OLSEN, Birgitte Kofod , "Article 6", *The Universal Declaration of Human Rights: A Common Standard of Achievement,* Edit: Gudmundur Alfredsson, Asbjorn Eide, Martinus Nijhoff Publishers, London 1999.

BURTON John, Wear, *The Atlantic Charter and the Pacific Races*, Department of Methodist Overseas Missions, 1942, s. 1929.

BUZAN, Barry, *An Introduction to the English School of International Relations: The Societal Approach,* Polity Press, Massachusetts, 2014.

BUZAN, Barry, *People, States & Fear: An Agenda for International Security Studies in the post-cold war era,* Ecpr Press, Essex, 2007.

BUZAN, Barry, *Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu*, Çev: Haluk Özdemir, 1.Baskı, Röle Akademik Yayıncılık, İstanbul, 2015.

CHOUSEİN, Ali, Continuties And Changes İn The Minority Policy Of Greece: The Case Of Western Thrace (Middle East Technical University, Master Thesis), Ankara, 2005.

COŞKUN, Birgül, Demirtaş, *Bulgaristan'la Yeni Dönem Soğuk Savaş Sonrası Ankara-Sofya İlişkileri*, ASAM Yayınları, Ankara, 2001.

CRAMPTON, R. J, Bulgaristan Tarihi, 1. Baskı, Jeopolitika Yayınları, İstanbul, 2007.

ÇAKMAK, Haydar , *Liderlerin Dış Politika Felsefesi ve Uygulamaları*,1.Baskı, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.

ÇALIK, Etem, İnsan Hakları Meselesinin Gelişimi ve Siyasi ve Sosyal Faktörlerle İlişkisi, *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum,* Cilt:6, Sayı:16, Bahar 2017.

ÇAVUŞOĞLU, Nebahat, *Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Bulgaristan,* (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Edirne, 2013.

DAYIOĞLU, Ali, Bulgaristan'da Türk ve Müslümanlığı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

DEVLEN, Balkan, ÖZDAMAR, Özgür, "Uluslararası İlişkilerde İngiliz Okulu Kuramı: Kökenleri, Kavramları ve Tartışmaları", *Uluslararası İlişkiler Dergisi,* Cilt 7, Sayı 25, Ankara,2010.

EFEGİL, Ertan, GÜNDOĞAN, Eren, *Sosyolojik Unsurların Dış Politikaya Etkisi,* Gündoğan Yayınları, İstanbul 2017.

EGEDE, Edwin, SUCH, Peter, Politics *of International Law and International Justice,* Edinburg University Press, Edinburg, 2013.

EKİCİ, Nuray, "Bulgar Devleti'nin Gelişmesi (1878-1908)" Balkanlar El Kitabı Cilt:1, Der: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam- Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

EMİNOV, Ali, *Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria,* Routledge, New York, 1997.

EROĞLU, Hamza, "Türk- Bulgar İlişkileri ve 18 Ekim 1925 Tarihli Dostluk Andlaşması", *Belleten, Cilt: LI, Sayı:201,* Ankara, 1987.

EROL, Seyfettin, Mehmet, Aydın, Abdurrahim F.,“ İki Savaş Arası Dönemde Balkanlar”, Balkanlar El Kitabı Cilt:1, Der: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam- Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

FORSYTHE David P., *Human Rights İn İnternational Relations*, Cambridge University Press, New York, 2006.

FUAT, Ayşe Zişan, “Berlin Antlaşması Sonrasında Balkanlar’da Cemaat-i İslamiyelerin Teşekkülü (1878-1918), *OTAM*, Cilt 33, Bahar, 2013.

GALTUNG, Johan, *Human Rights in Another Key*, Wiley, New Jersey, 1994.

GATTİNİ, Andrea, “Responsibility to Protect and the Responsibility of İnternational Organizations”, The Responsibility to Protect (R2P): A new Paradigm of International Law?, Der: Peter Hilpold, Brill Nijhoff, Danvers, 2015.

GENOV, Georgī P., *Bulgaria and the Treaty of Neuilly*, H.G. Danov & Company, Sofia 1935.

GOOD, F. David, *The Economic Rise of the Habsburg Empire, 1750-1914*, University Of California Press, Los Angeles 1984.

GROZEV, Kostadin, BAEV Jordan, “Bulgaria, Balkan Diplomacy and The Road to Helsinki”, *Helsinki 1975 and the Transformation of Europe*, Edit: Oliver Bange, Gottfried Niedhart, Berghahn Books, 2008.

HACISALİHOĞLU, Mehmet, “89 Göçü ile İlgili Tarih Yazımı ve Kamuoyu Algıları” 89 Göçü, Derleyen: Neriman Ersoy-Hacısalihoğlu, Mehmet Hacısalihoğlu, İstanbul, 2012.

HALL, Richard C., Hall, War İn The Balkans, ABC-CLIO, California, 2014.

HALL, Richard, C., *The Balkan Wars 1912-1913: Prelude to the First World War*, Routledge, London, 2000.

HALLİDAY, Paul Delaney, *Habeas Corpus: From England to Empire,* Harward University Press, London, 2010.

HOCAOĞLU, Beycan, Bulgaristan'dan Türkiye'ye Yönelik Göçler ve Göçmen Yerleşme Alanlarında Sosyo-Ekonomik ve Mekansal Özellikler, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı), İzmir, 2011.

HÜSEYİN ALİ, ALİ, *Uluslararası Hukukta Kendi Geleceğini Belirleme (Self Determination) Hakkı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Hukuku Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2013.

İLAL, Ersan, "Magna Carta", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası,* Cilt: 34, Sayı: 1-4, 1968.

İNANÇ, Hüsamettin, YAZICI, Betül, "Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler, Bulgaristan Diasporası ve Uluslaşma", *Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 4, 2018.

JELAVİCH, Barbara Balkan Tarihi: 20. Yüzyıl, Cilt:2, Küre Yayınları, İstanbul, 2006.

KALABALIK, Halil, *İnsan Hakları Hukuku*, 4. Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2015.

KAPANİ, Münci, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları,* Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1996.

KILIÇARSLAN, Seher Cesur, TERZİOĞLU, R. Günsel, "Families İmmigrating From Bulgaria to Turkey Since 1878", *Migration In, From, and to Southeastern Europe: Historical and cultural aspects*, Edited By: Klaus Roth, Robert Hayden, Lit Verlag, Berlin, 2010.

KONUKMAN, Ercüment, *Büyük Göç ve Anavatan,* Ankara, 1990.

KORKUD, Refik, *Komünist Bulgaristan Dosyası,* Türkiye Fikir Ajansı Yayınları, Ankara, 1986.

KOYUNCU, Çiğdem Aydın, "İnsan Hakları", *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Der: Şaban Kardaş, Ali Balcı, 7.Baskı, Küre Yayınları, İstanbul, 2014.

KÖROĞLU ÖZKURAL, Nergiz, "Konstrüktivist Yaklaşım Bağlamında Avrupa Komşuluk Politikası Örnek Olayın Analizi", Uluslararası İlişkilerde Teori' den Pratiğe Güncel Yaklaşımlar Derleyen: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, Dora Yayınevi, Bursa, 2015.

KÖSEBEY, Oğuzhan, *Osmanlı İmparatorluğundan Günümüze Bulgar-Türk İlişkileri*, (İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2000.

LİNKLATER, Andrew, "The English School", *Theories of International Relations* Edited By: Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Terry Nardin, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit, Jacqui True, Palgrave Mcmillian, New York, 2013.

LORRAİNE, M. Lees, *Keeping Tito Affloat*, The Pennsylania State University Press, Pennsylania, 1996.

LUTEM, Ömer E., "Tarihsel Süreç içinde Bulgaristan Türklerinin Hakları", Balkan Türkleri/Balkanlar'da Türk Varlığı, Der: Erhan Türbedar, ASAM Yayınları, Ankara 2003.

MAXWELL, Rohan, OLSEN, *John Andreas, Destination NATO Defence Reform in Bosnia and Herzegovina*, Routledge Journals, Philadelphia, 2013.

MAZOWER, Mark, *Bizans'ın Çöküşünden Günümüze Balkanlar*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.

MCCARTHY, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, 2.Baskı, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.

MEMİŞOĞLU, Hüseyin, *Bulgaristan Türklerinin eğitimi*, Şafak M, Ankara, 1992.

MENDES, Errol P., *Global Governance, Human Rights and International Law: Combating the Tragic Flaw*, Routledge, New York, 2014.

MİTCHELL, C. J., *The French Legislative Assembly of 1791,* E.j Brill, New York, 1988.

OKUR, Mehmet, "Balkan Savaşları", Balkanlar El Kitabı Cilt:1, Der: Osman Karatay-Bilgehan A. Gökdağ, Karam- Vadi Yayınları, Ankara, 2006.

ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası*, 14.Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.

ÖZÇELİK, Mevlit, "Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı: Sırplar ve Hırvatlar Arasındaki Sorunlar ve Krallığın Yıkılışı (1918-1929)" Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2018; sayı: 6, İstanbul, 2018.

ÖZLEM, Kader, Soğuk Savaş Sonrası Dönem Türk- Bulgar İlişkilerinde Türk Azınlığın Durumu (Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2010.

ÖZLEM, Kader, *Türkiye'nin Balkan Türkleri Politikası (1991-2014)*, 1.Baskı, Dora Yayınevi, Bursa, 2016.

ÖZLEM, Kader, *Türkiye-Bulgaristan İlişkileri ve Türk Azınlık,* Dora Yayıncılık, Bursa, 2019.

PALABIYIK, Mustafa Serdar, "İngiliz Okulu", *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Der: Ramazan Gözen, 4. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

PELT, Mogens, *Trying Greece to The West, US-West –Greek Relations 1949-1974,* Museum Tuscalanum Press, Copenhagen, 2006.

RUMELİLİ Bahar, "İnşacılık/Konstrüktivizm", Küresel *Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler,* Der: Evren Balta, 2. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

SANDER, Oral, *Balkan Gelişmeleri ve Türkiye,* Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

SANDER, Oral, *Siyasi Tarih (1918-1994).*, 24.Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.

SERDAR, İskender, "Neorealizm, Neoliberalizm, Konstraktivizm ve İngiliz Okulu Modellerinde Uluslararası Sistemsel Değişikliklere Bakış", *The Journal Of Europe- Middle East Social Science Studies,* Volume 1, Issue 1, Ankara 2015.

SHAKİR, Aziz, " Bulgaria", *İslamic Leadership in the European Lands of the Former Ottoman and Russian Empires*, Edited By: Egdunas Racius, Antonina Zhelyazkova, Brill, Boston, 2018.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, GÜNEŞ, Hakan, KELEŞOĞLU, Erhan Keleşoğlu, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 4.Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2011.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, 5.Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2017.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, 6.Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2014.

STANKOVA, Marietta, *Bulgaria in British Foreign Policy,* 1943-1949, Anthem Press, New York, 2014.

STAVRİANOS, Leften Stavros, *The Balkans Since 1453*, C. Hurst & Co. Publishers, London, 2000.

ŞEYŞANE, Volkan, "İki Savaş Arası Dönemde Uluslararası Toplum ve Çatışma: İngiliz Okulu Perspektifinden Mançurya Krizini Anlamak", *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1, Yalova, 2013.

ŞİMŞİR, Bilal N., *Bulgaristan Türkleri*, 1.Baskı, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986.

THER, Philipp, *The Dark Side of Nation-States: Ethnic Cleansing in Modern Europe*, Berghahn Books, New York, 2016.

TODOROV, Nikolay, Bulgaristan Tarihi, Öncü Kitabevi, İstanbul, 1979.

TORUN, Abdullah, "İngiliz Okulu Perspektifinden NATO'nun Kosova Müdahalesi", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar,* Der: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, 1. Baskı, Dora Yayınları, Bursa 2015.

TURAN, Cem, Türk-Yunan İlişkileri ve Ege Sorunları, (Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Edirne 2016.

TURAN, Sibel, "Neo-realist Kuram Bağlamında Ukrayna Krizi'nin Değerlendirilmesi", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar*, Der: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, 1.Baskı, Dora Yayınları, Bursa, 2015.

TURAN, Sibel, *A Historical Perspective for Turkey-Bulgaria Relations in Terms of Balkan Dimension,* Paradigma Publishers, Sofia 2005.

TÜRK, Fahri, "İngiliz Okulu (Uluslararası Toplum): Özbekistan'da İnsan Hakları Örnek Olayı", *Uluslararası İlişkilerde Teoriden Pratiğe Güncel Yaklaşımlar,* Der: Sibel Turan, Nergiz Özkural Köroğlu, 1.Baskı, Dora Yayınları, Bursa, 2015.

TÜRK, Fahri, *Türk Kültür Dış Politikası,* 1. Baskı, Paradigma Akademi Yayınları, İstanbul, 2014.

UÇAROL, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2001),* Der Yayınevi, İstanbul, 2006.

ÜSTTE, A. Nazmi," Bulgaristan Cumhuriyeti", Murat Necip Arman, Nazif Mandacı (Der.), *Çağdaş Balkan Siyaseti*, Gazi Kitapevi, Ankara, 2012.

WENDT, Alexander, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, New York, 1999.

WİLLİAMSON, David, *Access to History: Europe and the Cold War 1945-1991: Second Edition*, Hodder Education Hachette, London 2008.

YAVUZ, Rengin, "Bulgar Milliyetçiliği ve Bulgaristan Türkleri Üzerine Bir Değerlendirme" Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi, Cilt 1/2, Temmuz, 2019.

YILMAZ, Rüştü, *Jivkov Döneminde Bulgaristan Türkleri ve Türkiye'ye Göç Olayı (Türk Basınına Göre),* (Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2008.

YİNANÇ, Refet, Türk Bulgar İlişkileri, Uluslararası Güvenlik Sorunları ve Türkiye, Seçkin Yayıncılık, Ankara,2002.

ZAFER, Zeynep, "Bulgaristan Türklerinin 1984-1989 Eritme Politikasına Karşı Direnişi", Gazi Akademik Bakış Dergisi, Cilt:3, Sayı:6, Ankara, 2006.

Василев, Димитър Николов, *Новата конституция на Народна република България и социалистическата демокрация*, Отечествен фронт, София 1971. (VASİLEV, Dimitır Nikolov, *Novata Konstitutsiya Na Narodna Republika Bılgariya i Sotsialistiçeskata Demokratsiya*, Oteçestven Front, Sofiya 1971.)

Везенков, Александър, *Структурата на Българската комунистическа партия*, Сиела, София 2008. (VEZENKOV, Aleksandır, *Strukturata Na Bılgarskata Komunistiçeska Partiya*, Siela, Sofiya 2008.)

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Charter of the United Nations, Chapter VII, Action with respect to Threats to the Peace, Breaches of the Peace, and Acts of Aggression, https://legal.un.org/repertory/art51.shtml, (01.01.2018)

ÇUKUR, Serdar, "İngiliz Okulu Temsilcileri, Temel Varsayımları, Uluslararası İlişkilerde Üç Gelenek, Uluslararası Toplum, İnsani Müdahale", *http://akademikperspektif.com/2015/05/05/ingiliz-okulu-temsilcileri-temel-varsayimlari-uluslararasi-iliskilerde-uc-gelenek-uluslararasi-toplum-insani-mudahale/*, Erişim tarihi: (03.12.2018),

Greece & Turkey Enter the Alliance, http://www.jfcnaples.nato.int/page11702920.aspxn, (05.05.2018)

Hendley Bull, *Anarchical Society: A Sutdy of Order in World Politics*, Palgrave-Springer, New York 2002.

BARNES, N. Spencer, "Albania And Bulgaria, Continuing Non-Recognation of Albania; Resumption Of Diplomatic Relations With Bulgaria", Washington 1958, http://images.library.wisc.edu/FRUS/EFacs2/1958-60v10p2/reference/frus.frus195860v10p2.i0009.pdf,(28.05.2018)

TUNALI Jülide, "Bulgaristan Türkleri Tarihi Tuna Bulgarları ve Bulgaristan", https://www.academia.edu/Bookmarks, (25.04.2018)

Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kronoloji, http://www.kultur.gov.tr/TR-96336/1929.html (14.02.2019)

T.C Resmi Gazete, Bakanlar Kurulu Kararı, 15 Aralık 1986, https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/19312.pdf, (17 Aralık 2019)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanağı, 16.1.1990, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d18/c039/b064/tbmm180390640082.pdf, s. 82, Erişim tarihi: (19.11.2018)

United For Human Rights, Article 2 of The Universal Declaration of Human Rights, https://www.humanrights.com/course/lesson/articles-01-05/read-article-2.html

DİĞER KAYNAKLAR

Ayın Tarihi, Mart 1948. , sayı: 172, ss. 43-44.

İbrahim Efendioğlu'nun tebliği, *Bulgaristan'da Türkler,* Ankara Üniversitesi Rektörlüğü Yayınları, No:94, s.12

"1968 Göç Antlaşması", *Türk Kültürü Dergisi*, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Sayı 261, Ankara 1985, s. 11.